

Bemiddeling in uitvoering

Evaluatie experimenten scheidings- en omgangsbemiddeling

**Brigitte Chin-A-Fat
Majone Steketee**

Juli 2001

Woord Vooraf

Van de juridische krachtmeting naar de onderhandelingstafel

In het afgelopen decennium werden jaarlijks ongeveer 30.000 echtscheidingen uitgesproken waarbij ongeveer 25 à 30.000 minderjarige kinderen waren betrokken. Wij weten dat de juridische procedure waardoor die echtscheidingen tot stand komen veel vaker dan ons lief is tot een verscherping van bestaande en tot het ontstaan van nieuwe conflicten leidt. Met name als minderjarige kinderen bij de echtscheiding betrokken zijn kan de juridische krachtmeting tussen hun scheidende ouders een spoor van vernielingen nalaten waarvan de gevolgen nog jaren lang een negatieve invloed op de (ontwikkeling van de) kinderen kan hebben.

Wij weten al vele jaren dat de onderhandelingstafel de plek is waar de gevolgen van een echtscheiding moeten worden besproken en geregeld op een voor alle betrokkenen zo aanvaardbaar mogelijke manier. Pogingen om deze kennis in de praktijk te brengen dateren al uit de jaren zeventig. In dit verband kunnen de activiteiten worden genoemd van o.a. MacGillavry en Hoefnagels. Maar ook de traditionele actoren in het scheidingsproces, de advocaat en de raad voor de kindbescherming kwamen tot de overtuiging dat onderhandelen tot betere en duurzame oplossingen leidde dan procederen. De Vereniging van Advocaten Scheidingsbemiddelaars (VAS) is daarvan niet alleen het resultaat maar heeft ook een cruciale rol gespeeld in de recente ontwikkeling van de juridische krachtmeting naar de onderhandelingstafel. De raad heeft in zijn adviserende rol steeds meer de nadruk gelegd op de gezamenlijke primaire opvoedingsverantwoordelijkheid van (scheidende) ouders teneinde te bevorderen dat (in onderling overleg) duurzame regelingen van de gevolgen van de scheiding voor de kinderen totstandkomen. Voortbouwend op deze maatschappelijke ontwikkelingen en - naar goed Hollands gebruik gesteund door een rapport van een commissie - heeft de overheid eindelijk besloten na te gaan of een systematische en structurele inbouw van de bemiddeling in het scheidingsproces mogelijk en gewenst is en zo ja, onder welke voorwaarden.

De experimenten die daartoe zijn opgezet richten zich niet alleen op de echtscheiding als zodanig met al haar nevengevolgen voor de

scheidende echtgenoten en hun minderjarige kinderen, maar ook op de moeizaam tot stand komende c.q. de conflictueus verlopende omgangsregelingen. Deze experimenten zijn in opdracht van de staatssecretaris van Justitie geëvalueerd. Dit onderzoek heeft een rijke hoeveelheid gegevens opgeleverd die in dit rapport worden gepresenteerd en geanalyseerd.

De mijn inziens belangrijkste conclusie is dat de bemiddeling zowel bij de echtscheiding zelf als bij de omgang, een belangrijke bijdrage levert aan de escalatie van het scheidings- c.q. omgangsproces. Zij leidt tot uitkomsten waarover de direct betrokkenen tevreden zijn (75% ingeval van scheiding en 39% in omgangsconflicten) en waarvan de houdbaarheid zeer goed is (75% van de mensen is nog steeds tevreden met de resultaten van de omgangsbemiddeling en houdt zich aan de afspraken). Van groot belang is dat de bemiddeling in een zo vroeg mogelijk stadium en bij voorkeur voor de start van de juridische procedure plaatsvindt.

De onderzoekers geven in hun aanbevelingen aan dat aan diverse voorwaarden moet worden voldaan om te zorgen dat de bemiddeling het beoogde positieve effect heeft.

De resultaten van het onderzoek leveren m.i. voldoende bouwstenen op voor de ontwikkeling en de introductie van de bemiddeling als een structurele voorziening in ons scheidingsrecht. Een voorziening die een belangrijke bijdrage kan leveren aan een minder conflictueuze afwikkeling van een scheiding. De onderhandelingstafel kan de juridische krachtmeting vervangen. Het welbevinden van de gescheiden partners en hun kinderen zal er mee gediend zijn en de samenleving als geheel heeft er ook baat bij, en niet alleen omdat het tot aanzienlijke besparingen in de sfeer van de (geestelijke) gezondheidszorg zal leiden.

Ik hoop van ganser harte dat de overheid met voortvarendheid de nodige maatregelen zal nemen om de onderhandelingstafel een vast en waar nodig, verplicht onderdeel te maken van ons scheidingsrecht.

Prof. Jaap Doek

Inhoudsopgave

Woord Vooraf	3	
Inhoudsopgave	5	
Samenvatting	9	
Inleiding	9	
De experimenten	10	
De bemiddelaars	10	
Echtscheidingsbemiddeling	11	
Omgangsbemiddeling	15	
De positie van de zwakkere partij in de bemiddeling	18	
Summary	21	
Introduction	21	
The Experiments	22	
The Mediators	22	
The Divorce Mediation Experiment	23	
The Access Mediation Experiment	26	
The Position of the weaker party in the Mediation Process	30	
DEEL A	ALGEMEEN	33
1. Inleiding en achtergrond onderzoek	35	
1.1	Achtergrond en context van het onderzoek	35
1.2	Evaluatieonderzoek	37
1.3	Opbouw rapport	43

2. Opzet experimenten	45
2.1 Inleiding	45
2.2 Experiment scheidingsbemiddeling	46
2.3 Experiment omgangsbemiddeling	47
2.4 Selectie en vergoeding bemiddelaars	49
2.5 Ressort Amsterdam en ressort Den Haag	50
2.6 Ressort Leeuwarden	51
2.7 Ressort 's-Hertogenbosch	52
3. De bemiddelaars	55
3.1 Inleiding	55
3.2 De achtergrondgegevens van de bemiddelaars	55
3.3 Werkwijze	59
3.4 Aanvullende informatie uit de interviews	61
3.5 Conclusie	66
DEEL B	SCHEIDINGSBEMIDDELING
	69
4. De onderzoekspopulatie in de scheidingsbemiddeling	71
4.1 Inleiding	71
4.2 Onderzoekspopulatie	73
4.3 Sterke/zwakke partij	75
4.4 Aard van de relatie en de mate van problemen tussen partners	82
4.5 Weg naar bemiddeling	85
4.6 Conclusie	90
5. De resultaten van de scheidingsbemiddeling	93
5.1 Inleiding	93
5.2 Respondenten	93
5.3 Het verloop van de bemiddeling	95
5.4 Waardering van de bemiddeling	99
5.5 Uitkomsten en blokkades	105
5.6 Rechtvaardigheid en waarborg zwakke partij	113
5.7 Onderzoeksvragen	121
5.8 Duurzaamheid	128
5.9 Conclusie	136

DEEL C OMGANGSBEMIDDELING 139

6.	De onderzoekspopulatie in de omgangsbemiddeling	141
6.1	Inleiding	141
6.2	Onderzoekspopulatie	142
6.3	Sterke/zwakke partij	144
6.4	De mate van problemen tussen de ouders en de aard van de relatie	151
6.5	De verwijzing naar bemiddeling	157
6.6	Informatie over de bemiddeling en de motivatie om deel te nemen	162
6.7	Conclusie	165
7.	De resultaten van de omgangsbemiddeling	167
7.1	Inleiding	167
7.2	Respondentengroep	168
7.3	Het verloop van de bemiddeling	168
7.4	Waardering van de bemiddeling	169
7.5	Uitkomsten	175
7.6	Rechtvaardigheid en waarborg zwakke partij	183
7.7	Onderzoeksvragen	189
7.8	Duurzaamheid van de afspraken	193
7.9	Conclusie	200
8.	Conclusies en aanbevelingen	205
8.1	Inleiding	205
8.2	Conclusies scheidingsbemiddeling wat betreft de specifieke onderzoeksvragen	206
8.3	Conclusies omgangsbemiddeling wat betreft de specifieke onderzoeksvragen	215
8.4	Vergelijking scheidings- en omgangsbemiddeling	222
8.5	Conclusies ten aanzien van de centrale onderzoeksvraag	226

DEEL E BIJLAGEN

Bijlage I	
Begeleidingscommissies en projectleiding	241
BIJLAGE II	
Kaders experimenten	242
Bijlage III	
Vergoeding bemiddeling	251
Bijlage IV	
Literatuurlijst	252

Samenvatting

Inleiding

Bemiddeling of mediation is steeds populairder als een mogelijke oplossing bij conflicten tussen mensen, bedrijven en in andere situaties. In 1999 zijn er twee experimenten gestart door het Ministerie van Justitie, één voor scheidingsbemiddeling en één voor omgangsbemiddeling. Het doel van het experiment scheidingsbemiddeling is om na te gaan of scheiden zonder tussenkomst van de rechter op basis van een convenant kan worden ingevoerd. Het doel van de omgangsbemiddeling is het nagaan of deelname van partijen aan een verwijzing door de rechter naar een bemiddelingsdeskundige een positief effect heeft op de uitkomsten van de procedure, ter oplossing van een conflict over de omgang. Belangrijke voorwaarde bij beide experimenten is dat in de bemiddeling voldoende waarborgen bestaan voor het belang van het kind en, meer algemeen, het belang van de zwakkere partij in de procedure.

De experimenten zijn opgezet in de ressorten Amsterdam, Leeuwarden en 's-Hertogenbosch en vanaf 2000 ook in Den Haag. De experimenten zijn geëvalueerd door het Verwey-Jonker instituut en de Vrije Universiteit. Doel van het onderzoek is informatie te verkrijgen over het verloop, de directe en lange termijn uitkomsten (effecten) van de experimenten bemiddeling teneinde inzicht te verschaffen in de voorwaarden waaronder een dergelijk hulpaanbod een aanvulling is op de bestaande situatie.

De probleemstelling van het evaluatieonderzoek luidt als volgt:
onder welke omstandigheden kan een geïnstitutionaliseerd aanbod van bemiddelingshulp in vergelijking met reguliere juridische hulp bijdragen aan de afhandeling van scheidings- en omgangsproblemen waarbij de evenwichtige behartiging van de belangen van alle betrokkenen - in het bijzonder minderjarige kinderen - niet in het geding komt.

De experimenten

In de drie ressorten Amsterdam, Leeuwarden en 's-Hertogenbosch zijn begin 1999 zowel een experiment echtscheidingsbemiddeling als omgangsbemiddeling gestart. De looptijd van de experimenten is twee jaar geweest. Het Ressoort Den Haag is halverwege het traject bij het experiment betrokken. De organisatie van de experimenten was in handen van de raden voor rechtsbijstand. Verder is voor elk van de experimenten een begeleidingscommissie ingesteld. De begeleidingscommissies hadden tot taak als klankbord te dienen voor de opzet van de experimenten en verder het onderzoek te begeleiden. De begeleidingscommissies hebben eveneens de plannen van aanpak van de raden voor rechtsbijstand getoetst op onderlinge samenhang. Voor elk ressort is een projectleider aangesteld aan wie de feitelijke organisatie van de experimenten, binnen de gestelde kaders, werd overgelaten.

De bemiddelaars

Aan de experimenten hebben in totaal 83 bemiddelaars deelgenomen. De meeste bemiddelaars deden zowel scheidingsbemiddelingen als omgangsbemiddelingen, een aantal bemiddelaars deed of alleen scheidingsbemiddelingen of alleen omgangsbemiddelingen. De beroepsachtergrond van de bemiddelaar varieert van maatschappelijk werker en psycholoog tot advocaat en notaris. Bij beide experimenten zijn meer juristen betrokken dan niet-juristen. De meeste scheidingsbemiddelingen zijn dan ook door juristen gedaan. Voor de omgangsbemiddeling geldt echter dat de meeste bemiddelingen door niet-juristen zijn verricht. Aan de experimenten nemen meer vrouwelijke dan mannelijke bemiddelaars deel.

De bemiddelaars hebben allen een opleiding tot mediator gevolgd. De juristen hebben veelal een opleiding van de Vereniging Advocaten Scheidingsbemiddeling (VAS) gedaan. De niet-juristen hebben een door het Nederlands Mediation Instituut (NMI) erkende opleiding gevolgd. Sommige bemiddelaars hebben meerdere mediationopleidingen gedaan. De meeste bemiddelaars zijn over het algemeen ouder dan veertig jaar en hebben al langer ervaring met mediation.

Echtscheidingsbemiddeling

De doelgroep van de experimenten

Welke groep heeft gebruik gemaakt van het experiment scheidingsbemiddeling? De meeste mensen besluiten aan bemiddeling deel te nemen doordat zij in het eerste contact met hun advocaat of het bureau voor rechtshulp gewezen zijn op de mogelijkheid van bemiddeling. Maar een kleine groep was via de media of ervaringen van vrienden bekend met bemiddeling en heeft hiervoor bewust gekozen. Het experiment was bedoeld voor cliënten die willen gaan scheiden en nog geen gerechtelijk procedure waren gestart. In een latere fase van het experiment is besloten om de reikwijdte te vergroten door de mogelijkheid van verwijzing door de rechter naar scheidingsbemiddelaars toe te voegen op het moment van voorlopige voorzieningen.

De reden waarom mensen voor de bemiddeling kiezen is dat men verwacht dat de onderlinge verhoudingen beter zullen blijven dan bij een rechterlijk procedure wanneer elk van de partijen een eigen advocaat heeft. Ook verwachten de deelnemers dat de andere partij zich beter aan de afspraken zal houden als er sprake is van een gezamenlijke overeenstemming over de gemaakte afspraken. Dit alles vooral in het belang van de kinderen, maar als er geen kinderen zijn wil men veelal dat de onderlinge verhoudingen niet onnodig door gerechtelijke procedures onder druk komen te staan.

Het merendeel van de mensen die aan echtscheidingsbemiddeling hebben deelgenomen heeft kinderen, maar een klein deel heeft geen kinderen. De leeftijd varieert tussen de 20 en 81 jaar. De meeste mensen zijn tussen de 30 en 50 jaar met een gemiddelde leeftijd van 40 jaar. De mannen zijn verhoudingsgewijs iets ouder dan de vrouwen. Een klein deel van de mensen heeft een andere etnische achtergrond. Voor de analyse van de deelnemers van de experimenten is een vergelijking gemaakt met het onderzoek 'Scheiden in Nederland (SIN)¹'. Het blijkt dat de mensen die voor bemiddeling kiezen hoger opgeleid zijn en iets jonger zijn dan de gescheidenen in Ne-

¹ Dit onderzoek is uitgevoerd door de onderzoeksgroep 'Scheiden in Nederland' (SIN) onder leiding van dr. M. Kalmijn (vakgroep Sociologie, Universiteit Utrecht) en dr. P. de Graaf (vakgroep Sociologie, Katholieke Universiteit Nijmegen)

derland. Wat betreft inkomen, etniciteit en arbeidssituatie is er geen verschil te constateren.

Ondanks het feit dat een scheiding een zeer emotioneel proces is, waarin men besloten heeft dat men niet meer samen wil leven, blijkt dat de mensen die deelnemen aan de scheidingsbemiddeling nog op redelijke voet met elkaar omgaan. In de meeste gevallen is de communicatie niet (ernstig) verstoord en is er geen sprake van intimiderend of ongewenst gedrag. Er is niet zozeer sprake van een ernstige conflictsituatie maar wel van een onderhandelingsituatie die mensen op een zo'n eerlijk mogelijke manier in overleg willen oplossen.

De resultaten van de scheidingsbemiddeling

Bemiddeling in plaats van een gerechtelijke procedure blijkt succesvol te zijn. De resultaten van de echtscheidingsbemiddeling zijn in een grote meerderheid heel positief. Het merendeel van de mensen is (zeer) tevreden, maar een klein percentage van de bemiddelden is niet tevreden over de bemiddeling als procedure. Bemiddeling wordt door mensen niet als een gemakkelijker oplossing ervaren. Het weer gezamenlijk om tafel zitten en samen afspraken maken kan soms zwaar en confronterend zijn. De gesprekken duren ongeveer anderhalf uur en meestal zijn er iets meer dan drie gesprekken nodig om tot een convenant te komen. Tijdens de bemiddelingssessie komen alle onderwerpen aan de orde die betrekking hebben op de echtscheiding, zoals afspraken rondom de kinderen (als die er zijn), huisvesting, verdeling inboedel, alimentatie etcetera. In het algemeen zijn alle onderwerpen die in een scheiding besproken moeten worden aan de orde gekomen. Bovendien hebben partijen het gevoel de afspraken zelf gemaakt te hebben. Voor de bemiddelden is het belangrijk dat het gelukt is om samen zonder ruzie de scheiding te regelen.

Het merendeel is tevreden over de uitkomsten van de bemiddeling. Ruim driekwart van de bemiddelingen wordt afgesloten met een overeenkomst voor alle relevante onderwerpen. Voor een deel van de bemiddelingen blijkt dat een aantal zaken nog geregeld moet worden voordat het convenant opgesteld kan worden. Bijvoorbeeld een omgangsregeling die nog niet formeel is in verband met een onduidelijke arbeidssituatie. Maar in een zeer laag aantal van de

bemiddelingen is er geen overeenkomst gesloten en hebben de bemiddelden besloten om alsnog naar de rechter te stappen.

Een belangrijke factor in de bemiddeling is de bemiddelaar zelf. De bemiddelaar heeft als taak de belangen van beide partijen te behartigen en daarin een neutrale, onpartijdige houding te hebben. De respondenten zijn zeer tevreden over de bemiddelaar en de wijze waarop hij de bemiddeling deed.

Alhoewel de meeste mensen voor de bemiddeling aangeven dat de onderlinge relatie redelijk goed is, betekent dit niet dat er geen blokkades in de bemiddeling kunnen optreden. De belangrijkste blokkade is het (nog) niet goed verwerkt en geaccepteerd hebben van de scheiding. Vooral als één van beide partijen het besluit tot de scheiding heeft genomen en de ander helemaal niet wil scheiden, spelen bij beide partijen gevoelens van onmacht, gekrenktheid, bitterheid of juist schuldgevoelens die een belemmering kunnen zijn in het bemiddelingsproces, een rol. Communicatie is daarom een belangrijk issue in de bemiddeling. Zeker als er kinderen bij betrokken zijn zullen partijen in de toekomst nog veel met elkaar te maken krijgen en is het belangrijk dat zij als ouders met elkaar kunnen communiceren over de kinderen. Alhoewel de communicatie en de onderlinge relatie als goed wordt beoordeeld, wordt dat door de deelnemers aan het onderzoek niet toegeschreven aan de bemiddelingsprocedure.

Een van de belangrijke verwachtingen van bemiddelingen is dat, omdat partijen zelf afspraken maken in plaats van dat een advocaat/rechter dat voor hen doet, de afspraken duurzamer zullen zijn. Daarom is nagegaan of men ongeveer een jaar nadat de bemiddeling is geëindigd nog steeds tevreden is met de bemiddeling en of de afspraken ook zo zijn uitgevoerd. De afspraken die aan het einde van de bemiddeling zijn opgesteld in een convenant blijken duurzaam te zijn. Geen van de mensen die toentertijd geheel of gedeeltelijk afspraken gemaakt hebben zijn in het afgelopen jaar naar de rechter, dan wel advocaat gestapt. Het merendeel van de afspraken wordt ook uitgevoerd zoals afgesproken. Als er veranderingen optreden dan betreft het vooral de omgangsregeling, die aan de levenssituatie van kinderen of van ouders wordt aangepast. In een klein aantal gevallen is een van de ouders niet tevreden met deze veranderingen omdat men vaker of langer de kinderen wil zien dan de andere ouder toestaat. Dit leidt in de praktijk wel tot onvrede of wrevel, maar niet tot gerechtelijke procedures.

Het blijkt wel dat een aantal mensen achteraf vindt dat de beslissingen te snel zijn genomen. Omdat men zo snel mogelijk de scheiding achter de rug wil hebben, vinden sommigen achteraf dat zij teveel hebben ingeleverd of tegemoet zijn gekomen aan de wensen van de ander en er dus bekaaid vanaf zijn gekomen. Een overgrote meerderheid van de bemiddelden is achteraf nog steeds tevreden met de scheidingsbemiddeling in plaats van een gerechtelijke procedure met ieder een eigen advocaat die voor de eigen belangen opkomt.

In het onderzoek is nagegaan of het wel of niet slagen van de bemiddeling te koppelen valt aan een aantal achtergrond variabelen van de bemiddelden zelf of de bemiddelaar. Met andere woorden is er een bepaalde groep van mensen waarbij de scheidingsbemiddeling meer of minder succesvol is. Hiervoor is gekeken naar de resultaten van de bemiddeling: is het gelukt om afspraken te maken of is men alsnog begonnen met een gerechtelijke procedure. Er zijn geen specifieke kenmerken zoals inkomen, etniciteit, geloofsachtergrond en opleiding te onderscheiden ten aanzien van de mensen die wel of niet een geslaagde bemiddeling hebben. Het hebben van kinderen en het al dan niet aanvragen van een voorlopige procedure blijken wel een negatief effect te hebben op het succes van de bemiddeling. Mensen zonder kinderen sluiten vaker een bemiddeling af met een convenant dan mensen met kinderen. Verder blijkt de fase van het geschil van belang te zijn met name ten aanzien van de waardering van de bemiddeling, het oordeel over de onderlinge relatie en het succes van de bemiddeling. Het is daarom belangrijk dat de bemiddeling in een zo vroeg mogelijk stadium plaatsvindt, bij voorkeur voordat men een gerechtelijke procedure (voorlopige voorziening) is gestart.

Wat betreft de achtergrond van de bemiddelaar kan men constateren dat de ervaring van de bemiddelaar of de duur van de bemiddeling geen samenhang vertoont met de uitkomsten van de bemiddeling. De beroepsachtergrond van de bemiddelaar is wel bepalend voor hoe mannen en vrouwen de bemiddeling waarderen. Vrouwen waarderen advocaten als bemiddelaar iets hoger terwijl mannen juist de niet-juristen zoals maatschappelijk werkers, psychologen of anderen meer waarderen. Bij alle bemiddelaars, zowel juristen als niet-juristen, is het aantal zaken waarbij een bemiddeling met een convenant is afgesloten zeer hoog. Alleen is bij de maatschappelijk wer-

kers de successcore iets minder hoog, maar nog steeds zijn ook bij hen de meeste zaken met een convenant afgerond.

Omgangsbemiddeling

De doelgroep van het experiment

De mensen die aan een omgangsbemiddeling deelnemen hebben hier niet zelf voor gekozen, maar zijn door de rechter verwezen. Het betreft zaken waarin een conflict bestaat tussen partijen omtrent de omgangsregeling voor hun kinderen en waarin een gerechtelijke procedure is gestart. De rechter kan verwijzen in het kader van een scheidingsprocedure, maar dit kan ook een afzonderlijke omgangsprocedure zijn waarin om nakoming, wijziging of beëindiging van de omgangsregeling wordt verzocht. Dit betekent dat mensen die aan de omgangsbemiddeling deelnemen zowel gescheiden als niet gescheiden zijn. Deelname aan het experiment omgang is voor verwezen partijen gratis.

De mensen die aan de omgangsbemiddeling hebben deelgenomen wijken alleen wat betreft de leeftijd af van de algemene groep van gescheiden mensen in Nederland (vergelijk SIN-onderzoek). Aan bemiddeling nemen immers vooral ouders met kinderen onder de twaalf jaar deel. De meeste ouders hebben een of twee kinderen en zijn zelf gemiddeld 37 jaar, waarbij de mannen iets ouder zijn dan de vrouwen. Een minderheid van de ouders is van allochtone afkomst, maar dit is niet afwijkend ten opzichte van de gehele bevolking van gescheiden mensen.

De meeste mensen die aan de omgangsbemiddeling hebben deelgenomen zijn verwezen door de rechter. Ouders zijn niet verplicht om aan de bemiddeling deel te nemen, maar de rechters hebben wel hun gezag gebruikt om de ouders te overtuigen van het nut van bemiddeling. De ouders zijn toch redelijk gemotiveerd om aan de bemiddeling deel te nemen. Meer dan de helft van de ouders heeft positieve verwachtingen en denkt dat de bemiddeling vooral zal helpen om onderling afspraken te maken die in het belang van de kinderen zijn en vooral dat de ex-partner zich beter aan de afspraken zal houden.

De onderlinge relatie tussen de (ex)-partners is aan het begin van de bemiddeling slecht tot zeer slecht en in alle zaken is er sprake van een slechte communicatie. Het maakt niet uit of mensen al gescheiden zijn of nog in scheiding liggen. Wat betreft de groep mensen die al gescheiden zijn, blijkt dat de opvoeding, het verblijf en contact met de kinderen een voortdurende bron van conflicten en spanning is tussen de ouders. De mannen zijn vaker van mening dat zij te weinig contact hebben met de kinderen, de vrouwen vinden vaker dat de frequentie van het contact te hoog is. De mannen beoordelen vaker de afspraken over het contact en verblijf van de kinderen als nadelig, de vrouwen de afspraken over de alimentatie voor de kinderen. Afspraken blijken in de praktijk ook niet goed nagekomen te worden ten aanzien van de kinderen en de alimentatie.

De resultaten van de omgangsbemiddeling

Gezien de problemen die de ouders onderling hebben mag je concluderen dat de omgangsbemiddeling redelijk succesvol is. Omgangsbemiddeling heeft een duidelijk positief effect bij het oplossen van omgangsproblemen. Alhoewel niet iedereen tot een overeenstemming is gekomen is de winst duidelijk aanwezig.

De resultaten ten aanzien van de uitkomsten van de omgangsbemiddeling zijn voor meer dan de helft van de betrokken ouders positief te noemen; er zijn afspraken gemaakt, bij sommigen is de communicatie verbeterd, is de omgangsregeling aangepast en is de relatie met de kinderen verbeterd. Een aantal ouders is het deels gelukt om afspraken te maken en gaan voor het niet geslaagde deel terug naar hun advocaten en de rechter. Minder dan een derde van de bemiddelden is het helemaal niet gelukt om tot een overeenkomst te komen en legt het geschil voor aan de rechtbank.

Het beeld met betrekking tot de waardering is gedifferentieerd. Een meerderheid is tevreden over bemiddeling als procedure en zou anderen ook aanraden om hier naar toe te gaan. Wat betreft de uitkomsten van de bemiddeling zijn er net zoveel ontevreden als tevreden mensen. Over de rol van de bemiddelaar is een meerderheid duidelijk tevreden. De bemiddelaar wordt over het algemeen als deskundig, professioneel en onpartijdig ervaren. Respondenten die

ontevreden zijn over de bemiddelaar klagen dat hij of zij te vrijblijvend te werk ging.

De bemiddeling bestaat uit gemiddeld drie tot vier gesprekken die ongeveer anderhalf tot twee uur duren. Een belangrijke blokkade in de bemiddelingsgesprekken is het wantrouwen naar de andere partner. Men heeft geen vertrouwen in de opvoedingsstijl en opvoedingsverantwoordelijkheid van de andere ouder. Daarnaast is wrok, boosheid en gekrenktheid over de verbroken relatie een belangrijke belemmering. De bemiddelaars proberen door het belang van het kind centraal te stellen en de nadruk te leggen op de verschuiving in relatie tussen hen van partners naar ouders, de communicatie op gang te brengen. Voor een kwart van de zaken is dit gelukt, de helft van de ouders vindt echter dat de communicatie niet veranderd is.

De betrokken ouders vinden dat zij voldoende inbreng hebben gehad tijdens de bemiddeling, ook hebben de meeste respondenten het gevoel dat zij zelf de afspraken hebben gemaakt. Toch blijft het wantrouwen naar de andere partner bestaan en verwacht men dat hun partner zich niet aan de gemaakte overeenkomst zal houden. Deze blijken in de praktijk echter duurzamer te zijn dan verwacht. Geen van de mensen die toentertijd geheel of gedeeltelijk afspraken gemaakt hebben zijn in het jaar na de bemiddeling naar de rechter dan wel advocaat gestapt. Bijna de helft van de mensen voeren de afspraken een jaar na de bemiddeling nog steeds zo uit. Voor een deel zijn de afspraken veranderd, maar dat wordt als positief ervaren omdat de opvoeding van kinderen juist wat flexibiliteit vraagt. Een deel van de ouders is teleurgesteld omdat zij minder vaak de kinderen ziet dan zij zouden willen of afgesproken was. Achteraf zijn de meeste bemiddelden nog steeds tevreden met de omgangsbemiddeling en de resultaten. Een ruime meerderheid zou weer voor bemiddeling kiezen in plaats van een rechtelijke procedure.

Er zijn bij de omgangsbemiddeling geen kenmerken te onderscheiden van ouders en situaties waarin bemiddeling meer of minder succesvol zou zijn. Ook wat betreft de fase van de gerechtelijke procedure maakt het niet uit wanneer mensen naar een bemiddeling worden verwezen. De resultaten zijn in alle fasen even succesvol of onsuccesvol. De oorzaak van de niet gelukte bemiddelingen wordt door de bemiddelden zelf bij henzelf en vooral de ex-partner gelegd. Veelal is er sprake van een hoog opgelopen en langdurig conflict en

sterk wantrouwen jegens de ander, zeker wat betreft zijn of haar opvoedingscapaciteiten. De mensen zelf hebben het gevoel dat als bemiddeling eerder had plaatsgevonden én meer tijd voor de bemiddeling geweest was, de resultaten beter waren geweest. Alhoewel het onderzoeksmateriaal niet aantoont dat de fase van het geschil van invloed is op de uitkomsten van de bemiddeling lijkt het aan te bevelen om in zo vroeg mogelijk stadium mensen door te verwijzen naar een bemiddeling, en tevens de voorlichting over omgangsbemiddeling te verbeteren opdat mensen zelf eerder van deze mogelijkheid gebruik zullen maken. Daarnaast is het belangrijk om omgangsbemiddeling zo toegankelijk mogelijk te maken en zou het kosteloos aangeboden kunnen worden.

Ook de kenmerken van de bemiddelaars blijken niet van invloed te zijn op de uitkomsten van de bemiddeling. Zowel de ervaring als de beroepsachtergrond van de bemiddelaar blijken geen samenhang te vertonen met de waardering, de uitkomsten van de bemiddeling, en de onderlinge verhouding na de bemiddeling.

De positie van de zwakkere partij in de bemiddeling

Belangrijke voorwaarde bij beide experimenten is dat in de bemiddeling voldoende waarborgen bestaan voor het belang van het kind en, meer algemeen, het belang van de zwakkere partij in de procedure. In het onderzoek is nagegaan of er wat betreft de partijen, die direct betrokken zijn bij de bemiddeling, een zwakkere partij te onderscheiden valt. Ten aanzien van de bemiddelingssituatie worden zowel door de bemiddelaars als de bemiddelden zelf vooral verschillen in emotionele ongelijkheid en de verblijfplaats van de kinderen als belangrijke indicatoren voor de zwakkere partij benoemd. De sociaal economische positie speelt hierin nauwelijks een rol. Wat betreft de emotionele ongelijkheid gaat het vooral om wie het initiatief heeft genomen tot het besluit om te gaan scheiden en in hoeverre men het eens is met het echtscheidingsbesluit. Daarnaast blijkt, vooral als het gaat om omgangsbemiddeling, de verblijfplaats van de kinderen een belangrijke indicator te zijn. De ouder bij wie de kinderen wonen heeft in de beleving van beide ouders meer macht als het gaat om te bepalen hoe de omgangsregeling eruit ziet. Deze indicatoren hebben dezelfde invloed op het ervaren gevoel van de zwakkere partij zijn

voor mannen als voor vrouwen. Vrouwen ervaren dezelfde machteloosheid in een omgangsbemiddeling als de kinderen bij de man wonen als andersom. Alleen blijkt in de praktijk dat de kinderen veelal bij de moeder wonen in plaats van bij de vader. Tevens zijn het vooral de vrouwen die het besluit tot de scheiding hebben genomen en zijn de mannen het vaker niet eens met de scheiding en nog volop bezig met de verwerking van de scheiding.

De sociaal economische positie wordt door zowel de partijen zelf als door de bemiddelaar nauwelijks als een indicator voor de zwakkere partij gezien. Alhoewel de vrouwen vaker in een minder gunstige economische positie verkeren, doordat ze minder verdienen én minder werken, worden vrouwen alleen als zwakkere partij gezien als de mannelijke partner alleen het besluit tot echtscheiding heeft genomen of als de kinderen bij hun vader wonen. Opvallend is dat de vrouwen aangeven dat zij ondanks de slechtere economische positie veelal geen alimentatie voor zichzelf willen. Ze willen niet in een afhankelijk positie van hun ex-man verkeren. Deze vrouwen geven aan liever zelf weer of meer te gaan werken en hiermee een zelfstandige en onafhankelijke positie te verwerven.

Bij de echtscheidingsbemiddeling vindt de bemiddelaar dat in driekwart van de zaken beide partijen gelijk zijn, in een kwart van de zaken is een van beide partijen zwakker. De zwakkere partij is vooral de man, zeker als het onderwerpen betreft die de kinderen aangaan. Bij de omgangsbemiddeling vinden de bemiddelaars maar in een kwart van de zaken dat partijen gelijkwaardig zijn. Ook hier betreft het vooral de man die als zwakkere partij geduid wordt.

Aangezien emotionele ongelijkheid tussen partijen veelal een blokade in de bemiddeling is, is het in verband met de waarborg van het belang van de zwakke partij belangrijk dat in de opleiding van bemiddelaars hieraan ruimschoots aandacht wordt besteed.

Bij beide experimenten vinden de ouders én de bemiddelaars dat de kinderen niet bij de bemiddeling betrokken moeten worden. De kinderen zijn veelal te jong om gehoord te worden en het betreft volgens partijen een conflict tussen de ouders, waarin de kinderen geen partij moeten worden. De kinderen hebben vaak al problemen met de scheiding en enige vorm van loyaliteitsconflicten moet vermeden worden. Ouders vinden dat het hun verantwoordelijkheid is om in de bemiddeling de wensen van de kinderen naar te brengen. De belan-

gen van de kinderen worden volgens hen goed gewaarborgd omdat de kinderen er baat bij hebben als de ouders onderling afspraken maken en niet met elkaar in gevecht zijn.

Men kan concluderen dat in de bemiddelingsprocedure de belangen van de minderjarige kinderen voldoende gewaarborgd worden. De bemiddelaars gaan op een zeer zorgvuldige wijze om met de belangen van het kind in de bemiddeling, zij het op een indirecte manier via de ouders.

Toch wil een kwart van de jongeren-respondenten van 12 jaar en ouder van wie de ouders een scheidings- of een omgangsbemiddeling hebben doorlopen, graag een uitnodiging krijgen om hun mening in te brengen. Niet omdat zij het niet eens zijn met de afspraken zoals hun ouders die gemaakt hebben, maar de jongeren geven aan dat zij partij zijn in deze en daarom graag gehoord willen worden.

Als scheiden via bemiddeling en dus buiten de rechter om mogelijk wordt, betekent dit dat kinderen van twaalf jaar en ouder niet meer door de rechter worden opgeroepen. Dit geldt ook voor de omgangsbemiddeling waarbij de zaak ingetrokken wordt als men tot overeenstemming is gekomen. Omdat er geen verlies van rechten mag optreden in vergelijking met een gerechtelijke procedure zouden kinderen van 12 jaar en ouder, in ieder geval schriftelijk, uitgenodigd moeten worden hun mening naar voren te brengen. Daarnaast is het aan te bevelen om in de opleidingen tot mediation aandacht te besteden aan de mogelijkheden om kinderen – ook degene jonger dan 12 jaar – te betrekken bij de bemiddeling.

Summary

Introduction

Mediation is an increasingly popular tool for finding solutions to conflicts between people or companies, and in other situations. In 1999, the Dutch Ministry of Justice started two experiments: one for divorce mediation and another for access mediation. The purpose of the divorce mediation experiment was to investigate the possibility of introducing covenant-based out-of-court divorce settlements, and the purpose of the access mediation experiment was to investigate whether participation of parties in a professional mediation process, upon referral by court, would have a positive effect on the result of the mediation process in regard to solving conflicts relating to access to children. A key precondition for both experiments was the presence of sufficient guarantees to safeguard the interests of the child and, in a more general sense, the interests of the weaker party involved in the procedure.

The experiments started in the jurisdictions of Amsterdam, Leeuwarden, 's-Hertogenbosch, and, starting in 2000, in The Hague. They were evaluated by the Verwey-Jonker Institute and the Free University (Vrije Universiteit Amsterdam). The purpose of the study was to collect information on the progress as well as the direct and long-term effects of each mediation experiment in order to obtain a better understanding of the conditions under which this form of assistance could supplement current assistance arrangements.

The problem definition of the evaluation was as follows: *"Under what circumstances could an institutionalised form of mediation assistance, in comparison with regular legal assistance, help to settle divorce and access conflicts without jeopardizing the balanced protection of the interests of all parties involved, and underage children in particular?"*

The Experiments

In early 1999, divorce and access mediation experiments started in three jurisdictions: Amsterdam, Leeuwarden, and 's-Hertogenbosch. The duration of each experiment was two years. The jurisdiction of The Hague joined the experiment halfway through its scheduled duration. The legal assistance councils were responsible for organizing the experiments. A guidance committee was also established for each experiment. Their task was to serve as a sounding board for the design of each experiment and to provide guidance during the study. The guidance committees also verified whether the action plans of the legal assistance councils were consistent. A project manager appointed for each jurisdiction was responsible for the actual organization of each experiment within the specified boundaries.

The Mediators

A total of 83 mediators participated in the experiments. Most of the mediators handled both divorce and access mediation cases, although some mediators were only involved in divorce or access mediation. The mediators had different professional backgrounds, varying from social workers and psychologists to lawyers and notaries. More lawyers than non-lawyers participated as mediators in each experiment, and most divorce mediation cases were therefore handled by lawyers acting as mediators. Most access mediation cases, however, were handled by non-lawyers acting as mediators. More female than male mediators participated in the experiments.

All mediators received official mediator training. Most of the lawyers received their mediator training through the Association for Lawyer/Divorce Mediators (VAS), and the non-lawyers attended a training programme recognized by the Dutch Institute of Mediation (NMI). Some mediators completed more than one mediation training programme. Most mediators were over 40 years of age and had previous experience in mediation.

The Divorce Mediation Experiment

The Target Group of the Experiment

Which group used the divorce mediation experiment? Most people chose divorce mediation since this was suggested to them during their initial visit to their lawyer or legal advice centre. Only a small group learned about the possibility of mediation through the media or through friends with previous mediation experience and then specifically selected this option.

The experiment was intended for clients who had decided to get a divorce and who had not yet started a legal procedure. At a later stage during the experiment, it was decided to extend the scope by adding, at the time of preliminary provisions, a court referral to a professional mediator.

People chose mediation because they expected this to have a better effect on their relationship than a legal procedure where each party has its own lawyer. Participants also expected that the other party would be more likely to honour agreements if these would be based upon mutual consent. They believed that this would especially be in the best interests of the children, but if no children were involved, they were generally interested in preventing their relationship from being jeopardised unnecessarily due to legal procedures.

The majority of the participants in the divorce mediation experiment had children, and only a small percentage had no children. The participants varied in age from 20 to 81. Most of them were between 30 and 50 years old, with 40 being the average age. Proportionately, the men were slightly older than the women. A small percentage of the participants were of a different ethnic background. For analysis of the participants in each experiment, a comparison was made with a previous study on divorce in the Netherlands (SIN). People who chose mediation were found to be more highly educated and slightly younger than divorced people in the Netherlands. No difference was found with regard to income, ethnicity, or employment situation.

Despite the fact that a divorce is a very emotional process in which people have decided that they no longer wish to live together, the study showed that people participating in divorce mediation are still on reasonably good terms with each other. In most cases, communication was not seriously disrupted and there were no indications of

intimidating or undesirable behaviour. Rather than serious conflict situations, these were situations in which people were negotiating to solve their problem as fairly as possible.

The Results of Divorce Mediation

Mediation as an alternative to a legal procedure has proven to be successful. The vast majority of divorce mediation cases showed very positive results. Most people were very satisfied, and only a small percentage of those mediated were dissatisfied with mediation as a procedure. People did not perceive mediation as an easier solution. Sitting down and trying once again to come to agreements proved to be very difficult and confrontational at times. Each session typically took about 90 minutes, and usually more than three sessions were needed before an agreement could be reached. During the mediation session, all divorce-related issues were discussed. These included agreements regarding the children (if any), housing, division of possessions, maintenance payments, etc. In general, all issues to be settled in any divorce case were discussed. The parties also had the feeling that they themselves were making the agreements. Those mediated indicated that it was important for them to know that they settled the divorce successfully and without any fighting.

The majority was satisfied with the mediation results. More than 75% of all mediation cases ended with an agreement on all relevant issues. In some mediation cases, certain issues still needed to be resolved before a covenant could be drawn up—for example, an access arrangement that could not yet be formalized due to an unclear employment situation. In a very small number of mediation cases, no agreement could be made so that the participants decided to take their case to court.

An important factor in the mediation process proved to be the mediator him/herself. The task of the mediator is to protect the interests of both parties while maintaining a neutral, impartial position. The respondents were very pleased with the mediator and the way he/she operated.

Although most people indicated prior to mediation that they had a reasonably good relationship with their partner, the experiment showed that this was no guarantee for an unimpeded process. The main impediment was that people still had not properly dealt with, or accepted, the divorce. Especially if the divorce was the decision of one party and the other party did not want a divorce at all, both parties had feelings of powerless, hurt, bitterness, or even guilt emotions which may impede the mediation process. Communication is therefore a key issue during the mediation process. Certainly if children are involved, both parties will have to continue dealing with each other, and it is important for them as parents to be able to communicate about the children. Participants who indicated that they were satisfied with their level of communication and their relationship did not believe that this is due to the mediation process.

One of the main expectations from mediation was that agreements would be more lasting because agreements would be made by the parties themselves instead of by a lawyer or a court. An analysis was therefore conducted to find out whether people were still pleased with the mediation one year after mediation and whether the agreements had been carried out as intended. Agreements drawn up in a covenant at the end of the mediation period proved to be lasting. None of the people who concluded complete or partial agreements at the end of the mediation process went to court or went to their lawyers during the past year. Most agreements were carried out as intended. Alterations, if any, were primarily related to access arrangements since these may need to be adapted to changes in the living arrangements of children or parents. In a few cases, one parent was dissatisfied with these changes because they wanted to see the children more often or longer than permitted by the other parent. This caused dissatisfaction or resentment but did not lead to any legal procedures. Some people in retrospect found that decisions had been made too quickly. Since people wanted to settle their divorce as quickly as possible, they may have found in retrospect that they had given up too much or had met too many of the requirements of the other party and that they had therefore received a raw deal. An overwhelming majority of those mediated, however, was still pleased that they had chosen mediation rather than a legal procedure where each party has its own lawyer protecting its interests.

The study involved an investigation into whether the success of mediation can be correlated with the different background variables of those mediated or the mediator—in other words, whether there is a specific group of people for whom divorce mediation is more or less successful. To this end, the results of the mediation were assessed by determining whether the parties succeeded in making agreements or whether they started a legal procedure after all. No specific criteria such as income, ethnicity, religion or education could be identified to determine why mediation was successful for some and unsuccessful for others. The involvement of children, and the question as to whether or not people requested preliminary provisions, however, were found to adversely affect the success of mediation. People without children were more likely to conclude a covenant than people with children. Furthermore, the stage of the conflict was found to be a key issue, especially with regard to people's ratings of the mediation process, their opinion of their relationship, and the success of the mediation process. It is therefore important that mediation occur as early as possible, preferably before initiating a legal procedure (preliminary provision).

The experiment showed that the background and level of experience of the mediator, as well as the duration of the mediation process, was not related to the effects of the mediation process. The professional background of the mediator did determine how the mediation process was rated by men and women. Women tended to rate lawyers as mediators slightly higher, whereas men gave higher ratings to non-lawyers such as social workers, psychologists and others who were acting as mediators. The percentage of mediation cases ending with a covenant was very high for all mediators, whether lawyer or non-lawyer. The success rate was slightly lower for social workers, but even they concluded most cases with a covenant.

The Access Mediation Experiment

The Target Group of the Experiment

People participating in access mediation did not do so voluntarily, but upon referral by the court. These cases involved a conflict between two parties regarding access to their children, and the parties had

started a legal procedure. Referral by the court could occur as part of a divorce procedure or as part of a separate access procedure if compliance, alteration or termination of access arrangements had been requested. This meant that people participating in access mediation may or may not have been divorced. Participation in the access mediation experiment was free of charge to parties referred.

A difference in age was the only factor distinguishing participants in the access mediation experiment from the overall population of divorced people in the Netherlands (comparison made with the SIN study), since people participating in mediation are mainly parents with children under 12. Most parents had one or two children, and the average age of the parents was 37 with the men being slightly older than the women. A minority of the parents was of foreign descent although this figure was no different for the overall population of divorced people.

Most of the people who participated in access mediation did so upon referral by the court. Although parents were not obliged to participate in mediation, the court used its authority to convince the parents of the usefulness of mediation. Parents were reasonably motivated to participate. More than half of them had positive expectations and felt that mediation would especially help to make agreements that would be in the children's best interests and to increase the chances of their ex-partners honouring the agreements made.

The relationship between former partners at the beginning of the mediation process varied from bad to very bad, and communication in all cases left much to be desired, regardless of whether people were already divorced or still going through their divorce. The upbringing and place of residence of their children, as well as their contact with the children, proved to be a constant source of conflict and tension between the parents. The fathers, more so than the mothers, felt that they had too little contact with the children, whereas the mothers more often felt that the fathers saw the children too frequently. The fathers more often felt negative about the agreements regarding their contact with their children and where their children were living, and the mothers more often felt negative about the agreements regarding child support. Non-observance of child support agreements was found to be common.

The Results of Access Mediation

Considering the problems parents had with each other, it seems fair to conclude that access mediation was reasonably successful. Access mediation clearly helped to solve access problems. Despite the fact that not everyone reached an agreement, the benefits were clear.

The results of access mediation can be considered positive for more than half of the parents involved: agreements were made, communication improved for some, access arrangements were adapted, and child-parent relations improved. Some of the parents partially succeeded in making agreements and will be returning to their lawyers and to the court to settle the issues for which no agreements could be made. Fewer than one third of those mediated unsuccessfully tried to make agreements and will bring their conflict before the court. Participants rated mediation very differently. A majority was satisfied with mediation as a procedure and would recommend it to others. The number of people satisfied with the results of mediation roughly equalled the number of those who were dissatisfied. A majority was clearly satisfied with the role of the mediator. They generally perceived the mediator as knowledgeable, professional and impartial. Respondents who were dissatisfied with the mediator felt that he or she was too non-committal and had expected a less neutral attitude.

The mediation process involved an average of 3-4 sessions of one and a half to two hours each. Distrust of one's partner proved to be a major impediment during the mediation sessions. People had no faith in the way the other parent were raising the children nor in the parenting responsibilities of the other parent. Resentment, anger and hurt about their broken relationship also proved to be major obstacles. The mediators tried to revive communication by focusing on the children's interests and by emphasizing the parent-child relationship rather than the relationship between the two parents. This was successful in 25% of the cases, but half of all parents felt that their way of communicating had not changed.

Parents felt pleased with their level of input during the mediation process, and most respondents felt that they themselves made the agreements. Nonetheless, people remained distrustful of their partners and doubted whether their partners would honour the agreements made. However, the agreements proved to be more

lasting than expected. None of the people who initially concluded either complete or partial agreements went to see their lawyers, or went to court, during the past year. Nearly half of the people were still honouring their agreements one year after mediation. Some agreements were adapted, but this was perceived as positive since child-raising calls for some flexibility. Some of the parents were disappointed because they saw their children less often than they wanted to or than they had agreed on. In retrospect, most of the mediated people were still pleased with the mediation and the results. A vast majority would again choose mediation rather than a legal procedure.

No specific characteristics could be identified in access mediation that might affect the success or failure of mediation for certain parents or in certain situations. The phase of the legal procedures in terms of when referral to a mediator was made was also found to be irrelevant. Results were equally successful or unsuccessful no matter when referral was made. Those mediated blamed either themselves or in more cases their ex-partners whenever mediation failed. Many cases involved a fierce and lasting conflict with serious distrust of one's partner, especially in regard to the other person's parenting capabilities. People themselves felt that the results would have been better if mediation had occurred earlier and if more time had been available for mediation. Although the study results did not demonstrate that the stage of the conflict affects the results of mediation, it would seem advisable to refer people to a mediator at an early stage and to improve the provision of information about mediation so that people can consider this option at an earlier time. It would also be important to make access mediation as accessible as possible as well as making it available free of charge.

The characteristics of mediators were also found to have no effect on the results of mediation. Neither was the level of experience and the professional background of the mediator found to be related to people's ratings, mediation results, and people's relationship after mediation.

The Position of the Weaker Party in the Mediation Process

One essential precondition in both experiments was the presence of adequate guarantees in order to protect the interests of the child and, more generally, the interests of the weaker party involved. The study entailed an analysis to determine whether a weaker party could be identified among those who were directly involved in the mediation process. Mediators as well as those mediated themselves considered emotional and mental inequalities, and the place of residence of the children, to be key indicators for determining the weaker party in the mediation process. The person's socio-economic position was hardly a factor in this respect. The level of emotional inequality was primarily related to who had taken the initiative to get a divorce and to what extent people had agreed with the decision to get a divorce. Where the children were living was also found to be an important indicator, especially for access mediation. It was the perception of both parents that the parent with whom the child was living had more power in regard to decisions about access arrangements. These indicators were found to equally affect men and women in their perception of being the weaker party. Access mediation showed that women experience the same feeling of powerlessness if the children live with their father. In practice, however, most children tended to live with their mothers rather than their fathers. It was also true that it was usually the women who had decided to get a divorce and the men who had more often disagreed with this decision and were still trying to deal with the effects of the divorce.

Neither the parties themselves nor the mediator consider a person's socio-economic position to be a major indicator for being the weaker party. Although more women were in a less attractive economic position due to lower earnings and fewer working hours, women were considered the weaker party only if the decision to get a divorce had been made by the male partner, or if the children were living with their father. Remarkably, women, despite their economically inferior position, usually refused maintenance payments. They refused to be permanently dependent upon their ex-husbands. These women indicated that they would prefer to get a job themselves or to work longer hours so that they could be independent.

In divorce mediation cases, mediators believe that both parties are equal in 75% of the cases, and that one party is weaker in 25% of the cases. The weaker party is often the husband, primarily with regard to issues involving the children. In access mediation cases, mediators believe that both parties are equal in only 25% of all cases. Again, the husband tends to be the weaker party.

Since emotional inequality between parties is often an impediment in mediation processes, this issue should be given proper attention in mediator training in order to guarantee that the interests of the weaker party are properly protected.

In both experiments, the parents as well as the mediators believed that the children should not be involved in the mediation process. Most children were too young to be heard and the parties furthermore indicated that this was about a conflict between parents in which the children should not become a party. It was believed that children often have difficulties with divorce as it is, and any loyalty conflict should be prevented. Parents believed that it is their responsibility to point out the needs of the children during the mediation process. They believed that the interests of the children were being properly protected because children benefit if parents make agreements instead of fighting with each other.

It can be concluded that the interests of underage children should be guaranteed in any mediation procedure. The mediators handled the interests of the child very carefully, albeit indirectly through the parents. Nonetheless, 25% of young respondents aged 12 and over, whose parents have participated in divorce or access mediation, would like to be invited to give their opinion—not because they disagree with the agreements made by their parents, but because they consider themselves a party to the conflict and that they should therefore be heard. If out-of-court divorce, i.e. divorce through mediation, becomes possible, children aged 12 and over will no longer be called to appear in court. This would also apply to access mediation: a case would be cancelled if an agreement were to be reached. In order to avoid any loss of rights, when compared to a legal procedure, children aged 12 and over should be invited to give their opinion, at least in writing. Furthermore, it is recommended that possibilities to include children in the mediation process, even if they are younger than 12, be discussed during mediator training.

DEEL A
ALGEMEEN

1. Inleiding en achtergrond onderzoek

1.1 Achtergrond en context van het onderzoek

In het kader van het streven van de Minister van Justitie naar vereenvoudiging van de scheidingsprocedure heeft de Commissie Herziening Scheidingsprocedure, ook wel bekend als de Commissie De Ruiter² (hierna de Commissie), in 1996 advies uitgebracht onder de titel 'Anders scheiden'.³ In dat advies wordt gepleit voor een scheidingsprocedure zonder tussenkomst van een rechter met handhaving van de verplichte inschakeling van een advocaat (of (kandidaat-) notaris)⁴. Voorwaarde daarvoor is dat beide partijen in onderling overleg tot overeenstemming komen over de te treffen regelingen en te maken afspraken. Het voordeel van een buitengerechtelijke procedure zou zijn, dat de rechter alleen nog belast wordt met echtscheidingszaken waarin de partijen het niet eens worden met elkaar, hetgeen op termijn zou kunnen leiden tot een geringer beroep op de rechtbanken voor echtscheidingszaken. Als extra voordeel van de buitengerechtelijke procedure met behulp van bemiddeling wordt gezien dat in die gevallen waarin scheidenden het onderling eens lijken te kunnen worden over de te treffen regelingen, het echtscheidingsproces dat toch al vol spanningen is niet ook nog belast wordt door de extra polarisatie die een gerechtelijke procedure met zich meebrengt. "Door de eigen verantwoordelijkheid voor een oplossing van de geschillen te benadrukken, worden de acceptatie, de kwaliteit en de duurzaamheid daarvan bevorderd. Doordat partijen leren zelf hun geschillen op te lossen kunnen ook later opkomende geschilpunten beter en sneller door de echtelieden zelf opgelost worden"⁵. Om deze buitengerechtelijke gang van zaken mogelijk te

² Deze commissie is ingesteld op 15 november 1995.

³ 'Anders Scheiden'. Rapport van de Commissie Herziening Scheidingsprocedure, 2 oktober 1996.

⁴ Voorwaarde is dat beide partijen Nederlander zijn, 'Anders Scheiden'. Rapport van de Commissie Herziening Scheidingsprocedure, 2 oktober 1996, p. 34.

⁵ 'Anders Scheiden.' Rapport van de Commissie Herziening Scheidingsprocedure, 2 oktober 1996, p.49.

maken met garanties voor een evenwichtige afweging van de belangen van de betrokkenen (scheidenden en hun minderjarige kinderen) in de uiteindelijk tot stand gekomen regelingen, lijkt professionele bemiddelingshulp noodzakelijk. Niettegenstaande de voordelen voor betrokken partijen en de ontlasting van de rechterlijke macht, moet ook worden voorkomen dat regelingen door de druk van de situatie voor (één van) de betrokken partijen nadelig uitpakken, onvoldoende helder zijn en/of na verloop van tijd niet worden nageleefd. De Commissie stelt ook voor om experimenten uit te voeren om de nodige ervaring op te doen niet alleen met scheidingsbemiddeling, maar ook in geval van omgangsbemiddeling met een verplichte deelname daaraan in opdracht van de rechter.

De Staatssecretaris van Justitie reageerde positief op de voorstellen van de Commissie en besloot zowel een experiment scheidingsbemiddeling als een experiment omgangsbemiddeling te laten uitvoeren zoals door de Commissie gesuggereerd. Deze experimenten zullen door middel van wetenschappelijk onderzoek worden geëvalueerd⁶.

Hoewel in eerste instantie de experimenten een looptijd van één jaar zouden hebben, is na een debat met de Vaste Kamercommissie van Justitie de duur van de experimenten verlengd tot een looptijd van twee jaar. Voor elk experiment is een begeleidingscommissie ingesteld die tot taak heeft het onderzoek naar de experimenten te begeleiden en de staatssecretaris over de voortgang van de experimenten en de uitkomsten van het onderzoek te informeren. Verder dienen de begeleidingscommissies als klankbord voor de opzet van de experimenten.

Doel van bovengenoemd onderzoek is informatie te verkrijgen over het verloop, de directe en lange termijn uitkomsten (effecten) van de experimenten bemiddeling teneinde inzicht te verschaffen in de voorwaarden waaronder een dergelijk hulpaanbod een aanvulling is op de bestaande situatie. Daartoe wordt de bemiddelingspraktijk van de experimenten op een aantal punten vergeleken met de reguliere praktijk van het tot stand komen van echtscheidingen en omgangsregelingen, te weten:

⁶ *Kamerstukken II 1998-1999, 25 451, no. 2.*

- a) De mate van problemen van scheidende partijen.
- b) Het waarborgen van de belangen van de zwakkere partij met bijzondere aandacht voor betrokken kinderen
- c) De ervaring van de scheidende partijen
- d) De uitkomsten van de afhandeling van de scheiding, direct na afloop en na ongeveer een jaar
- e) De mate waarin de rechter in aanvulling op de bemiddeling nog besluiten moet nemen ten aanzien van niet opgeloste geschillen tussen partijen.

In paragraaf 1.2 wordt het evaluatieonderzoek besproken, waarna in paragraaf 1.3 de opbouw van het rapport wordt beschreven.

1.2 Evaluatieonderzoek

Het onderzoek Evaluatie Experimenten Scheidings- en Omgangsbemiddeling is op 1 maart 1999 door het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Justitie (hierna WODC) aan het Verwey-Jonker Instituut te Utrecht en de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Vrije Universiteit te Amsterdam overgedragen. Het onderzoek betreft de evaluatie van de twee experimenten, die – zoals gezegd – elk op een aparte wijze zijn opgezet en elk een eigen begeleidingscommissie hadden. In de eerste maanden zijn de door het WODC opgestelde vragenlijsten aangepast, waarbij – zoals verzocht – de opzet van het onderzoek werd gehandhaafd en geen fundamentele wijzigingen in de vragenlijsten zijn aangebracht. Op het moment dat het onderzoek werd overgedragen, was het Experiment Scheidingsbemiddeling in de meeste ressorten al van start gegaan en waren door het WODC al vragenlijsten in het land uitgezet. Per 1 april 1999 is het Experiment Omgangsbemiddeling van start gegaan.

1.2.1 Probleemstelling

De probleemstelling van het evaluatieonderzoek luidt als volgt:
Onder welke omstandigheden kan een geïnstitutionaliseerd aanbod van bemiddelingshulp in vergelijking met reguliere juridische hulp bijdragen aan de afhandeling van scheidings- en omgangsproblemen

waarbij de evenwichtige behartiging van de belangen van alle betrokkenen -in het bijzonder minderjarige kinderen- niet in het geding komt?

Deze algemene probleemstelling valt nader te specificeren in de volgende toegespitste onderzoeksvragen:

1. Wat is de aard van de bemiddeling?

Wat zijn de disciplines van de betrokken bemiddelaars?

- a. Vanuit welke institutionele setting werken de betrokken bemiddelaars? (betreft het vrijevestigde bemiddelaars, maatschappen of bemiddelingsinstellingen)?
2. Wat zijn de overige kenmerken van het bemiddelingsaanbod (condities, feitelijke gang van zaken, oriëntatie/benadering van de bemiddelaars)?
3. Hoe waarden de betrokken partijen de bemiddeling?
4. Hoe vindt de waarborg van de belangen van zwakke partijen plaats?
5. Wat is de uitkomst van de bemiddeling in termen van:
 - a. Communicatie tussen de scheidende partijen?
 - b. Gemaakte afspraken tussen de partijen?
 - c. Het nakomen van gemaakte afspraken ongeveer een jaar na afloop van de bemiddeling?
6. Welke mate van overeenkomst/besluitvorming komt tot stand.
 - a. In welke mate worden in de bemiddeling overeenkomsten tussen partijen bereikt, die voor de rechter slechts nog een administratieve afhandeling vergen?
 - b. In welke mate is bij de niet in de bemiddeling opgeloste geschillen besluitvorming door de rechter noodzakelijk?
7. In hoeverre hangen de bevindingen op de vragen 3 t/m 6 samen met de kenmerken van de scheidenden en hun situatie?
8. In hoeverre hangen de bevindingen op de vragen 3 t/m 6 samen met de bevindingen ten aanzien van de vragen 1 en 2?
9. In hoeverre onderscheiden de bevindingen van de bemiddelden zich van de bevindingen verkregen in de reguliere praktijk van (juridische) hulp bij echtscheiding en het tot stand komen van omgangsregelingen?

1.2.2 Onderzoeksopzet

Het onderzoek naar de beide experimenten bestaat uit verschillende onderzoeksdelen, waarbij gebruik is gemaakt van verschillende meetinstrumenten. Deze meetinstrumenten zijn voor beide experimenten dezelfde. De periode van het onderzoek betrof maart 1999-maart 2001, waarbij de dataverzameling is afgerond op 31 december 2000. Het onderzoek omvat drie deelgebieden:

1.2.2.1 Procesevaluatie experimenten

Ten behoeve van het evaluatieonderzoek zijn verschillende methoden van onderzoek gehanteerd. Ten eerste zijn er gegevens verzameld over de bemiddelaars door middel van een "achtergrondformulier" dat door alle bemiddelaars aan het begin van het experiment is ingevuld (N=83). Tevens zijn er interviews gehouden met een aantal bemiddelaars over hun werkwijze en visie op bemiddeling (N=22). Evaluatiebijeenkomsten met bemiddelaars zijn, voor zover mogelijk, ook door één van de onderzoekers bezocht.

Daarnaast zijn er per bemiddeling door alle betrokken partijen verschillende vragenlijsten ingevuld. Ten eerste een "registratieformulier" door de bemiddelaar, waarin algemene gegevens van de bemiddelde partijen zijn ingevuld. Daarnaast is er bij aanvang van de bemiddeling door beide (ex)-partners een "aanmeldingsformulier" ingevuld, betreffende hun verwachtingen en wensen ten aanzien van de bemiddeling. Na afloop van de bemiddeling hebben de betrokken partijen een "beoordelingsformulier" ingevuld over de uitkomsten van en de gang van zaken in de bemiddeling. Ook de bemiddelaar vulde na elke bemiddeling een "beoordelingsformulier" in. Dit leverde per bemiddeling zes formulieren op:

	Scheidings- bemiddeling	Omgangs- bemiddeling
• Registratieformulier	529	235
• Aanmeldingsformulier vrouw	510	212
• Aanmeldingsformulier man	489	213
• Beoordelingsformulier vrouw	328	146
• Beoordelingsformulier man	323	150
• <i>Beoordelingsformulier bemiddelaar</i>	422	220
Totaal ontvangen formulieren	2601	1176

In totaal zijn er van 664 scheidingsbemiddelingen formulieren ontvangen en van 321 omgangsbemiddelingen. Aangezien niet alle vragenlijsten bruikbaar bleken te zijn voor analyse en daarnaast niet alle betrokkenen de vragenlijsten hebben opgestuurd, wordt per analyse aangegeven van welk bestand gebruik is gemaakt.

In een beperkter aantal zaken is met beide partners een diepte-interview gehouden aan de hand van een topiclijst (scheidingsbemiddeling N=21, omgangsbemiddeling N=16). Op grond van de gegevens verkregen uit de beoordelingsformulieren zijn de zaken geselecteerd op grond van een matching op zodanige wijze, dat telkens een zaak waarbij beide partners tevreden zijn over het bereikte resultaat vergeleken werd met zaken waarin beide partners ontevreden zijn of één van de partners ontevreden is met het resultaat. Door middel van de matchingsprocedure is ervoor gezorgd dat de zaken die vergeleken worden zoveel mogelijk overeenstemmen op een aantal kernvariabelen. Uit de tussenmeting kwam een aantal variabelen naar voren dat enige invloed leek te hebben op de uitkomsten van de bemiddeling. Op grond van de volgende variabelen zijn de groepen gematched: te weten de opleiding van de respondenten, het wel of niet hebben van kinderen (alleen voor de scheidingsprocedure) en de professionele achtergrond van de bemiddelaar.

De reden om naast de schriftelijke vragenlijsten ook nog gebruik te maken van een open vraaggesprek is gelegen in het feit dat er in de betreffende nieuwe situatie van bemiddeling talloze redenen kunnen zijn voor het al dan niet succesvol verlopen van een bemiddeling en de tevredenheid van de betrokken partijen. Die redenen kunnen zowel in de procesvariabelen gelegen zijn als in de contextvariabelen, maar ook in de veel moeilijker grijpbare motieven, attitudes, onvoorziene gebeurtenissen en vroegere ervaringen van de betrokken partners. Juist omdat het onderzoek inzicht moet opleveren ten aanzien van de omstandigheden waaronder een geïnstitutionaliseerd aanbod van bemiddelingshulp in vergelijking met reguliere juridische hulp kan bijdragen aan de afhandeling van scheidings- en omgangsproblemen, is inzicht in die moeilijk grijpbare factoren van groot belang.

Tenslotte zijn minderjarigen van 12 jaar en ouder door middel van een schriftelijke vragenlijst benaderd. Oorspronkelijk was het de bedoeling om de kinderen van de gematchte paren te interviewen. In

deze groep van respondenten waren te weinig kinderen die ten tijde van de bemiddeling 12 jaar of ouder waren, zodat gekozen is voor een andere benadering. In overleg met de begeleidingscommissie scheidingsbemiddeling is toen besloten om de kinderen van 12 jaar en ouder een vragenlijst toe te sturen. Besloten is om deze jongeren niet zelf te benaderen, maar om de ouders een vragenlijst te sturen en hen te vragen deze aan hen te geven, zodat ouders zelf konden beslissen of hun kinderen in staat waren om deze lijst in te vullen. Aangezien het experiment twee jaar duurde zijn alleen die kinderen zijn benaderd van wie de bemiddeling van hun ouders minder dan drie maanden geleden is beëindigd. Doordat de respons zeer hoog is, voor scheiding (N=48) 62% en omgang (N=54) 83%, is het waarschijnlijk dat er geen selectie door de ouders heeft plaatsgevonden. In verband met de anonimiteit van het onderzoek is niet uitgezocht hoeveel kinderen respondenten hadden, maar zijn per respondent twee vragenlijsten verzonden.

Met name ten aanzien van de omgangsbemiddeling dient extra aandacht besteed te worden aan de rol die rechters kunnen spelen in het verwijzen naar bemiddeling van gescheidenen die onenigheid hebben over de omgangsregeling. In de omgangsbemiddelingen zijn de betrokken partijen veelal door de rechter naar een bemiddelaar verwezen. Met een aantal (kinder)rechters zijn er interviews gehouden (N=9) over wat hun ervaringen is met de afdoening van omgangs zaken waarin de bemiddeling geen of slechts ten dele positief resultaat had; wat is de positie van de rechter als verwijzer; wat zijn de ervaringen met niet of slechts ten dele geslaagde omgangsbemiddelingen en de afdoening daarvan ter zitting.

Samengevat: het materiaal is verzameld door middel van schriftelijke vragenlijsten met bemiddelden, kinderen en bemiddelaars en door middel van mondelinge interviews met bemiddelden, bemiddelaars en rechters.

1.2.2.2 Controlegroep

In het onderzoek zijn de deelnemers aan de scheidingsbemiddeling en omgangsbemiddeling vergeleken met mensen die zijn gescheiden zonder gebruikmaking van bemiddeling. Hiervoor is gebruik gemaakt

van materiaal van een ander onderzoek, te weten het survey-onderzoek onder gescheidenen in Nederland, dat uitgevoerd is door de onderzoeksgroep 'Scheiden In Nederland' (SIN) onder leiding van dr. M. Kalmijn (vakgroep Sociologie, Universiteit Utrecht) en dr. P. de Graaf (vakgroep Sociologie, Katholieke Universiteit Nijmegen). In de vragenlijsten die per bemiddelingszaak zijn ingevuld, is een aantal vragen opgenomen dat ook in het SIN onderzoek is gesteld. Nagegaan is of de groep mensen die willen scheiden en daarbij gebruik maken van scheidingsbemiddeling een specifieke groep is voor wat betreft problematiek of andere achtergrondvariabelen.

1.2.2.3 Effectmeting van duurzaamheid van bereikte overeenkomsten

Een belangrijke onderzoeksvraag is of bemiddeling leidt tot een betere naleving van de gemaakte afspraken. De veronderstelling is dat wanneer partijen zelf afspraken maken in plaats van de rechter die deze oplegt, zij zich beter aan de gemaakte afspraken zullen houden. Een jaar na de afronding van de scheidings-en/of omgangsbemiddeling en het invullen van de beoordelingsformulieren zijn alle deelnemers van het experiment benaderd om enkele vragen te beantwoorden over het nakomen van de gemaakte afspraken. De deelnemers hebben eerst een brief thuis gekregen waarin aangekondigd werd dat zij telefonisch benaderd zouden worden met een aantal vragen over de bemiddeling en de gemaakte afspraken. Indien mensen hier geen prijs op stelden, konden zij dat aan ons laten weten. Een aantal mensen heeft telefonisch doorgegeven dat zij niet meer aan het onderzoek wilden meewerken. Het grootste aantal niet bereikte respondenten is echter te wijten aan onbereikbaarheid en een aantal weigeringen bij persoonlijke telefonische benadering. Als voornaamste reden gaven de mensen op dat zij deze moeilijke periode in hun leven achter zich wilden laten en bang waren dat meewerken aan de telefonische enquête weer de negatieve gevoelens naar boven zou halen. In totaal zijn er met 131 mensen telefonische interviews gehouden (scheiding N=82, omgangsbemiddeling N=49).

1.3 Opbouw rapport

De evaluatie van de beide experimenten is verwerkt in één rapport. Het rapport bestaat uit vijf delen en is als volgt ingedeeld:

- In deel A wordt in een inleidend hoofdstuk 1 het algemene kader van de experimenten en het onderzoek neergezet, waarna vervolgens de opzet van de experimenten wordt beschreven (hoofdstuk 2). Vervolgens is er een hoofdstuk gewijd aan de deelnemende bemiddelaars (hoofdstuk 3), die de spil vormen tussen de praktijk van de experimenten en het onderzoek.
- Deel B omvat de resultaten van het Experiment scheidingsbemiddeling. Deze resultaten zijn in twee hoofdstukken opgedeeld, te weten een hoofdstuk over de onderzoekspopulatie (hoofdstuk 4) en de kenmerken daarvan en een hoofdstuk over de resultaten (hoofdstuk 5). Dit laatste hoofdstuk bevat ook het onderzoek naar de duurzaamheid van de gemaakte afspraken.
- Deel C omvat de resultaten van het Experiment omgangsbemiddeling. Deze resultaten zijn evenals de resultaten voor scheidingsbemiddeling opgedeeld in twee hoofdstukken; een hoofdstuk over de onderzoekspopulatie (hoofdstuk 6) en een hoofdstuk over de resultaten (hoofdstuk 7). Ook dit hoofdstuk bevat de resultaten naar de duurzaamheid van de gemaakte afspraken.
- Deel D bevat de conclusies, een vergelijking tussen de scheidings- en omgangsbemiddeling en een aantal aanbevelingen voor zowel scheidingsbemiddeling als omgangsbemiddeling (hoofdstuk 8).
- Tot slot bevat deel E de bijlagen behorend bij het onderzoek.

2. Opzet experimenten ⁷

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de organisatie van de experimenten beschreven. De experimenten zijn opgezet in de ressorten Amsterdam, Leeuwarden en 's-Hertogenbosch en vanaf 2000 ook in Den Haag. De organisatie van de experimenten was in handen van de raden voor rechtsbijstand. Verder is voor elk van de experimenten een begeleidingscommissie ingesteld (zie bijlage I). De begeleidingscommissies hadden tot taak als klankbord te dienen voor de opzet van de experimenten en verder het onderzoek te begeleiden. De begeleidingscommissies hebben eveneens de plannen van aanpak van de raden voor rechtsbijstand getoetst op onderlinge samenhang. Voor elk ressort is een projectleider aangesteld (zie bijlage I) aan wie de feitelijke organisatie van de experimenten, binnen de gestelde kaders, werd overgelaten. Dit heeft tot gevolg gehad dat in elk ressort de experimenten op andere wijze zijn vorm gegeven. Alleen de organisatie van de experimenten in de ressorten Amsterdam en Den Haag zijn identiek, aangezien deze in handen was van dezelfde projectleider. In de loop van het experiment heeft de Raad voor Rechtsbijstand Amsterdam intern een projectleider aangesteld, waardoor aan het eind van de experimenten elk der ressorten een afzonderlijke projectleider had. Gezien deze diversiteit in de feitelijke organisatie van de experimenten, is er in dit hoofdstuk voor gekozen eerst een beschrijving van de experimenten te geven die is gebaseerd op de door de begeleidingscommissies vastgestelde kaders (zie bijlage II) en dus voor alle ressorten gelijk is (paragraaf 2.2 t/m 2.4). Daarna wordt per ressort een beschrijving van de organisatie van de experimenten gegeven (paragraaf 2.5 t/m 2.7).

⁷ De informatie in dit hoofdstuk is gebaseerd op de door de begeleidingscommissies opgestelde kaders voor de experimenten en de plannen van aanpak van de individuele ressorten zoals door de projectleiders opgesteld.

2.2 Experiment scheidingsbemiddeling

2.2.1 Doel

Het doel van het experiment is om na te gaan of scheiden zonder tussenkomst van de rechter op basis van een convenant kan worden ingevoerd. Belangrijke voorwaarde daarbij is dat in de bemiddeling voldoende waarborgen bestaan voor het belang van het kind en, meer algemeen, het belang van de zwakkere partij in de procedure. Dit doel betekent dat cliënten bij een bemiddelaar komen, voordat de gerechtelijke scheidingsprocedure is gestart. In een latere fase van het experiment is besloten om de reikwijdte te vergroten door de mogelijkheid van verwijzing door de rechter naar scheidingsbemiddelaars toe te voegen, op het moment van *voorlopige voorzieningen*. De zaken komen op deze manier op verschillende manieren bij de bemiddelaars binnen, zowel via de rechter als op eigen initiatief. Voor elk ressort geldt dat de deelnemende advocaat-bemiddelaars altijd zaken kunnen aanbrengen via hun eigen praktijk.

2.2.2 Doelgroep

Het experiment wil zowel minder-draagkrachtigen als draagkrachtigen de mogelijkheid van bemiddeling bieden. Dit betekent dat bemiddelingen die (gedeeltelijk) worden vergoed binnen het experiment vallen. Voor deze categorie is deelname aan het onderzoek verplicht. In verband met de generaliseerbaarheid van het onderzoek echter, is het ook van belang dat draagkrachtigen aan het onderzoek deelnemen. Deze cliënten zullen vooral in het onderzoek vallen vanwege de gemengde praktijk van de scheidingsbemiddelaars die tevens advocaat zijn. Verder omvat de doelgroep zowel scheidenden zonder kinderen als met kinderen.

2.2.3 Welke zaken

De scheidingsbemiddeling omvat in principe alle onderdelen van de scheiding waaronder: echtelijke woning, boedelverdeling, verevening of verrekening pensioenrechten, partner- en kinderalimentatie, uit-

oefening ouderlijk gezag, de verblijfplaats van en de omgang met de kinderen. Al deze onderwerpen dienen bovendien in het convenant te worden geregeld. In het kader wordt vermeld dat het experiment verder uitsluitend zaken omvat waarin in de eerste plaats een conflict bestaat tussen partijen en in de tweede plaats waarin nog geen procedure is gestart. Kortom, zaken die zonder bemiddeling al tot een gemeenschappelijk verzoek zouden leiden, vallen volgens het kader niet onder het experiment.

2.3 Experiment omgangsbemiddeling

2.3.1 Doel

Het doel van het experiment is:

- Nagaan of bemiddeling op basis van een verwijzing door de rechter een positief effect heeft op de uitkomst van de procedure, ter oplossing van een conflict over de omgang.
- Het verkrijgen van een antwoord op de vraag in welke fase van de gerechtelijke procedure verwijzing het meest effect sorteert (voorlopige voorziening, definitieve voorziening, bij hoger beroep).
- Het verkrijgen van een antwoord op de vraag of het zinvol is ouders te verplichten tot deelname aan bemiddeling.

Het experiment omgangsbemiddeling is court-annexed opgezet. Dit betekent dat in principe de rechter naar een bemiddelaar verwijst. Ouders kunnen dus niet zelf een bemiddelaar benaderen.

2.3.2 Doelgroep

Deelname aan het experiment is voor verwezen partijen gratis, er vindt geen inkomens- of draagkrachttoets plaats; zowel draagkrachtigen als minderdraagkrachtigen kunnen aan het experiment deelnemen. Zij zijn eveneens geen eigen bijdrage verschuldigd.⁸ Verder omvat de doelgroep uitsluitend partijen (met minderjarige kinderen)

⁸ In afwijking van de toepasselijke regels (art. 225 jo 182 lid 3 Rv) is voor de experimenten besloten de kosten van de bemiddeling niet te verhalen op de ouders cq. de minderjarigen.

die een echtscheidingsprocedure zijn gestart (voorlopige voorzieningen) of die reeds gescheiden zijn.

2.3.3 Welke zaken

Het experiment omvat uitsluitend zaken waarin:

- Een conflict bestaat tussen partijen over de omgang,
- en waarin een gerechtelijke procedure is gestart,
- waarbij bemiddeling kan plaatshebben, zowel ten tijde van een voorlopige voorziening, of een definitieve voorziening bij de rechtbank, als in hoger beroep en telkens op last van de rechter,
- verwijzing vindt niet (opnieuw) plaats wanneer de rechter reeds in een eerdere fase naar een bemiddelaar heeft verwezen.

2.3.4 Voorwaarden voor bemiddeling

De verwijzing is technisch te vergelijken met een ambtshalve benoeming van een deskundige (art. 221 Rv). De rechtbank informeert vervolgens de bemiddelaar door hem/haar een afschrift van de desbetreffende beschikking toe te sturen. Dit afschrift wordt eveneens aan de raad voor rechtsbijstand gezonden. Partijen dienen binnen twee weken zelf een afspraak te maken met de bemiddelaar.

Indien de rechter de zaak naar een bemiddelaar verwijst, zal de behandeling van de zaak voor bepaalde tijd worden geschorst.

- De duur van de bemiddeling bedraagt maximaal 6 uur, met de mogelijkheid van verlenging tot 10 uur. Deze verlenging moet gemotiveerd worden verzocht aan de rechter, via een aanvraag/melding bij de betreffende gerechtssecretaris.
- Na een succesvolle bemiddeling zullen de bemiddelaar en/of de advocaten de tussen partijen overeengekomen omgangsregeling berichten aan de rechter. Daarbij kan aan de rechter worden verzocht om vastlegging in de beschikking van hetgeen is overeengekomen, en desgewenst verzoeken hetgeen is overeengekomen in een beschikking vast te leggen, danwel kan worden bericht dat de zaak (op dit punt) wordt ingetrokken.

2.4 Selectie en vergoeding bemiddelaars

Aangezien de belangen van alle partijen goed moeten worden bewaakt, is het van belang dat de bemiddelaars deskundig zijn. Om deze reden is als minimumeis gesteld dat de bemiddelaars een door het Nederlands Mediation Instituut (hierna: NMI) erkende opleiding hebben gevolgd. Aangezien het NMI bij aanvang van de experimenten geen klachtenregeling en/of tuchtrecht kende,⁹ vielen deelnemende bemiddelaars bij voorkeur onder een bestaande klachtenregeling of tuchtrecht van bijvoorbeeld de Orde van Advocaten.

Alle vergoedingen worden door de raden voor rechtsbijstand uitbetaald. Er zijn vergoedingen voor de bemiddeling en vergoedingen voor de bemiddelaars. Totaal ontvangt een bemiddelaar: een eenmalige vergoeding voor deelname aan het experiment, een vergoeding voor de bemiddeling, een vergoeding voor deelname aan het wetenschappelijk onderzoek en tot slot eventueel een deskundigheidsvergoeding. De vergoedingen bedroegen: een éénmalige vergoeding van f1000,- (excl. BTW) voor deelname aan het experiment en een zogenaamde deskundigheidstoelage voor bemiddelaars van f399,- (excl. BTW). Deze vergoeding is bedoeld voor VAS-advocaten¹⁰ of bemiddelaars die over een vergelijkbare ervaring met echtscheidingsrecht beschikken. Tot slot ontvangen de bemiddelaars voor deelname aan het onderzoek per zaak f200,- (excl. BTW). Deze vergoeding wordt ook uitbetaald wanneer bemiddelaars in het experiment scheidingsbemiddeling vermogende cliënten aan het onderzoek laten deelnemen, voor wie de bemiddelaar dan niet de feitelijke bemiddeling vergoed krijgt omdat hij immers door cliënten zelf wordt betaald. De omgangsbemiddelingen werden zowel voor draagkrachtige als minder draagkrachtige cliënten vergoed. De vergoeding per bemiddeling is opgezet analoog aan de Wet op de rechtsbijstand (zie bijlage III).

⁹ Inmiddels bestaan deze regelingen wel. Zie hiervoor www.nmi-mediation.nl.

¹⁰ VAS staat voor Vereniging van Advocaat-Scheidingsbemiddelaars.

2.5 Ressort Amsterdam en ressort Den Haag

2.5.1 Algemeen

De ressorten Amsterdam en Den Haag worden in dezelfde paragraaf besproken, aangezien zij door dezelfde projectleider op dezelfde wijze zijn opgezet. In het ressort Amsterdam is door de raad voor rechtsbijstand extern een projectleider aangetrokken. Later tijdens het experiment heeft de Raad voor Rechtsbijstand Amsterdam intern een projectleider aangewezen. Hoewel bij het eindigen van het project er dus verschillende projectleiders waren voor de ressorten Amsterdam en Den Haag, zijn deze hetzelfde van opzet. Er is eveneens een klankbordgroep ingesteld.

Er zijn speciale folders voor het experiment ontwikkeld. Verder heeft het personeel van de Buro's voor Rechtshulp in Amsterdam, Utrecht, Den Haag en Middelburg een training gehad. Ook hebben bij rechtbanken informatie- en evaluatiebijeenkomsten plaatsgevonden.

2.5.2 Bemiddelaars

Voor het ressort Amsterdam en Den Haag zijn bemiddelaars benaderd via het NMI-register. Vervolgens is een informatiebijeenkomst gehouden om bemiddelaars te informeren over de experimenten, waarna zij zich konden opgeven. Aan bemiddelaars die geen jurist waren, is de eis gesteld dat zij samen moesten werken met een advocaat om uiteindelijk de volledige scheiding te kunnen afhandelen. Bovendien werden zij geacht goed bereikbaar te zijn voor de omgangsbemiddelingen, aangezien partijen binnen twee weken een afspraak moeten kunnen maken. Ook werden zij geacht over goede kantooruimte te beschikken. De niet-jurist en de advocaat werden geacht onderling afspraken te maken over de verdeling van de vergoeding. Een aantal bemiddelaars dat zich opgaf is afgewezen, o.a. in verband met slechte bereikbaarheid voor cliënten en/of omdat zij geen afgeronde NMI-erkende opleiding hadden gevolgd.

2.5.3 Experiment scheidingsbemiddeling

Verder is bij het Bureau voor Rechtshulp in Amsterdam, Utrecht en Amersfoort een zogenaamd 'Echtscheidings- cq bemiddelings-spreekuur' ingesteld, waarbij advocaten op een vast tijdstip in de week voorlichting geven aan mensen die willen gaan scheiden. De medewerkers aan de telefoon van het Bureau stellen voor de scheidenden samen naar het spreekuur te laten komen of mensen maken voor het spreekuur een afspraak.

Het spreekuur is niet specifiek gericht op scheidingsbemiddeling, maar de advocaten bemiddelaars geven daar wel informatie over. In de evaluatiebijeenkomsten is echter gebleken dat de bemiddelingszaken niet via het spreekuur binnenkomen. De advocaten die deelnemen aan het spreekuur ontvangen hiervoor per keer f 150,-- (inclusief. BTW).

2.5.4 Experiment omgangsbemiddeling

De deelnemende gerechten aan het experiment omgangsbemiddeling zijn de rechtbanken te Amsterdam, Utrecht, Den Haag en Middelburg. Verder nemen het hof Amsterdam en het hof Den Haag deel.

De rechters zijn door middel van voorlichtingsmiddagen geïnformeerd over bemiddeling, de opzet van het experiment en globaal over doorverwijzingscriteria. Periodiek vond een evaluatiebijeenkomst plaats, waarbij ook een vertegenwoordiger van de bemiddelaars aanwezig was en één van de onderzoekers.

2.6 Ressort Leeuwarden

2.6.1 Bemiddelaars

In het ressort Leeuwarden zijn VAS-advocaten benaderd om als bemiddelaar deel te nemen aan het experiment, waarna geïnteresseerde bemiddelaars zich konden melden bij de raad voor rechtsbijstand. Een aantal bemiddelaars dat zich aanmeldde is afgewezen omdat de vereiste deskundigheid of opleiding ontbrak.

Er is speciaal voor de experimenten een folder gemaakt, die ter voorlichting aan potentiële doorverwijzers naar huisartsen en advocaten is gestuurd. Verder is er publiciteit verzorgd in regionale bladen en op de radio en is het ressort opgenomen in de landelijke publiciteitscampagne.

2.6.2 Experiment scheidingsbemiddeling

In dit ressort komen de zaken ook zelf bij de bemiddelaars binnen, die de mensen vervolgens vragen om aan het experiment deel te nemen. Er is dus geen doorstroom via speciale bureaus of een speciale doorverwijzingsfunctie van het Bureau voor Rechtshulp. De bemiddelaars leveren de zaken zelf aan.

Er zijn geen speciale evaluatiebijeenkomsten voor de bemiddelaars georganiseerd. De noordelijke VAS komt regelmatig bij elkaar en in deze vergaderingen wordt onderling ook de voortgang van het experiment besproken.

2.6.3 Experiment omgangsbemiddeling

De deelnemende gerechten aan het experiment omgangsbemiddeling zijn de rechtbanken in Groningen, Leeuwarden, en Assen en het hof Leeuwarden.

2.7 Ressort 's-Hertogenbosch

2.7.1 Algemeen

Bij de start van het experiment scheidingsbemiddeling is in het ressort 's-Hertogenbosch vooral de nadruk gelegd op de problematiek rond kinderen. De bemiddeling was dan ook met name gericht op de omgang. De Raad voor Rechtsbijstand 's-Hertogenbosch heeft voor deze bemiddelingen expertise gezocht bij de Raad voor de Kinderbescherming te 's-Hertogenbosch en het Instituut voor Maatschappelijk Werk (IMW) te Tilburg. De bemiddelaars van deze instellingen verrichtten hun werkzaamheden bij de voor de experimenten speciaal opgezette bureaus Kinderen en Scheiden. Om in de bemiddeling

de gehele scheidingsproblematiek te kunnen behandelen, heeft de raad voor rechtsbijstand de groep bemiddelaars dan ook uitgebreid met advocaten en psychologen. De deelnemende bemiddelaars namen zowel deel aan het experiment scheidingsbemiddeling als aan het experiment omgangsbemiddeling.

2.7.2 Bemiddelaars

De maatschappelijk werkers afkomstig vanuit de Raad voor de Kinderbescherming te 's-Hertogenbosch en het Instituut voor Maatschappelijk werk te Tilburg participeerden vanuit de daarvoor speciaal opgezette bureaus Kinderen en Scheiden. Met de bemiddelaars vond regelmatig gezamenlijk overleg plaats. Daarnaast namen de bemiddelaars vanuit verschillende disciplines deel aan intervisiebijeenkomsten. Met het oog op de afstemming met de bemiddelaars werd vooralsnog gekozen voor een beperkte – doch – diverse- groep bemiddelaars. Afhankelijk van de vraag zou het aanbod van bemiddelaars worden aangepast.

2.7.3 Experiment scheidingsbemiddeling

Het experiment scheidingsbemiddeling is uitgezet in de arrondissementen Breda en 's-Hertogenbosch. Voor het experiment is een speciale folder ontworpen. Verder is er onder andere door middel van diverse mailings voorlichting gegeven aan potentiële verwijzers (bureaus voor rechtshulp, advocaten, huisartsen en maatschappelijke instellingen). Mensen die wilden scheiden konden rechtstreeks contact opnemen met één van de in de folder vermelde bemiddelaars. Bij bemiddeling door niet-advocaat-bemiddelaars werd voor de afronding van de scheiding zorggedragen door de deelnemende advocaat-bemiddelaars.

2.7.4 Experiment omgangsbemiddeling

De deelnemende gerechten aan het experiment omgangsbemiddeling zijn de rechtbanken te Breda en 's-Hertogenbosch en het hof te 's-Hertogenbosch. Deze verwezen door naar een centraal adres; de

bureaus Kinderen en Scheiden te 's-Hertogenbosch of Tilburg. Bij deze verwijzing werd aan de ouders een folder uitgereikt met informatie over het experiment omgangsbemiddeling. Naast deze voor het experiment apart ontworpen folders zijn door middel van het bulletin van de raad voor rechtsbijstand de rechtsbijstandverleners (advocatuur, bureaus voor rechtshulp) over het experiment geïnformeerd. De verwijzing naar een centraal adres liet evenwel onverlet dat de omgangsbemiddelingen door zowel de bemiddelaars van de bureaus Kinderen en Scheiden als door de andere deelnemende bemiddelaars werden verricht. De projectleider heeft informatiebijeenkomsten bij de rechtbanken georganiseerd. Daarnaast vond periodieke afstemming met de rechtbanken plaats.

3. De bemiddelaars

3.1 Inleiding

Een belangrijke onderzoeksvraag is wat de aard van de bemiddeling is en of deze van invloed is op de uitkomsten van de bemiddeling. Uit de onderzoeken naar bemiddeling die tot nu toe gedaan zijn, blijkt dat de rol van bemiddelaar hierin van groot belang is.¹¹ In de experimenten scheidings- en omgangsbemiddeling is er uitdrukkelijk naar gestreefd zowel juristen (met name advocaten) als niet-juristen (met name maatschappelijk werkers en psychologen) als bemiddelaar te betrekken. In het onderzoek is nagegaan wat de disciplines zijn van de betrokken bemiddelaars, welke ervaring zij hebben met bemiddeling en welke werkwijze zij hanteren. Hiertoe hebben alle bemiddelaars een achtergrondformulier ingevuld en zijn er met tweeëntwintig bemiddelaars (25%) interviews gehouden over de werkwijze die zij hanteren. Wat doen bemiddelaars nu precies tijdens de bemiddelingssessies? In paragraaf 3.2 wordt de achtergrond van de bemiddelaars besproken, waarna in paragraaf 3.3 de werkwijze aan de orde komt. Paragraaf 3.4 bevat aanvullende informatie uit de interviews die met bemiddelaars zijn gehouden. Waar genoemde percentages niet precies optellen tot honderd procent, wordt dit veroorzaakt door afronding.

3.2 De achtergrondgegevens van de bemiddelaars

Aan het experiment hebben in totaal 83 bemiddelaars deelgenomen. Hiervan deden er 57 mee aan zowel het experiment scheidings- als omgangsbemiddeling, 17 bemiddelaars deden alleen scheidingsbemiddelingen en 9 alleen omgangsbemiddelingen.

¹¹ In de literatuurverkenning die door dr. W. Smeenk van het WODC aan het begin van het onderzoek is uitgevoerd, worden de onderzoeken van Kocken en Maanen (1998), Glen (1998), Geveke, Plan, Thieme & Verberk (1998) genoemd in verband met de rol en de werkwijze van bemiddelaars.

Er zijn meer vrouwelijke (64%) dan mannelijke bemiddelaars (36%) die aan dit experiment deelnemen, dit geldt voor zowel de scheidings- als de omgangsbemiddeling. Dit verschil is ook terug te vinden in het aantal casussen (N=664) dat in het kader van de scheidingsbemiddeling is bemiddeld door vrouwen (64%) en mannen (36%). Wat betreft de omgangsbemiddeling is er van alle zaken (N=321) iets meer door vrouwelijke bemiddelaars behandeld (53%) dan door mannelijke bemiddelaars (47%).

Zoals eerder vermeld zijn er vier ressorten die aan het experiment hebben deelgenomen. In de volgende paragraaf zullen we telkens voor zowel de verschillende experimenten (scheiding en omgang) als per ressort de achtergrondgegevens bespreken. Als er niets vermeld wordt, betekent dit dat er geen verschillen gevonden zijn.

Het merendeel van de bemiddelaars bestond uit juristen (66%), te weten 55 advocaten en 1 notaris (zie tabel 3.1). Een derde van de bemiddelaars is een niet-jurist; er namen 13 psychologen, 6 maatschappelijk werkers en 8 mensen met een ander beroep als bemiddelaar deel. De categorie "anders" omvat uitsluitend niet-juristen zoals een pedagoog, socioloog, verpleegkundige of een psychotherapeut. In de vergelijking tussen de experimenten komen er bij de omgangsbemiddeling iets meer psychologen voor dan bij de scheidingsbemiddeling en bij de scheidingsbemiddeling iets meer advocaten.

Tabel 3.1 Beroep van de bemiddelaar

	Scheiding N=74	Omgang N=66	Totaal N=83
Psycholoog	9%	18%	16%
Maatschappelijk werker	7%	9%	7%
Advocaat	73%	64%	66%
Notaris	1%	--	1%
Anders	10%	9%	10%

Alhoewel er beduidend meer juristen dan niet-juristen in het onderzoek aan de omgangsbemiddeling deelnemen, hebben de niet-juristen meer omgangsbemiddelingen gedaan. Van alle omgangszaken (N=321) is tweederde door niet-juristen bemiddeld (67%) en een derde door juristen. Dit geldt niet voor de scheidingsbemiddeling; van

alle zaken (N=664) is driekwart door juristen bemiddeld en een kwart door niet-juristen (26%).

Wat betreft het opleidingsniveau is er geen verschil tussen beide experimenten. De helft van de bemiddelaars heeft een VAS-opleiding gevolgd (52%), daarnaast heeft ongeveer een derde (34%) een NMI-erkende opleiding gevolgd en 31% van de bemiddelaars heeft (tevens) een andere opleiding gevolgd.

In het ressort Amsterdam nemen de meeste bemiddelaars deel, te weten 34. In het ressort Den Haag nemen er 30 bemiddelaars deel aan het experiment. In het ressort Leeuwarden zijn er 13 bemiddelaars die allen aan beide experimenten deelnemen. In het ressort 's-Hertogenbosch zijn er 10 bemiddelaars die eveneens allen zowel scheidings- als omgangsbemiddelingen doen (zie tabel 3.2).

In het ressort Amsterdam is de verhouding jurist versus niet-jurist 69% tegenover 31%. In het ressort 's-Hertogenbosch zijn er meer niet-juristen (55%) bij het experiment betrokken dan juristen (45%). In het ressort Leeuwarden is één niet-jurist (8%) bij het experiment betrokken. Hoewel eind 2000 nog enkele niet-juristen aan het experiment zijn toegevoegd, was het voor het onderzoek op dat moment niet meer zinvol om deze op te nemen, gezien het geringe aantal zaken dat binnen de onderzoeksperiode waarschijnlijk nog afgerond zou worden. Het ressort Den Haag dat pas vanaf begin 2000 bij de experimenten is betrokken, heeft 60% juristen als bemiddelaar en 40% niet-juristen.

Tabel 3.2 Het ressort waar de bemiddelaars werkzaam zijn

	Scheiding N=74	Omgang N=66	Totaal N=83
Amsterdam	38%	33%	42%
's-Hertogenbosch	14%	16%	12%
Leeuwarden	18%	20%	16%
Den Haag	30%	30%	30%

Wat betreft het aantal zaken blijkt dat het merendeel van de omgangsbemiddelingen in de ressorten Amsterdam (47%) en 's-Hertogenbosch (43%) heeft plaatsgevonden. In Den Haag is het experiment nog maar kort geleden gestart, wat betekent dat er nog

niet veel omgangsbemiddelingen hebben plaatsgevonden (8%). In Leeuwarden is het aantal omgangsbemiddelingen minimaal (2%). De scheidingsbemiddelingen laat een iets ander beeld zien. Amsterdam (36%) en 's-Hertogenbosch (39%) nemen beide ruim een derde van de zaken voor hun rekening. Het ressort Leeuwarden heeft wat betreft de scheidingszaken meer bemiddelingen gedaan (19%) in vergelijking met omgangsbemiddelingen. Ook wat betreft de scheidingsbemiddeling zijn in het ressort Den Haag vanwege de latere start minder zaken gedaan (6%).

Slechts een klein percentage (11%) van de bemiddelaars werkt alleen als bemiddelaar. De meeste bemiddelaars werken daarbij als advocaat (66%) als docent, raadsmedewerker of hebben een eigen praktijk als psycholoog of psychotherapeut. Opvallende beroepen die genoemd worden, zijn arbo-manager of communicatieadviseur. Iets meer dan één op de drie bemiddelaars (37%) werkt zelfstandig in een eenmansbedrijf. De anderen werken binnen een organisatie waarvan ongeveer een derde samenwerkt met collegae (36%) die ook bemiddelingen doen (zie tabel 3.3).

Tabel 3.3 Werkomgeving van de bemiddelaar

	Scheiding N=74	Omgang N=66	Totaal N=83
Eenmansbedrijf	32%	38%	37%
Organisatie zonder bemiddelaars	29%	25%	27%
Organisatie met meer bemiddelaars	38%	36%	36%

De leeftijd van de bemiddelaars ligt voor het merendeel boven de veertig jaar (80%), ongeveer de helft hiervan is ouder dan vijftig jaar, maar één op de vijf bemiddelaars jonger dan 40 jaar en niemand is jonger dan 30 jaar. Hieruit zou je kunnen concluderen dat de bemiddelaars wat ouder zijn en daarmee waarschijnlijk ook wat levenservaring hebben. Ook de vraag naar hoe lang de bemiddelaars al werkzaam zijn als bemiddelaar is aan de orde gekomen (zie tabel 3.4). Aangezien de experimenten op verschillende momenten zijn begonnen en de achtergrondformulieren bij aanvang van het experiment zijn ingevuld, gaan we uit van de ervaring die de bemiddelaar eind 2000 heeft. Deze ervaring varieert van een half jaar voor sommige

bemiddelaars die aan het begin van 2000 zijn gaan deelnemen in het ressort Den Haag tot bemiddelaars die ruim 17 jaar ervaring hebben met bemiddeling. De meeste respondenten (71%) waren al werkzaam als bemiddelaar voordat zij mee gingen werken aan het experiment. Dit varieert van 1 jaar tot 17 jaar ervaring, maar iets meer dan kwart van de bemiddelaars is met bemiddeling begonnen op het moment van de start van het experiment.

Tabel 3.4 Werkervaring van de bemiddelaar met bemiddeling

	Scheiding N=74	Omgang N=66	Totaal N=83
Meer dan tien jaar	5%	5%	5%
Meer dan vijf jaar	26%	21%	23%
Meer dan twee jaar	45%	45%	43%
Minder dan twee jaar	24%	30%	28%

3.3 Werkwijze

De meeste bemiddelingssessies duren een uur tot anderhalf uur (66%), soms 2 uur. Bijna alle bemiddelaars (96%) maken van te voren afspraken over de bemiddeling. Het betreft veelal (77%) schriftelijke afspraken (bemiddelingsovereenkomst). Van elk gesprek wordt door de meeste bemiddelaars een verslag gemaakt. Dit verslag is bedoeld om partijen te kunnen laten instemmen met hetgeen besproken is in de bemiddelingssessie.

De scheidingsbemiddelingen variëren erg in duur, soms 4 uur, maar dit varieert tot totaal 20 uur. Veel bemiddelingen van VAS-advocaten nemen rond de 12-15 uur in beslag. Het aantal gesprekken varieert van 2 tot 8. Wat de omgangsbemiddelingen betreft zijn de bemiddelaars van oordeel dat de standaard van 6 vergoede uren te kort is.

Vanwege de neutrale houding van de bemiddelaar spreekt meer dan de helft van de bemiddelaars (61%) niet afzonderlijk met beide partijen of alleen om het eerste contact te leggen en een afspraak te maken (zie tabel 3.5). De anderen geven aan dat indien dat noodzakelijk is zij ook over inhoudelijke zaken apart met betrokken partijen spreken. Er is hierin geen verschil tussen de bemiddelaars die scheidings- of omgangsbemiddelingen doen. Uit de interviews blijkt dat

het in de praktijk voorkomt dat één partij voor de echtscheiding komt, de bemiddelaar kan vervolgens bemiddeling voorstellen. Als beide partijen voor bemiddeling kiezen, zal de bemiddelaar vaak ook eerst een gesprek alleen met de andere partij hebben. In principe komen na deze eerste keer partijen altijd samen.

Tabel 3.5 Alleen of gezamenlijke gesprekken met partijen

	Scheiding N=74	Omgang N=66	Totaal N=83
Nee, altijd samen	46%	48%	48%
Ja, alleen i.v.m afspraak bemiddeling	14%	14%	13%
Ja, ook over inhoudelijke zaken	19%	20%	19%
Anders	22%	18%	19%

Tweederde van de bemiddelaars werkt met een bepaalde methodiek (69%) dit geldt voor de bemiddelaars van beide experimenten. Als methoden worden o.a. genoemd de VAS-methode, de methode van McGillavry, de Harvard-methode, methode van het Centrum voor Conflictthanting en de Lime Tree Approach.

Aan de bemiddelaars is gevraagd om aan te geven wat hun mogelijke stijl van bemiddeling is. De meeste bemiddelaars (50%) hebben voor de middenpositie gekozen waarmee ze aangeven dat ze zowel aan de procesmatige kant als aan de inhoud aandacht besteden. Er is een lichte tendens dat als bemiddelaars wel een keuze maken zij voor de proceskant kiezen. Wat betreft de vraag naar de bemiddelingsstijlen interveniërend tegenover faciliterend kiest een duidelijke meerderheid (68%) voor geen van beide stijlen, als er al een voorkeur is dan is die gelijk verdeeld over de beide stijlen van bemiddeling. Het is afhankelijk van de zaak welke stijl van bemiddeling de bemiddelaar hanteert en vaak gebruikt hij ook meerdere stijlen tegelijkertijd. Er is hierin geen verschil wat betreft beide experimenten of sekse¹². Van de bemiddelaars adviseert 34% de partijen regelmatig

¹² Zie ook over onderzoek naar bemiddelingsstijlen: "Mediationstijlen, een afstudeeronderzoek naar mediationstijlen van mediators ingeschreven bij het NMI en het NIP." R. van 't Hoogt en A.A.C. Overgaauw. Universiteit in Utrecht (1995). In dit onderzoek vonden zij geen verschil in mediationstijlen wat betreft de sekse, leeftijd en vooropleiding van de bemiddelaar.

om een externe deskundige te raadplegen, 57% doet dit soms, terwijl zes procent van de bemiddelaars dit standaard doen. Veelal betreft dit een accountant, maar ook therapeuten of maatschappelijk werkers worden als externe deskundigen genoemd. Van de niet-juristen werkt iedereen met één of meerdere vaste advocaten samen om het convenant op te stellen.

Wat betreft de opstelling van partijen geven veel bemiddelaars aan graag over een ronde tafel te beschikken, waardoor iedereen elkaar goed in het zicht heeft. Er zijn echter ook bemiddelaars die partijen tegenover elkaar zetten zodat ze met elkáár praten in plaats van met de bemiddelaar.

Soms maken bemiddelaars gebruik van een flip-over. Het voordeel hiervan is dat het verduidelijking oplevert, het maakt zaken zichtbaar. Bovendien heeft het een educatief element. Ouders willen informatie over hoe ze 'het goed kunnen doen'. Andere bemiddelaars gebruiken geen flip-over het geeft hun het gevoel dat zij een docent zijn. Bovendien schept het gebruik van een flip-over afstand, deze bemiddelaars gebruiken liever een klein papier op tafel. Er is wel altijd papier aanwezig.

3.4 Aanvullende informatie uit de interviews

In de interviews met de bemiddelaars is ter aanvulling op de informatie uit de vragenlijsten dieper op een aantal onderwerpen ingegaan, zoals de (on)gelijkheid tussen partijen, de vraag wanneer een bemiddeling "geslaagd" is te noemen, het betrekken van kinderen bij de bemiddeling en de vraag welke beroepsgroep eventueel (bij uitstek) geschikt zou zijn als scheidings- of omgangsbemiddelaar.

3.4.1 Ongelijkheid

In de interviews met bemiddelaars is uitgebreid ingegaan op één van de belangrijkste onderzoeksvragen, namelijk of het belang van de zwakke partij voldoende is gewaarborgd oftewel hoe door de bemiddelaar met een eventuele ongelijkheid tussen partijen wordt omgegaan. De Tweede Kamer formuleerde met betrekking tot scheidingsbemiddeling dit punt als volgt: "dat voor een succesvolle scheidings-

bemiddeling van belang is dat beide echtgenoten in een gelijkwaardige positie verkeren, dat wil zeggen op geen der terreinen van de echtscheiding een machtspositie ten opzichte van elkaar innemen".¹³ Daarbij wordt bijvoorbeeld gedacht aan verschillen in inkomen of opleiding. In de interviews met bemiddelaars bleek echter een ander soort ongelijkheid nog belangrijker te zijn dan meer "materiële" ongelijkheden (verschil in inkomen, opleiding etc.), namelijk emotionele ongelijkheid bij het verwerken van de echtscheiding.

'Materiële' ongelijkheid tussen partijen is er eigenlijk altijd, maar als bemiddelaar heb je juist de mogelijkheid om daarmee te werken. Dit doe je door, met instemming van beiden, partijen te laten zien op welke punten zij ongelijk zijn en hen zelf te laten beslissen of en wat zij hieraan willen doen. Vervolgens kan de bemiddelaar de ongelijkheid zelf oppakken, of hij kan een derde deskundige inschakelen. Wanneer bijvoorbeeld een partij meer weet van de financiële kant van een echtscheiding, kan een bemiddelaar de andere partij naar een accountant of fiscalist sturen. Afspraken worden opgenomen in het bemiddelingsverslag, zodat partijen deze altijd al op schrift hebben gezien voordat de afspraken definitief in het convenant worden opgenomen. De verantwoordelijkheid van de bemiddelaar is voor wat betreft de gelijkwaardigheid tussen partijen dus groot. Ongelijkheid op zich is geen belemmering voor de bemiddeling, dit zorgt zoals één bemiddelaar aangaf er alleen voor dat de bemiddelaar meer werk heeft.

Wanneer echter één partij de aanzet tot de scheiding heeft gegeven, blijkt het dan bestaande verschil in acceptatie en verwerking van de scheiding een lastige ongelijkheid op te leveren. Het risico is er dat een partij uit schuldgevoel of medelijden meer toegeeft in de onderhandelingen dan nodig is, of uit boosheid 'onredelijke' eisen stelt. Veel bemiddelaars zullen proberen partijen zoveel mogelijk gelijk te krijgen onder andere door te temporiseren: de tijd tussen twee afspraken ruim te nemen. Deze emotionele ongelijkheid kan de bemiddeling meer belemmeren dan bijvoorbeeld een verschil in opleidingsniveau of inkomen.

Samengevat is ongelijkheid met betrekking tot meer concrete zaken geen belemmering voor de bemiddeling, omdat hieraan juist in de bemiddeling kan worden gewerkt. Lastiger is echter om te gaan met

13 Kamerstukken II 1997/98, 25 451, no. 2, pg. 3.

verschillen in verwerking, die ervoor kunnen zorgen dat partijen niet altijd op hetzelfde moment in staat zijn te onderhandelen over de gevolgen van hun echtscheiding. Vaak is degene die de echtscheiding heeft doorgezet de 'sterkere' partij.

Een belangrijk punt is dat de daarbij vaak als zwak bestempelde vrouw niet per definitie de zwakkere partij hoeft te zijn. Vaak is zij zakelijk echter wel minder geïnformeerd. Maar de bemiddelaars geven aan dat in een omgangsbemiddeling vaak de man juist de zwakke partij is. Een aantal bemiddelaars geeft overigens ook aan dat van belang is in hoeverre partijen zelf (enige) ongelijkheid ervaren. Bovendien hoeft ongelijkheid geen knelpunt te zijn als iemand maar in staat is te verwoorden wat hij of zij wil.

3.4.2 Geslaagde bemiddeling

Het merendeel van de bemiddelaars geeft aan dat een volledig convenant geen vereiste is om de bemiddeling op zichzelf geslaagd te noemen. Het al dan niet slagen van de bemiddeling wordt door meerdere factoren bepaald. Voorbeelden van dergelijke factoren zijn bijvoorbeeld een verbetering van de communicatie. Het kan zijn dat niet over alle onderwerpen overeenstemming wordt bereikt, maar dat partijen in ieder geval na de bemiddeling in staat zijn om met elkaar te onderhandelen. Of zij het uiteindelijk eens worden is dan van ondergeschikt belang. Een andere factor die wordt genoemd, is wanneer mensen beseffen wat hun situatie is en of zij van mening zijn dat de afspraken die zij hebben gemaakt een *werkbare constructie* opleveren om mee verder te leven. Of ook: wanneer partijen tevreden zijn in die zin dat zij het gevoel hebben dat ze het goed hebben gedaan en niet het gevoel hebben dat de afspraken hen 'door de strot zijn geduwd', een eventueel opgemaakt convenant is dan meegenomen. Voor de meeste bemiddelaars is ook belangrijk of de bereikte overeenstemming in *balans* tot stand is gekomen. Wanneer partijen meer *eigen verantwoordelijkheid* nemen om hun geschil op te lossen, is ook geen overeenstemming vereist om een bemiddeling geslaagd te noemen. Overeenstemming is uiterlijke geslaagdheid, van belang is hoe mensen met elkaar zijn omgegaan en niet zozeer het resultaat. Een bemiddeling is mislukt als mensen niet kunnen duidelijk maken wat ze willen en op basis daarvan keuzes kunnen

maken. Voor een klein aantal bemiddelaars speelt hun subjectieve gevoel mee om een bemiddeling geslaagd te noemen. Bovenstaande neemt niet weg dat er een aantal bemiddelaars is dat een convenant voorwaarde acht om de bemiddeling werkelijk geslaagd te noemen.

In de interviews met maatschappelijk werkers worden de nuances iets anders gelegd. Voor hen is er sprake van een geslaagde bemiddeling als er rust komt en mensen elkaars onmacht en verdriet hebben gezien of als de strijd ophoudt en mensen een onderscheid kunnen maken tussen hun relatie onderling en de relatie met de kinderen. Zogenaamd 'pas op de plaats maken' in het conflict kan ook heel zinvol zijn. De gesprekken moeten nuttig zijn geweest, bijvoorbeeld om later bij een advocaat afspraken te regelen.

3.4.3 Kinderen

De meeste bemiddelaars geven aan in principe de kinderen niet direct bij de bemiddeling te betrekken. Sommige bemiddelaars zijn hiertoe wel bereid als ouders (en/of de kinderen) hierom vragen. In de interviews met maatschappelijk werkers bleek dat zij af en toe wel een directere manier gebruiken om de positie van het kind in een echtscheiding of in een conflict over omgang te verduidelijken bijvoorbeeld door middel van rollenspellen. Een andere manier is door het stellen van vragen loyaliteitsconflicten bloot te leggen. Ook de maatschappelijk werkers hebben de kinderen zelf nooit direct bij de bemiddeling betrokken, dit is een principe-afpraak. In de bemiddeling gaat het primair om de ouders; als zij afspraken maken, worden deze in principe geacht in het belang van de kinderen te zijn. Ruzie tussen de ouders mag niet als het probleem van de kinderen op hun schouders worden gelegd. Ouders moeten het zelf doen. Bovenstaande mening geldt zowel voor scheidings- als voor omgangsbe-middelaars.

3.4.4 Discipline bemiddelaar

Geïnterviewd zijn bemiddelaars met als beroep advocaat, maatschappelijk werker en psycholoog/therapeut. Alle bemiddelaars zijn

in de eerste plaats van mening dat welke vooropleiding ook is genomen, een gedegen opleiding tot bemiddelaar nodig is. In de interviews overdenken de bemiddelaars verschillende beroepsgroepen, weten van elke groep een aantal duidelijke voor- maar ook nadelen op te noemen en komen dan tot de conclusie dat een bepaalde werkhouding belangrijker is dan vooropleiding. Een voorbeeld: de notaris weet niets van alimentatie, wel van boedelscheidingen. Een aantal advocaten verricht prima werk als bemiddelaar, hoewel er ook advocaten zijn die absoluut niet geschikt zouden zijn. Dit geldt eigenlijk voor elke beroepsgroep. De meeste bemiddelaars komen tot de conclusie dat een achtergrond in een van deze beroepsgroepen (advocatuur, psychologie of maatschappelijk werk) handig is, dat vervolgens een bemiddelingsopleiding noodzakelijk is en dat daarbij nog een bepaalde werkhouding en instelling vereist zijn die zorgen voor een enthousiasme om met deze problematiek en twee partijen te werken. Een aantal bemiddelaars geeft aan dat niet een bepaald beroep, maar meer een bepaalde persoonlijkheid iemand geschikt maakt als echtscheidingsbemiddelaar. Concreet sommen zij hiervoor de volgende elementen op: een bepaalde interesse en gedrevenheid, een bepaalde mentaliteit/houding, je moet goed met mensen kunnen omgaan en niet alleen (meer) met zaken. Bovendien moet je kunnen meeleven, maar je niet laten meeslepen, zodat je wel de problemen kunt analyseren. Een goede bemiddelaar is dan ook rustig en laat zich niet meeslepen door emoties en kan zich neutraal opstellen. Ook moet je enerzijds doortastend genoeg zijn om binnen een afzienbare tijd tot resultaten te komen en anderzijds geduld hebben en het kunnen opbrengen om geen advies te geven.

Er is bovendien een tweedeling te maken in de soort bemiddeling, scheiding of omgang. De bemiddelaars geven aan dat omgangsbemiddelingen prima door psychologen en maatschappelijk werkers zouden kunnen worden gedaan. Veel advocaten geven aan zich niet helemaal thuis te voelen bij deze problematiek, ook omdat de juridische aspecten van een omgangsbemiddeling veel kleiner zijn dan bij een scheidingsbemiddeling. Scheidingsbemiddeling moet volgens de juristen absoluut door juristen worden gedaan. Een belangrijk aspect is namelijk ook dat je de mensen moet kunnen voorlichten over hoe zaken bij een rechter zouden (kunnen) verlopen. Bovendien is het noodzakelijk dat de bemiddelaar veel kennis heeft over alimentatie en boedelscheidingen en enige proceservaring heeft. Bovendien

moet de bemiddelaar kunnen beoordelen of een partij wordt benadeeld. Eén bemiddelaar stelde de eis dat de vooropleiding van academisch niveau moet zijn. De geïnterviewde maatschappelijk werkers gaven aan zich liever alleen met de problemen over de omgang bezig te houden en de zakelijke/juridische kant liever over te laten aan een advocaat die bij deze onderwerpen als co-mediator kan optreden.

3.5 Conclusie

De beroepsachtergrond van de bemiddelaar varieert van maatschappelijk werkers en psychologen tot advocaten en een notaris. Aan het experiment scheidingsbemiddeling nemen drie keer zoveel juristen deel dan niet-juristen. Dientengevolge zijn er ook drie keer zoveel bemiddelingszaken door juristen verricht. Aan het experiment omgangsbemiddeling nemen twee keer zoveel juristen mee als niet-juristen. Wat betreft het aantal zaken hebben echter de niet-juristen tweemaal zoveel omgangsbemiddelingen gedaan dan de juristen.

Aan de experimenten nemen meer vrouwelijke dan mannelijke bemiddelaars deel, deze verhouding is ook terug te vinden in het aantal echtscheidingszaken waarvan tweederde door vrouwelijke bemiddelaars is verricht, maar niet in het aantal omgangszaken waarbij de verhouding gelijk ligt. Zowel voor de scheidings- als voor de omgangsbemiddeling is het leeuwendeel van de zaken aangeleverd door de ressorten Amsterdam en 's-Hertogenbosch. In het ressort Leeuwarden zijn voornamelijk scheidingsbemiddelingen gedaan en het experiment is in het ressort Den Haag medio 2000 pas gestart waardoor er verhoudingsgewijs minder zaken uit deze regio in het onderzoek betrokken zijn.

De bemiddelaars hebben allen een opleiding tot mediator gevolgd. De juristen hebben veelal de VAS-opleiding gedaan, terwijl de niet-juristen een NMI-opleiding hebben gevolgd, sommigen hebben meerdere opleidingen gevolgd. De meeste bemiddelaars zijn over het algemeen ouder dan veertig jaar en hebben al langer ervaring met mediation. Wat betreft de bemiddelingstijlen die de bemiddelaars hanteren is deze vooral afhankelijk van de desbetreffende zaak of zij een "faciliterende" dan wel "intervenierende" stijl hanteren.

In de analyses naar de uitkomsten van de bemiddeling zal een aantal achtergrondvariabelen van de bemiddelaars meegenomen worden, zoals de discipline van de bemiddelaar, de ervaring als bemiddelaar en de duur van de bemiddeling.

DEEL B
SCHEIDINGSBEMIDDELING

4. De onderzoekspopulatie in de scheidingsbemiddeling

4.1 Inleiding¹⁴

In dit hoofdstuk wordt beschreven wie deelgenomen hebben aan het experiment scheidingsbemiddeling. Mensen die aan een scheidingsbemiddeling deelnemen, hebben hier meestal zelf voor gekozen. De keuze voor verschillende mogelijke rechtsgangen wordt onder meer bepaald door de beschikbare informatie over bemiddeling of andere hulpbronnen die mensen tot hun beschikking hebben. Indicatoren van hulpbronnen vormen iemands inkomen, maar ook iemands opleiding die maakt dat men meer of minder beschikt over kennis van wet en recht, of daartoe toegang kan krijgen. Aangezien mensen in verschillende mate over hulpbronnen beschikken, kan dit betekenen dat het een bepaalde selecte groep is die aan scheidingsbemiddeling heeft deelgenomen. Om deze reden is nagegaan wat de achtergrond is van de partijen die aan een scheidingsbemiddeling hebben deelgenomen en is deze vergeleken met mensen die volgens de reguliere scheidingsprocedure zijn gescheiden. Hiervoor is gebruik gemaakt van een landelijk representatief onderzoek onder gescheiden mensen (SIN-onderzoek).

Een belangrijke onderzoeksvraag is of in de bemiddeling de belangen van de zwakkere partij gewaarborgd worden. De vraag is echter wie de zwakkere partij is in deze. Er is daarom nagegaan of er verschillen zijn in sociaal-economische status tussen de partijen. Uit verschillende onderzoeken blijkt namelijk dat met een lage status allerlei aspecten samenhangen die één van beide partijen tot een zwakkere partij in de onderhandeling kunnen maken (Wood & Karten, 1986, Ridgeway & Wagner, 1995, Foshi, 1989; Sets & Burke, 1996). De sociaal-economische status wordt bepaald door onder andere inkomen, opleiding en positie op de arbeidsmarkt. In dit experiment zijn partijen per definitie man en vrouw (het experiment was beperkt tot voor de wet gehuwden; homoseksuele relaties vielen dus

¹⁴ Hierbij is gebruik gemaakt van het theoretisch kader dat bij de start van het onderzoek door dr. W. Smeenk werkzaam bij het WODC is opgesteld.

buiten het experiment). Nagegaan is of er ook sekseverschillen optreden wat betreft de sociaal-economische status. Verwacht wordt namelijk dat in een echtscheidingssituatie de verschillen in inkomen met name relevant zijn. Het verschil in besteedbaar inkomen zal bijvoorbeeld voor beide partners na een echtscheiding over het algemeen veranderen, mede door alimentatieverplichtingen. Uit eerder verricht onderzoek blijkt verder dat bemiddeling minder succesvol is wanneer partijen minder financiële armslag hebben. Onder slechte financiële omstandigheden zou het moeilijker zijn om compromissen te sluiten (Kressel & Pruitt, 1987). In de eerste paragraaf wordt daarom nagegaan wat het inkomen en de opleiding van partijen zijn en hoe de verdeling van betaald werk is in relatie met het geslacht van partijen. Daarnaast is met name de opvoeding van de kinderen en de emotionele inbreng in het huwelijk meestal het terrein van vrouwen waardoor er een ongelijke verdeling ontstaat in processen van overleg en beslissingen tijdens het huwelijk (Buunk & Van Yperen, 1989; Major, 1993). De scheiding is een zeer emotioneel proces, waarbij emotionele ongelijkheid een rol kan spelen. In het onderzoek is nagegaan wie het initiatief heeft genomen tot de scheiding en hoe de houding is ten opzichte van het scheidingsbesluit.

De aard van de relatie van partijen en de mate van de problemen die zij hebben, kunnen eveneens van invloed zijn op de keuze van een bepaalde rechtsgang en op de resultaten van de bemiddeling. Aan het begin van de bemiddeling zijn aan de respondenten vragen gesteld over de binding van de relatie, de verstandhouding tussen de partijen en de fase van het geschil.

Daarnaast is een belangrijke factor die de uitkomsten van de bemiddeling kan beïnvloeden de motivatie om aan bemiddeling deel te nemen. In de vragenlijsten is ingegaan op de informatie die betrokkenen hebben gekregen over bemiddeling, de motieven om aan bemiddeling deel te nemen en de vraag wie het initiatief tot bemiddeling heeft genomen.

In paragraaf 4.2 wordt de onderzoekspopulatie besproken met betrekking tot hun achtergrondvariabelen. Daarna komt in paragraaf 4.3 de ongelijkheid tussen partijen aan bod, waarna in paragraaf 4.4 de aard van de relatie van partijen wordt besproken. In paragraaf 4.5 is beschreven hoe partijen de weg naar bemiddeling hebben gevonden en in paragraaf 4.6 wordt dit hoofdstuk afgesloten met een conclusie.

4.2 Onderzoekspopulatie

Bij aanvang van de bemiddeling hebben de bemiddelaar en de partijen een registratieformulier en respectievelijk elk een aanmeldingsformulier ingevuld. Er zijn 984 aanmeldingsformulieren (mannen en vrouwen samen) ontvangen en 529 registratieformulieren. Er zijn 72 mensen die de oude vragenlijst van het WODC nog hebben ingevuld. Er hebben nagenoeg evenveel vrouwen (51%) als mannen (49%) vragenlijsten opgestuurd. Er zijn mondelinge interviews gehouden met 21 personen in 14 zaken, waarvan in 7 zaken beide partijen zijn geïnterviewd.

Het merendeel van de mensen die aan de scheidingsbemiddeling heeft deelgenomen heeft kinderen (83%), maar een klein deel (16%) heeft geen kinderen. De meeste mensen hebben één of twee kinderen (78%), een klein deel heeft drie kinderen (17%). In totaal betreft het 898 kinderen in verschillende leeftijdscategorieën (zie tabel 4.1). Bijna de helft van de kinderen is tussen de 4 en 12 jaar oud. Een kwart van de kinderen zit in de leeftijdscategorie van 12 jaar tot 18 jaar. Een klein deel is van de kinderen is ouder dan 18 jaar.

Tabel 4.1 De leeftijd van de kinderen

	Totaal N=898
0 tot 4 jaar	16%
4 tot 12 jaar	48%
12 tot 18 jaar	23%
Ouder dan 18 jaar	13%
Geen antwoord	1%

De leeftijd van de respondenten die aan het experiment hebben deelgenomen varieert tussen de 20 en 81 jaar. De meeste deelnemers zijn echter niet zo jong of oud, de grootste groep is tussen de 30 en 40 jaar (41%) of tussen de 40 en 50 jaar (41%), maar een klein deel is ouder dan 50 jaar (12%), of jonger dan 30 jaar (6%). De mannen zijn over het algemeen wat ouder dan de vrouwen, bijna de helft (46%) is tussen de 40 en 50 jaar, terwijl eveneens bijna de helft (46%) van de vrouwen tussen de 30 en 40 jaar oud is.

Wat betreft de vergelijking met de mensen uit het SIN-onderzoek, blijkt er een significant verschil op te treden wat betreft de leeftijd van de mensen. De mensen uit het SIN-onderzoek zijn gemiddeld iets ouder, geboortjaar 1951, dan de mensen uit dit experiment, geboortjaar 1959. Dit kan voor een deel verklaard worden uit het feit dat de mensen die aan het experiment deelnemen nog middenin hun scheidingsperikelen zitten, terwijl bij het SIN-onderzoek ook mensen zitten die al langer gescheiden zijn.

Het merendeel van de mensen behoort niet bij een bepaalde kerk of geloofsgemeenschap (63%). Als men actief een bepaald geloof aangehangt of lid is van een kerkgemeenschap, dan betreft dit de katholieke kerk (20%), de protestantse kerk (10%) en een heel klein percentage de islam (1%) of iets anders (1%) (oecumenisch, baptist, doopsgezind).

Wat betreft allochtone afkomst is een klein deel van de respondenten allochtoon (14%).¹⁵ De grootste groep (40%) is afkomstig uit de voormalige koloniën, voornamelijk Indonesië (28%), maar ook Suriname (7%) en Curaçao (4%). Daarnaast komen de meeste personen uit West-Europese landen (26%) zoals Engeland, Duitsland, Italië of Frankrijk. In de volgende groep komen mensen uit Zuid Afrika of het Midden-Oosten (13%), de helft betreft mensen uit Marokko, maar de groep omvat ook mensen uit Irak. De overigen komen uit Amerika (4%), Azië (4%), Oost-Europa (4%), Afrika (4%) of een ander land.

Wat betreft de culturele achtergrond van de deelnemers van het experiment nemen er iets minder allochtonen deel dan in het SIN-onderzoek, maar het verschil is niet echt groot (14% versus 18%) ($p < .002$).

¹⁵ Wij hebben hierbij de definitie van BZK (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties) gehanteerd. Iemand is van allochtone afkomst als iemand zelf in het buitenland is geboren of één of beide ouders. Van de allochtonen ($N=124$) is de helft zowel zelf als (één van) zijn ouders in het buitenland geboren (52%). Bij een derde (34%) is één of beide ouders in het buitenland geboren, maar is de persoon zelf in Nederland geboren. Tenslotte is een klein deel zelf in het buitenland geboren, maar heeft Nederlandse ouders (10%).

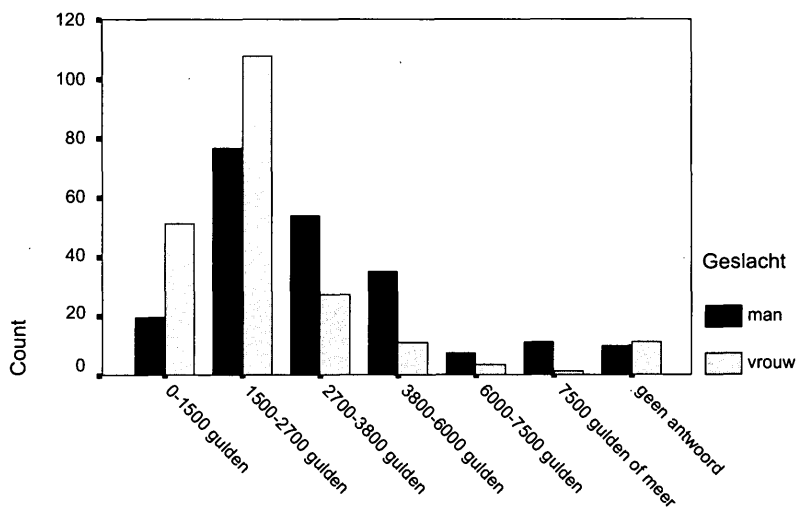
4.3 Sterke/zwakke partij

4.3.1 Sociaal-economische status

Eén van de factoren om de sociaal-economische status te bepalen, is het inkomen van de respondenten (zie figuur 4.1). Eén op de vijf respondenten heeft een inkomen rond het minimuminkomen voor een gezin of daaronder (minder dan f 1500,-). Een derde van de respondenten heeft een netto inkomen per maand tussen f 1500,- en f 2700,-. Een kwart heeft een inkomen dat ligt tussen f 2700,- en f 3800,-. Een kleiner deel (17%) heeft meer dan f 3800,- en minder dan f 6000,- en een minimaal aantal (2%) heeft meer dan f 7500,- netto inkomen per maand. Vergeleken met het SIN-onderzoek is er geen significant verschil te constateren wat betreft de inkomens tussen de mensen die scheiden in Nederland en de mensen die deelnemen aan scheidingsbemiddeling. Wat betreft de verschillen tussen de partners blijkt er wel een significant verschil te zijn tussen de mannen en vrouwen wat betreft hun netto inkomen per maand ($p < .0001$). Tot het bedrag van f 2700,- zijn de vrouwen in de meerderheid en met name onder de f 1500,- terwijl meer mannen een bedrag hoger dan f 2800,- verdienen.

Figuur 4.1

Het netto inkomen per maand voor de mannen en vrouwen die aan de scheidingsbemiddeling hebben deelgenomen.

Het merendeel (81%) van de respondenten ontvangt hun inkomsten vanuit het werk. Voor de meeste vrouwen (63%) en mannen (75%) betreft het een vaste aanstelling.

Tabel 4.2 De bron van inkomsten

	Vrouw N=474	Man N=452	Totaal N=926
Arbeid	75%	87%	81%
Uitkering	7%	6%	7%
Aimentatie	2%	—	1%
Anders	8%	5%	7%
Geen antwoord	8%	3%	5%

Aan de mensen is gevraagd wat hun opleidingsniveau is. Het opleidingsniveau van de mensen die aan het experiment hebben deelgenomen ligt vooral op MBO (26%) of HBO-niveau (25%). Maar een klein percentage heeft een universitaire opleiding afgemaakt (9%), een kwart heeft de middelbare school afgemaakt (22%) en heeft verder geen vervolgopleiding gedaan. Er is geen verschil in opleiding te constateren tussen mannen en vrouwen.

Tabel 4.3 Opleidingsniveau van de deelnemers aan het experiment

	Vrouw N=503	Man N=481	Totaal N=984	SIN N=1359
Lagere school	3%	2%	2%	7%
LBO	14%	14%	14%	24%
Mavo-mulo	10%	16%	14%	20%
MBO	26%	26%	26%	13%
Havo-VWO	9%	6%	8%	14%
HBO	22%	27%	25%	14%
Universiteit	6%	13%	9%	9%
Geen antwoord	5%	1%	3%	0%

Ten opzichte van het SIN-onderzoek is er een significant verschil te constateren wat betreft de opleiding, de mensen die voor scheidingsbemiddeling kiezen hebben een hogere opleiding gevolgd. ($p < ,0001$). Met name mensen met een lagere school, LBO,

MAVO/MULO opleiding zijn meer vertegenwoordigd in het SIN-onderzoek, terwijl in de populatie in dit onderhavige onderzoek vaker een MBO of HBO-opleiding hebben gevolgd. Men kan concluderen dat wat betreft de opleiding het geen identieke steekproeven zijn.

Wat betreft de sociaal economische status kan men concluderen dat de vrouwen wat betreft hun financiële situatie in een mindere uitgangspositie zitten dan de mannen. Dit heeft niet zozeer te maken met hun opleiding of het feit of zij wel of niet een betaalde baan hebben. Maar het heeft vooral te maken met een arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen¹⁶. Vrouwen werken minder uren en zorgen meer voor de kinderen terwijl de mannen vaker een full-time baan hebben en dus minder tijd (kunnen) investeren in de opvoeding van hun kinderen. Wat betreft de sociaal-economische status is er dus een verschil tussen de mannen en vrouwen wat betreft de arbeids-situatie en het netto inkomen per maand.

4.3.2 Emotionele ongelijkheid

Naast sociaal-economische status wordt er door de bemiddelaars naar voren gebracht dat er sprake is van een emotionele ongelijkheid tussen mannen en vrouwen, die volgens hen veel meer bepalend is voor het vaststellen wie de 'zwakke partij' in de bemiddelingssituatie is. De bemiddelaars gaven in de interviews aan dat zij vaker meemaken dat vrouwen het besluit tot de scheiding hebben genomen. Zij zijn ook al langer bezig met de gedachten over echtscheiding en dientengevolge verder in de verwerking van het scheidingsproces. In het onderzoek is nagegaan wie het initiatief heeft genomen en hoe men tegenover het besluit tot de scheiding staat.

Als belangrijkste indicatie voor het wel of niet slagen van een bemiddeling wordt wel de onderhandelingsbereidheid van partijen genoemd (Pel, 2000). Als men het niet eens is met de echtscheiding, zal het meewerken aan de scheiding niet als eigen belang worden ervaren en zal er weinig onderhandelingsruimte zijn.

¹⁶ Overigens werken vrouwen in lager betaalde, flexibeler deeltijdbanen. Vrouwen kiezen voor dergelijke banen die minder tijd en minder zekerheid bieden omdat zij nog steeds meer dan mannen verantwoordelijkheid dragen voor zorgtaken (zie De Bruyn, 1992).

Iets meer dan een kwart van de respondenten (26%) heeft samen de beslissing genomen om te gaan scheiden. Er is een significant verschil tussen de mannen en vrouwen. Zowel volgens de mannen (46%) als volgens de vrouwen (54%) heeft de vrouw vaker het initiatief genomen om uit elkaar te gaan dan de mannen. De mannen hebben maar in een kwart van de zaken voornamelijk of geheel zelf het initiatief genomen tot de scheiding (zie tabel 4.4).

Er is een verschil met de groep die al gescheiden is (SIN-onderzoek), waarbij men vaker het gevoel heeft dat zij zelf de beslissing hebben genomen (59%), en minder vaak gezamenlijk de beslissing hebben genomen (10%). Dit zou kunnen betekenen dat mensen die gezamenlijk besluiten om te gaan scheiden eerder voor bemiddeling kiezen.

Tabel 4.4 Wie heeft het initiatief tot de scheiding genomen?

	Vrouw N=468	Man N=444	Totaal N=912
Geheel door uzelf	34%	13%	23%
Voornamelijk door uzelf	21%	12%	17%
Samen	22%	29%	26%
Voornamelijk uw (ex) partner	9%	19%	14%
Geheel uw (ex) partner	14%	26%	20%
Geen antwoord	0%	0%	0%

De meeste mensen hebben het besluit om te gaan scheiden wel zien aankomen en kwam dit niet onverwacht (67%). Toch was een derde van de mensen niet voorbereid op het besluit en kwam dit onverwacht (34%). Duidelijk zal zijn dat degenen wiens partner het scheidingsbesluit heeft genomen en voor wie dit zeer onverwacht kwam (72%), ook vaker zeer negatief tegenover de scheidingsprocedure staan (66%). Dit is negatiever dan de houding van de deelnemers in het algemeen (zie tabel 4.5). Maar een kwart van de respondenten staat (zeer) negatief tegenover het besluit om te gaan scheiden. Het zijn veelal de mannen die negatiever staan tegenover de scheiding, maar na analyse blijkt dat vooral het feit dat de andere partner het initiatief tot de scheiding heeft genomen van invloed is op deze negatieve houding. Het zijn immers de vrouwen die vaker het initiatief hebben genomen.

Tabel 4.5 Hoe staat u tegenover het scheidingsbesluit?

	Vrouw N=468	Man N=444	Totaal N=912
Heel positief	38%	23%	31%
Positief	24%	22%	23%
Neutraal	16%	20%	18%
Negatief	11%	14%	12%
Heel negatief	9%	21%	15%
Geen antwoord	2%	1%	1%

Dat het besluit tot scheiding veelal door één van de partners is genomen, betekent echter niet dat deze partner ook voornamelijk het besluit heeft genomen aan bemiddeling deel te nemen. Ongeveer de helft (52%) van de paren heeft gezamenlijk besloten om naar een scheidingsbemiddelaar te gaan. Maar 18% van de respondenten heeft het gevoel dat het besluit voornamelijk of geheel door de echtgeno(o)t(te) is genomen. Ook hier is men van mening dat als één van de partners het besluit tot bemiddeling heeft genomen, dit vaker de vrouw is geweest.

Een andere partij die als zwakkere partij geduid wordt zijn de kinderen. Een belangrijke onderzoeksvraag is hoe de belangen van de kinderen gewaarborgd worden in de bemiddelingsprocedure. De meeste kinderen wonen na scheiding bij hun moeder. Dit is een tendens die de laatste jaren stabiel is. Volgens de gegevens van CBS blijft tachtig procent van de kinderen na de echtscheiding bij de moeder. Een kwart van alle echtscheidingskinderen heeft in de jaren na de scheiding geen contact meer met de vader¹⁷. Door de bemiddelaars en de respondenten wordt in de mondelinge interviews met name de verblijfplaats van de kinderen als machtsfactor in de het bemiddelingsproces genoemd. Veel respondenten zitten nog middenin de scheidingsperikelen en de gevolgen daarvan. Bijna de helft van de respondenten (48%) woont namelijk nog samen met hun

¹⁷ CBS Persbericht PB01-022. De gegevens over de relatie tussen kinderen en (stief)ouders zijn gebaseerd op het Onderzoek Gezinsvorming, dat in 1998 is gehouden onder tienduizend personen van 18-52 jaar. In dit onderzoek zijn onder meer zevenhonderd personen geïnterviewd die niet meer in het ouderlijk huis wonen en die toen ze nog thuis woonden echtscheiding van hun ouders hebben meegemaakt.

partner, al dan niet met de kinderen (zie tabel 4.6). Als ze alleen wonen dan wonen de vrouwen (30%) vooral met hun kinderen en de mannen (32%) zonder de kinderen. Wanneer de categorie "anders" is aangekruist, woont de respondent vaak bij zijn of haar ouders of tijdelijk bij kennissen. Verder blijkt een aantal respondenten in het buitenland te wonen. Tot slot woont een deel afwisselend met en zonder de kinderen (co-ouderschap).

Aan respondenten is eveneens gevraagd of dit de wenselijke situatie is. Meer dan de helft (60%) geeft aan dat dit niet de wenselijke situatie is, maar dat men op zoek is naar een woning. Soms wordt daar aangegeven dat wenselijk is "*dat mijn vrouw terugkomt*" en geven respondenten aan überhaupt niet te willen scheiden. Andere antwoorden geven in overgrote meerderheid aan dat partijen op zoek gaan naar een eigen woning.

Tabel 4.6 De leefsituatie ten tijde van de bemiddeling

	Vrouw N=503	Man N=481	Totaal N=984
Woont nog met partner	17%	16%	17%
Woont nog met partner en kinderen	32%	32%	32%
Woont alleen zonder kinderen	13%	33%	23%
Woont met nieuwe partner zonder kind	1%	5%	3%
Woont alleen met kinderen	30%	8%	19%
Woont met nieuwe partner en kinderen	3%	2%	3%
Anders	5%	5%	5%

4.3.3 Positie kinderen

De ouders hebben veelal met de kinderen over de scheiding gesproken (60%), een derde heeft echter niet over de situatie met de kinderen gepraat. Ouders hebben deze vraag kunnen toelichten. De ouders die met hun kinderen over de scheiding hebben gesproken, vinden dit vanzelfsprekend. Zij geven aan dat de kinderen voorbereid moeten worden en dat duidelijk moet zijn ("*onzekerheid is erger dan waarheid*") wat er allemaal gebeurt en ze horen ook te weten waarom; "*Ze moeten weten wat er gaande is, het gaat ook hun leven aan. Ze moeten begrijpen waar het om gaat, ik vind dat zij uitleg verdienen*".

nen". Leeftijd is hierbij ook belangrijk, deze wordt als reden genoemd om juist wel of niet met de kinderen te praten. *"Zij zijn een deel van het gezin dat opbreekt en hebben er recht op."* Belangrijk is ook dat zij betrokken worden in verband met de verwerking. Ook wordt aangegeven dat ouders het belangrijk vinden dat de kinderen het van hen horen en niet van iemand anders, bijvoorbeeld op school. Wanneer ouders 'nee' hebben geantwoord, zijn ze vaak nog wel van plan om met de kinderen te praten, maar zijn er redenen nog te wachten. Dit is in de meeste situaties omdat de kinderen nog te jong zijn. Soms ligt de oorzaak ook nog bij partijen zelf, hetzij of omdat de situatie voor henzelf nog te onduidelijk is of zij het nog te vroeg vinden. Als de scheiding maanden duurt, is de tijd voor de kinderen niet te overzien; *"ik wil de kinderen niet onnodig belasten met een onduidelijke situatie"*, *"ik vind het pijnlijk voor hen en voel me ook nog schuldig ten opzichte van hen"*, *"ik wil pas met de kinderen praten als ik dit op positieve wijze kan"*, *"ik weet nog niet hoe ik het moet zeggen"*. Vaak wordt als het juiste moment gezien het moment wanneer er duidelijkheid is over de woonsituatie.

Het merendeel van de ouders (62%) wil niet dat de kinderen bij de bemiddeling betrokken worden. In het overgrote deel van de antwoorden zijn de kinderen te jong. Ook vinden de ouders dat de scheiding een zaak tussen henzelf is. Zij willen de kinderen zo min mogelijk belasten, zij hebben al genoeg meegemaakt en willen de kinderen ellende besparen. Ouders geven ook aan dat het niet nodig is; *"Wij kunnen het zelf met haar regelen"*, *"Niet nodig, worden op de hoogte gehouden"*, *"We komen er met z'n tweeën wel uit"*. *"Het is al moeilijk genoeg voor ze."* Maar een klein deel (12%) van de ouders wil de kinderen wel bij de bemiddeling betrekken. In open antwoorden is hierop een toelichting gegeven: het is moeilijk voor ouders om iets aan de kinderen uit te leggen. Of ze moeten zelf een keuze kunnen maken. *"Hun verhalen en ideeën mogen ook worden gehoord"*, wat voornamelijk het geval is als de kinderen oud genoeg zijn.

4.4 Aard van de relatie en de mate van problemen tussen partners

Los van de persoonlijke achtergronden van twee geschilhebbers is de aard van de relatie tussen de twee partijen een factor die van belang kan zijn bij de keuze voor een bepaalde vorm van conflictoplossing. De mate van de problemen die de partners hebben, kan mede bepalend zijn voor de resultaten van de bemiddeling. Daarnaast speelt mee of partners verwachten in de toekomst nog veel met elkaar te maken te krijgen. De *tijdshorizon van de relatie* kan daarmee bepalend zijn voor de houding waarmee partijen elkaar bejegenen (Coglianese, 1996; Hanning, 1998).

In het onderzoek zijn vragen gesteld over de *binding* die de partijen nog met elkaar hebben en de verwachting of ze in de toekomst nog veel met hun ex-partner te maken zullen krijgen. Wanneer partners kinderen hebben, vormen die een binding tussen partijen die tot lang in de toekomst om een gezamenlijke investering vraagt. Maar ook betalingsverplichtingen of een gezamenlijk netwerk van vrienden zijn voorbeelden van bindingen tussen partijen die maken dat men belang heeft bij een min of meer goede verstandhouding met de ander. In de vragenlijst is aan het begin van de bemiddeling een vraag opgenomen of men verwacht in de toekomst nog veel met elkaar te maken te krijgen. Maar één op de tien personen denkt dat zij/hij niets meer met hun huidige partner te maken zal hebben in de toekomst. De redenen waarom men denkt nog wel elkaar regelmatig tegen te komen zijn vooral de kinderen (78%), of gezamenlijke vrienden/ kennissen (29%).

De mogelijkheden van het oplossen van geschillen kunnen ook samenhangen met de *fase van het geschil*. In een vroeg stadium is het conflict nog niet verhard en zijn de stellingen nog niet ingenomen. In het onderzoek is daarom nagegaan hoe lang geleden het besluit tot de scheiding is genomen. Voor bijna de helft van de mensen is er sprake van een korte periode tussen het besluit tot echtscheiding en de bemiddeling. De meeste mensen hebben pas sinds kort het besluit tot scheiding genomen, voor iets minder dan de helft (42%) is het een maand of nog korter geleden dat het besluit is genomen, voor één op de drie is het twee tot drie maanden geleden, en voor een kwart van de bemiddelden is het ongeveer drie tot twaalf maanden geleden.

Alhoewel de mensen veelal midden in de scheidingsperikelen zitten, een situatie die mogelijk emotioneel zeer geladen is, is ongeveer de helft van de mensen (48%) van mening dat de onderlinge verhouding met hun (ex)partner redelijk goed tot goed is. Maar een kwart (26%) vindt dat er sprake is van een (redelijk) slechte verstandhouding (zie tabel 4.7). Deze onderlinge verhouding weerspiegelt ook de communicatie tussen de partners. Als er sprake is van een slechte verstandhouding is er ook sprake van een slechte communicatie en andersom.

Tabel 4.7 Hoe beoordeelt u de onderlinge verhouding met uw echtgenoot op dit moment?

	Totaal N=912
Goed	16%
Redelijk goed	31%
Noch slecht/ noch goed	27%
Redelijk slecht	11%
Slecht	15%
Geen antwoord	0%

Om de relatie verder te beoordelen is aan de respondenten een aantal situaties voorgelegd met de vraag of deze situatie wel eens voorkomt. Het blijkt dat maar een klein percentage te maken krijgt met ongewenst gedrag van de ex-partner, zoals ongewenst langs komen, de kinderen tegen hen opzetten of dreigen met geweld. Alleen schelden of een flinke ruzie komt vaker voor (zie tabel 4.8).

Tabel 4.8 Incidenten die gebeurd zijn in de periode sinds het scheidingsbesluit (N=912)

	Nooit	Soms	Vaak	Voortdu- rend	Geen ant- woord
Ongewenst opgebeld	76%	15%	4%	2%	3%
Ongewenst langskomen	79%	15%	3%	0%	3%
Kinderen tegen mij opzetten	72%	13%	3%	2%	11%
Flink ruzie gemaakt	43%	40%	11%	4%	2%
Gedreigd met geweld	82%	13%	3%	1%	1%

Men kan concluderen dat in de meeste situaties er sprake is van een redelijk goede verstandhouding waarbij partijen nog 'on speaking terms' met elkaar zijn. Bij een kwart van de respondenten is sprake van een verstoorde communicatie en een slechte onderlinge verhouding.

Aan de bemiddelden is aan het begin van de bemiddeling gevraagd of er onderwerpen waren waarover zij zelf al overeenstemming hadden bereikt en onderwerpen die zij tijdens de bemiddeling nog wilden bespreken. Een aantal respondenten (17%) geeft aan dat zij over geen enkel onderwerp overeenstemming hebben bereikt. De onderwerpen waarover afspraken zijn gemaakt betreft vooral de verdeling van de inboedel (70%), de huisvesting (68%), daarna is er over onderwerpen die de kinderen aangaan zoals verblijfplaats (65%), contact met de kinderen (56%) en opvoeding kinderen (52%) al overeenstemming bereikt. Financiën en alimentatie zijn de onderwerpen die men vooral nog wil bespreken (64% en 53%). Verder heeft men vragen over de juridische procedure die men aan de orde wil stellen. In de categorie 'anders' worden niet veel andere zaken genoemd, wel bijvoorbeeld het nakomen van afspraken en kijken of de gemaakte afspraken goed zijn.

Tabel 4.9 De onderwerpen waarover men al overeenstemming heeft bereikt en de onderwerpen die men in de bemiddeling aan de orde wil stellen (N=984)

	Overeenstemming	Bespreken
Verdeling inboedel	70%	33%
Financiën	40%	64%
Alimentatie echtgeno(o)t(e)	26%	43%
Alimentatie kinderen	30%	53%
Verblijf kinderen	65%	26%
Opvoeding kinderen	52%	35%
Contact kinderen	56%	38%
Juridische vragen	14%	52%
Huisvesting	68%	33%
Relationele problemen	17%	14%
Anders	7%	10%
Geen antwoord	3%	5%

Er is mensen ook gevraagd om een rangorde aan te brengen in de onderwerpen van minder belangrijk naar meest belangrijk. De onderwerpen die de kinderen aangaan zijn door de meeste mensen als belangrijkste onderwerp genoemd, gevolgd door huisvesting. Het minst belangrijk zijn de relationele problemen en de juridische vragen. Hieruit zou men kunnen concluderen dat over de belangrijke zaken in de meeste gevallen al overeenstemming is bereikt, en dat de minder belangrijke onderwerpen zoals financiën en alimentatie onderwerp van gesprek zullen zijn in de bemiddeling.

Wat betreft de onderwerpen waarover men wil spreken, wil slechts een klein percentage (5%) van de bemiddelden uitsluitend over de kinderen spreken. De helft van de mensen geeft aan de onderwerpen betreffende de kinderen te willen bespreken (55%), maar daarnaast wil men het ook over andere zaken hebben die betrekking hebben op de scheiding.

In een open vraag hebben respondenten kunnen aangeven wat de reden is als zij geen afspraken hebben kunnen maken voor de bemiddeling. Het blijkt dat dit vaak te emotioneel is, mensen hebben gewacht op de bemiddeling en/of zijn er nog niet aan toe: *"afwachten wat ons te wachten staat"*. Veelal is er geen communicatie (mogelijk): *"partij wenst geen contact"*, *"komen er zelf niet uit door onenigheden"*, *"we staan lijnrecht tegenover elkaar"*. Zoals we al zagen is het besluit nog maar kort geleden genomen en weten mensen niet hoe alles moet: *"we willen ons eerst oriënteren"*, *"angst voor wat er komen gaat, om bindende afspraken te maken"* of *"de emotionele component overheerst, waardoor we het niet goed op een rijtje krijgen"*.

4.5 Weg naar bemiddeling

4.5.1 Bekendheid bemiddeling en informatie

Belangrijke factoren die de tevredenheid over de bemiddeling kunnen bepalen, zijn de informatie over de bemiddeling die partijen voor de bemiddeling hadden en de motivatie om aan de bemiddeling deel te nemen. Aan de respondenten is gevraagd waarom zij voor bemiddeling hebben gekozen. Wat waren de verwachtingen omtrent de bemiddeling wat betreft de procedure en uitkomsten? Op welke wijze

waren de mensen geïnformeerd over de mogelijkheid om voor bemiddeling te kiezen? Bijna de helft van de mensen (48%) is door hun advocaat of door het Bureau voor Rechtshulp geïnformeerd over het bestaan van de mogelijkheid van scheidingsbemiddeling, maar een klein deel is via de media bekend met de mogelijkheid (8%), anderen door middel van een folder (8%) of bekenden (8%). In de interviews is gevraagd of mensen al eens van bemiddeling hadden gehoord. Zij bleken via verschillende wegen wel eens van bemiddeling te hebben gehoord. Vaak via kennissen of vrienden die ook via bemiddeling waren gescheiden, of via de media in kranten of op de radio. Sommige van de geïnterviewden hebben wel informatie gekregen in de vorm van folders of mondeling van de bemiddelaar, anderen niet of kunnen zich dat niet meer herinneren.

4.5.2 Keuze bemiddelaar

Geïnterviewd zijn zowel respondenten die in het kader van een voorlopige voorziening via de rechter naar bemiddeling zijn verwezen als respondenten die zelf een bemiddelaar hebben benaderd. Deze laatste groep is vaak bij toeval in een bemiddeling terecht gekomen doordat zij bij een advocaat terecht kwamen die ook bemiddelaar was. De mensen die via de echtscheidingsspreekuren, die in een aantal ressorten zijn opgezet binnenkwamen, konden op dat spreekuur informatie over bemiddeling krijgen en zijn op die manier bij de bemiddelaar terecht gekomen. Deze spreekuren werden alleen door advocaten gehouden, zodat mensen altijd bij een advocaat-bemiddelaar terecht kwamen. Verder bleken mensen veelal simpelweg in de Gouden Gids of via het telefoonboek een advocaat te hebben gezocht. De mensen die wel van bemiddeling hadden gehoord, zochten dan in de advertenties ook specifiek naar een bemiddelaar. In de interviews bleek dat het idee nog leeft dat voor een echtscheiding men naar een advocaat moet. Dit idee lag alleen anders in het ressort 's-Hertogenbosch, waar veel vragen bij de bureaus Kinderen en Scheiden terecht komen, waar maatschappelijk werkers samenwerken met advocaten. Een andere manier waarop mensen bij een bemiddelaar terecht kwamen was via via: *"Wij hadden via kennissen in de buurt van bemiddeling gehoord"*. *"Toen wij besloten hadden te gaan scheiden zijn we eens bij mensen gaan rondvragen."* In de

interviews is mensen ook gevraagd voor welke soort bemiddelaar zij zouden kiezen. Alle geïnterviewden dachten, zoals gezegd, dat zij naar een advocaat moesten. Veelal wordt de advocaat dan genoemd als degene bij wie het onderwerp juist niet geschikt is. De emoties van een scheiding horen toch niet echt bij de advocaat die een veel zakelijker houding heeft. Dat neemt niet weg dat een aantal mensen de juridische aspecten dermate belangrijk vindt dat zij toch voor een advocaat kiezen. *“Je moet toch verstand hebben van wettelijke zaken en zo.”*

4.5.3 Motivatie deelname bemiddeling

Aan het begin van het experiment konden mensen alleen aan bemiddeling deelnemen als er nog geen procedure gestart was. Na een jaar is door de begeleidingscommissie besloten het experiment uit te breiden met de mogelijkheid om partijen in het kader van een voorlopige voorziening door de rechter naar bemiddeling te laten verwijzen. Dit betrof tien procent van de zaken in het onderzoek. De geïnterviewden die door de rechter naar een bemiddelaar zijn verwezen, is gevraagd naar de mate waarin zij zich gedwongen voelden door de rechter. Zij gaven aan vrijwillig te zijn gegaan: *“We kwamen er niet uit hoe we voor de kinderen wilden zorgen. En toen stelde de rechter bemiddeling voor en ik was er heel blij mee. Het leek me beter dat wij er samen uit zouden komen, dan wanneer je alleen ja of nee op vragen van de rechter zou kunnen zeggen”, “Dat was de manier, beter dan dat de rechter er in één keer over ging beslissen”*. Evenals bij de omgangsbemiddelingen (verwijzing altijd door rechter), blijkt echter ook dat het effect van een gerechtelijke procedure ook op het moment van voorlopige voorziening niet te onderschatten is: *“De rechter stelde bemiddeling voor en ik was hierdoor compleet verrast. Ik had verwacht dat de rechter de scheiding zou uitspreken. Ik wist niet hoe ik moest reageren, ik was helemaal in de bonen. Ik heb toen maar ingestemd om maar die rechtszaal uit te zijn. Het kan nooit erger zijn dan dat ik ervan word beschuldigd dat ik mijn ex de kinderen afpak”*. De keuze voor bemiddeling wordt dan dus niet bewust gemaakt.

4.5.4 Verwachting over bemiddeling

In de vragenlijsten is mensen gevraagd naar hun verwachtingen over de bemiddeling. Wat betreft de verwachtingen rondom de bemiddeling staat meer dan de helft van de respondenten positief tegenover de procedure (56%) en de uitkomsten (59%) van de bemiddeling. Maar een klein deel (6%) heeft negatieve verwachtingen zowel ten opzichte van de procedure als de uitkomst van de bemiddeling. In een open vraag hebben mensen hun verwachtingen kunnen toelichten. De meeste mensen maken dan opmerkingen als 'betere communicatie' en dus 'betere oplossingen', 'persoonlijker benadering', veel wordt genoemd een snelle afwikkeling, 'vriendschappelijke scheiding', *"enige manier waarop er een oplossing kan komen zonder knallende ruzies"*, *"dat we zelf met een voorstel komen waar we allebei tevreden over zijn"*, sneller netter en rustiger, *"soepeler verloop"*, *rechtvaardiger*. *"Ik verwacht een toetsing van de door ons zelf getroffen regeling, onder goede begeleiding."* *"Ik verwacht dat zij een soort semi-rechter is."* Veelal is de communicatie verstoord en hopen mensen daar goed in begeleid te worden.

De motivatie van de meeste mensen (69%) is de verwachting dat door de bemiddeling de verstandhouding tussen beiden beter zal blijven. Uit de interviews blijkt dat men verwacht dat de keuze voor allebei een advocaat eerder polariserend zal werken en bij bemiddeling juist partijen meer gericht zullen zijn op conflictoplossing en een minder star standpunt in zullen nemen. Een andere reden is de veronderstelling dat de ex-partner zich beter aan de gemaakte afspraken zal houden (66%). Andere redenen zijn: de kinderen (49%), meer eigen inbreng (48%) en dat het sneller gaat dan een gerechtelijke procedure (47%). Ondanks het feit dat veel mensen door hun advocaat en het Bureau voor Rechtshulp zijn geïnformeerd over de mogelijkheid van scheidingsbemiddeling, hebben de mensen het idee dat zij zelf de keuze gemaakt hebben voor een bemiddeling. De motivatie is dus niet ingegeven doordat zij verwezen zijn, of dat de advocaat of het Bureau voor Rechtshulp hen dit aanraadde.

Tabel 4.10 De verwachtingen en motivatie om aan de bemiddeling deel te nemen (N=984)

	Erg van toepas- sing	Beetje van toepas- sing	Niet echt van toepas- sing	Hele- maal niet toepas- sing	Geen ant- woord
Ik denk dat het de goedkoopste manier is	25%	29%	22%	22%	2%
Ik wil zelf meer inbreng hebben	48%	28%	15%	8%	3%
Ik denk dat het op deze manier het snelst gaat	47%	30%	14%	8%	2%
Vanwege een goede verstandhouding met ex	69%	20%	5%	4%	4%
Advocaat/Bureau voor Rechts-hulp raadde het aan	21%	12%	10%	51%	6%
Ik doe het vooral vanwege de kinderen	49%	18%	7%	19%	8%
Ik ben hiernaar toe verwezen	25%	15%	12%	43%	6%
Dat mijn ex-partner zich aan de afspraken houdt	66%	13%	9%	8%	4%
Ik denk dat we het anders niet eens worden	30%	21%	23%	22%	5%

Aan de respondenten is gevraagd of ze naast bemiddeling nog andere vormen van hulp ontvangen in verband met de echtscheiding. Meer dan de helft van de mensen (59%) ontvangt een of meer vormen van hulp. De hulpverleners zijn voornamelijk de huisarts (20%), het maatschappelijk werk (19%) of de RIAGG (9%). Andere hulpverleners die in een open vraag worden genoemd, zijn in ongeveer gelijke mate de psycholoog/psychotherapeut, advocaat en instellingen die met de woonsituatie te maken hebben, zoals makelaar, de woningstichting en de hypotheekadviseur en tot slot financieel adviseurs zoals de boekhouder/accountant.

4.6 Conclusie

Wat betreft de vraag of het een specifieke groep is die voor scheidingsbemiddeling heeft gekozen, kan men constateren dat vooral de wat hoger opgeleiden kiezen voor deze vorm van scheiden. Wat betreft inkomen, etniciteit, en arbeidssituatie is geen duidelijk verschil te constateren. De populatie die aan bemiddeling deelneemt, is wel wat jonger dan de mensen die in Nederland gescheiden zijn, maar dit kan verklaard worden doordat de mensen in dit onderzoek middenin een echtscheidingsprocedure zitten, terwijl het onderzoek naar scheidend Nederland ook mensen omvat die al jaren gescheiden zijn.

Wat betreft de sociaal-economische status kan men concluderen dat vrouwen minder inkomen en een minder gunstige arbeidspositie hebben, omdat zij veelal voor de kinderen zorgen en in deeltijd werken. Daarentegen zijn het vooral vrouwen die het besluit hebben genomen om te gaan scheiden en blijven de kinderen meestal bij hun moeders. Door mannen wordt dit als een onmachtige positie ervaren waarmee zij het vooral oneens zijn.

Ondanks het feit dat een scheiding een zeer emotioneel proces is waarin men besloten heeft dat men niet meer samen wil leven, blijkt dat de mensen die deelnemen aan de scheidingsbemiddeling nog op redelijke voet met elkaar omgaan. In de meeste gevallen is de communicatie niet (ernstig) verstoord en is er geen sprake van intimiderend of ongewenst gedrag. Er is niet zozeer sprake van een ernstige conflictsituatie maar wel van een onderhandelingssituatie die mensen op zo eerlijke manier in overleg willen oplossen.

Mensen nemen aan een scheidingsbemiddeling deel in de verwachting dat de onderlinge verhoudingen beter zullen blijven dan bij een gerechtelijke procedure wanneer elk van partijen een eigen advocaat heeft. Ook verwachten de deelnemers dat de andere partij zich beter aan de afspraken zal houden als er sprake is van een gezamenlijke overeenstemming over de gemaakte afspraken. Dit alles vooral in het belang van de kinderen, maar als er geen kinderen zijn wil men veelal dat de onderlinge verhoudingen niet onnodig door gerechtelijke procedures onder druk komen te staan.

Wat betreft de emotionele ongelijkheid kan men constateren dat voor degenen die *niet* het besluit hebben genomen om te gaan scheiden de scheiding zeer onverwacht kwam, en men ook negatief tegenover

dit besluit staat. Een aantal geeft expliciet aan dat de gewenste woonsituatie weer met hun ex-partner is. Hierin is een duidelijk sekseverschil te constateren in de zin dat meer vrouwen het initiatief tot de scheiding hebben genomen dan mannen. Daarnaast is een andere vorm van ongelijkheid, die in de interviews genoemd wordt, de verblijfplaats van de kinderen. Zoals meestal het geval is wonen de kinderen vooral bij hun moeder en veel minder vaak bij de vader. Naast de sociaal-economische status zal de emotionele ongelijkheid meegenomen worden in de analyse ten aanzien van de waarborging van de 'zwakkere' partij.

5. De resultaten van de scheidingsbemiddeling

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten besproken van de gegevens uit de beoordelingsformulieren van de partijen en de bemiddelaar en de gegevens uit de vragenlijsten van de kinderen. Evenals in het vorige hoofdstuk, is de informatie uit de vragenlijsten aangevuld met informatie uit de interviews met bemiddelden (N= 21 interviews in 14 zaken, waarvan 7 met beide partijen) en bemiddelaars (N= 22). In dit hoofdstuk worden drie dimensies onderscheiden in het analyseren van de resultaten van de bemiddeling. In de eerste plaats is dat de waardering van de bemiddeling, in de tweede plaats de uitkomsten van de bemiddeling en in de derde plaats de rechtvaardigheid en de waarborg van de zwakke(re) partij, waaronder het kind. In dit hoofdstuk wordt bij de bespreking van de resultaten de volgende volgorde aangehouden. Allereerst wordt in paragraaf 5.2 bekeken of de groep die de beoordelingsformulieren heeft teruggestuurd een andere groep is dan de groep die de aanmeldingsformulieren heeft teruggestuurd. In paragraaf 5.3 komt het verloop van de bemiddeling aan de orde, waarna in paragraaf 5.4 de waardering van de bemiddeling aan de orde komt. In paragraaf 5.5 vervolgens worden de uitkomsten van de bemiddeling met betrekking tot de gemaakte afspraken geanalyseerd en wordt besproken welke blokkades aan het slagen van de bemiddeling in de weg kunnen staan. In paragraaf 5.6 wordt ingegaan op de ervaren rechtvaardigheid van de bemiddeling en de positie van de zwakke(re) partij en de kinderen in de bemiddeling. In paragraaf 5.7 wordt antwoord gegeven op de onderzoeksvragen en in paragraaf 5.8 worden de resultaten met betrekking tot de duurzaamheid van de afspraken besproken. Tot slot bevat paragraaf 5.9 de conclusie.

5.2 Respondenten

In totaal zijn 651 beoordelingsformulieren ontvangen, waarvan 323 (50%) van mannen en 328 (50%) van vrouwen. In de vragenlijsten is

nog een onderscheid te maken in de vragenlijsten die door het WODC zijn uitgezet in het begin van de onderzoeksperiode en de vragenlijsten die door het Verwey-Jonker Instituut en de Vrije Universiteit zijn uitgezet. Het gaat om 63 WODC vragenlijsten en 588 Verwey-Jonker/VU vragenlijsten. In de tabellen zal telkens worden aangegeven op welk totaal aantal vragenlijsten de analyses zijn gebaseerd. In totaal zijn 668 casussen ontvangen, waarvan 651 vragenlijsten bruikbaar zijn. Dit bestand levert 220 complete sets op (aanmeldings- en beoordelingsformulier terug van zowel de man als de vrouw), dus een derde van de vragenlijsten is compleet (33%). Er zijn 48 vragenlijsten van kinderen van 12 jaar en ouder ontvangen. In verband met de uitbreiding van de kaders is er ook een groep die door de rechter naar een bemiddelaar is verwezen. Deze mogelijkheid bestond op de voorlopige voorzieningen zitting. In de respondentengroep is 8% door de rechter verwezen en 92% heeft zelf een bemiddelaar benaderd. De gemiddelde leeftijd van de groep die de vragenlijsten heeft teruggestuurd is 42 jaar voor de mannen en 39 jaar voor de vrouwen.

De analyses die beschrijvende informatie geven, zijn gebaseerd op de bestanden waarin mannen en vrouwen niet als paar aan elkaar zijn gekoppeld. De vragen die interessanter zijn wanneer zij op paarniveau worden geanalyseerd, zijn dan ook op paarniveau gedaan. Welk bestand is gebruikt, valt af te lezen aan de N (aantal vragenlijsten) die bovenaan de tabel is vermeld.

Aangezien meer aanmeldingsformulieren zijn ontvangen dan beoordelingsformulieren, is het van belang te weten of de groep die na de bemiddeling het formulier niet heeft teruggestuurd de respondenten omvat die erg ontevreden zijn over de bemiddeling. Omdat alleen gegevens bekend zijn op basis van teruggestuurde vragenlijsten, is dit niet direct te meten. De bemiddelaars hebben echter ook een oordeel over de bemiddeling gegeven. Om deze reden zijn de beoordelingsformulieren van de bemiddelaars gekoppeld aan de zaken waarin wel aanmeldingsformulieren, maar geen beoordelingsformulieren door bemiddelden zijn teruggestuurd. Vervolgens is bekeken of het oordeel over de bemiddeling door de bemiddelaar 'helemaal niet geslaagd' is, zodat we naar alle waarschijnlijkheid kunnen aannemen dat respondenten om deze reden hun vragenlijst niet hebben teruggestuurd, namelijk omdat zij ontevreden waren. In tabel 5.1 is het overzicht opgenomen, dat laat zien dat het verloop in de groepen

hetzelfde is (van minste bemiddelingen niet geslaagd oplopend naar meeste bemiddelingen wel geslaagd), maar dat de groep niet geslaagd groter is in de groep van wie de beoordelingsformulieren niet zijn teruggestuurd. Het blijkt eveneens dat de groepen van wie beide partners het formulier hebben teruggestuurd significant verschilt van de groep waarin beide partners de formulieren niet hebben teruggestuurd. Dit betekent dat de groep waarop de analyses zijn gedaan tevredener is dan de groep waarvan de data ontbreken en dat de waarschijnlijk ontevreden mensen de formulieren niet hebben teruggestuurd.

Tabel 5.1 Verschil groep die beoordelingsformulieren wel en niet heeft teruggestuurd en oordeel bemiddelaar 'Vindt u de bemiddeling geslaagd?' (N=423)

	Beide beoorde- lings- formulieren terug (N=230)	Alleen beoorde- lings- formulier vrouw (N=52)	Alleen beoorde- lings- formulier man (N=48)	Geen be- oordelings- formulieren terug (N=93)
Zeer geslaagd	50%	33%	40%	33%
Wel geslaagd	41%	39%	29%	38%
Geen mening	1%	2%	0%	4%
Niet zo geslaagd	4%	8%	15%	9%
Totaal niet geslaagd	5%	19%	15%	15%

5.3 Het verloop van de bemiddeling

Voordat wordt ingegaan op de resultaten van de bemiddeling, is het van belang te weten hoe de bemiddeling is verlopen. De bemiddelaars hebben een vragenlijst over hun algemene werkwijze (het zogenaamde "achtergrondformulier", zie ook hoofdstuk 3) ingevuld en specifiek voor elke bemiddeling verwerkt in een beoordelingsformulier hoe zij de bemiddeling hebben ervaren. Aan de bemiddelden is o.a. gevraagd of zij apart met de bemiddelaar hebben gepraat en zo ja, waarover en of zij het gevoel hebben voldoende ruimte te hebben gehad hun mening naar voren te brengen. Ook is hen gevraagd of zij

verwachten in een gerechtelijke procedure andere uitkomsten te hebben gekregen.

Het beeld met betrekking tot de duur van de bemiddelingen is vrij standaard. De bemiddelingen namen gemiddeld iets meer dan drie bijeenkomsten van ongeveer 1,5 uur in beslag. De meeste bemiddelingen (81%) bestonden uit maximaal vier bijeenkomsten, waarvan 59% van de zaken in drie bijeenkomsten werd afgerond. Deze bijeenkomsten duren in de meeste gevallen 1,5 (41%) of 2 uur (23%). Het totaal aantal uren dat een bemiddeling in beslag neemt, varieert echter wel sterk van 1,5 tot 40 uur. Op de vraag of het is voorgekomen dat een partij apart met de bemiddelaar heeft gepraat, antwoordt 86% niet afzonderlijk met de bemiddelaar te hebben gesproken. Slechts 14% heeft wel apart met de bemiddelaar gepraat. Van de mensen die apart met de bemiddelaar hebben gepraat, blijkt dat de meeste gesprekken dan gingen over het huis, de kinderen en relationele problemen. Met betrekking tot de eigen inbreng in de bemiddeling, vindt 89% van de bemiddelden dat zij voldoende ruimte hebben gekregen om hun mening naar voren te brengen en 11% van niet. De onderwerpen die zij graag meer hadden besproken, zijn met name de opvoeding van en de verantwoordelijkheid over de kinderen en relationele problemen.

Tabel 5.2 Hoe vaak zijn de volgende punten onderwerp van gesprek geweest (N=651, voor laatste vraag N=588)?

	Nooit	Enkele keer	Meer keren	Zeer vaak	N.v.t
Huisvesting	7%	44%	32%	5%	7%
Verdeling inboedel	13%	53%	24%	2%	6%
Pensioenvoorziening	13%	47%	27%	2%	9%
Schulden/spaargeld	13%	42%	27%	3%	13%
Partneralimentatie	12%	34%	29%	9%	14%
Kinderalimentatie	10%	28%	30%	7%	22%
Verblijf/contact kind	4%	28%	30%	20%	18%
Opvoedingsverantwoordelijkheid kind	6%	32%	28%	14%	18%
Relationele problemen en kwesties	20%	36%	18%	9%	14%

Vervolgens is aan de bemiddelden gevraagd over welke onderwerpen zij in de bemiddeling hebben gesproken (tabel 5.2). Het blijkt dat alle onderdelen van de scheiding wel enkele tot meerdere keren aan de orde zijn geweest. In de categorie 'zeer vaak' is er het meest over verblijf en contact met de kinderen gesproken.

Eén van de algemene verwachtingen van bemiddeling is dat, omdat partijen zelf afspraken maken in plaats van dat een advocaat/rechter dat voor hen doet, de gemaakte afspraken duurzamer zullen zijn. De bemiddelden is in eerste instantie gevraagd of zij inderdaad het gevoel hebben de afspraken zelf te hebben gemaakt en vervolgens of zij voldoende invloed hebben gehad op de uitkomsten.

Tabel 5.3 *Heeft u het idee dat u zelf de afspraken hebt gemaakt?*

	Vrouw (N=306)	Man (N=299)	Totaal (N=605)
Ja	70%	63%	67%
Een beetje	22%	23%	23%
Nee	7%	11%	9%
N.v.t	0%	1%	1%
Geen antwoord	1%	1%	1%

Onmiddellijk na de bemiddeling is gevraagd naar de inschatting van bemiddelden in hoeverre zij zich zelf als hun ex-partner zich aan de afspraken zal houden. Een meerderheid van de bemiddelden (67%) is van mening dat zij voldoende invloed hebben gehad op de uitkomsten.

Het overgrote deel van de bemiddelden (91%) is van mening dat zij zich zelf zeker aan de afspraken zullen houden en een iets kleiner deel (74%) is even positief in de verwachting over de ex-partner. Als toelichting op deze vraag antwoorden mensen dat zij verwachten zich aan de afspraken te zullen houden omdat zij achter de afspraken staan en omdat de overeenkomst eerlijk is. Verder is belangrijk dat zij de afspraken zelf en in goed overleg hebben gemaakt. Daarbij speelt het principe 'afpraak is afspraak' ook een belangrijke rol. De meeste mensen reageren nogal gepikeerd op deze vraag: "Ik hou me meestal aan afspraken", "Onnozele vraag, waarom niet?", "daar maak je afspraken voor". Ook speelt mee dat de afspraken duidelijk zijn en wordt het belang van de kinderen veel genoemd: "Omdat er

een kind in het spel is". Toch is er ook twijfel: "Ik zal echt mijn best doen, maar het hangt ook af van mijn ex en of de kinderen het op kunnen blijven brengen", "Dat ligt geheel aan de andere partij. Als er weer getreiterd wordt, zal ik me niet aan de afspraken houden".

Vervolgens is aan bemiddelden gevraagd in hoeverre zij inschatten dat hun ex-partner zich aan de afspraken zal houden. Hoewel in de meeste gevallen wordt verwezen naar het antwoord op de vorige vraag en mensen in gelijke mate positief zijn over hun ex-partner, is er wel meer twijfel bij deze vraag te bespeuren. In eerste instantie wordt echter ja geantwoord, omdat *"we er allebei achter staan"*. Hierbij is vertrouwen een kernwoord. Veel mensen antwoorden dat zij elkaar al een x aantal jaren kennen en erop vertrouwen. Ook hier wordt het belang van de kinderen genoemd: *"Omdat ik hem ken, hij voelt zich verantwoordelijk", "Ik vertrouw haar wel, ook omdat wij beiden hechten aan goed contact met de kinderen", "We waren niet voor niks met elkaar getrouwd"*. Zoals gezegd is er ook twijfel: *"Hij is nogal onvoorspelbaar, ik hoop er in ieder geval het beste van", "Ze is onbetrouwbaar, wil zoveel mogelijk geld van me", "Betrouwbaarheid is een begrip dat mijn ex vreemd is"*.

Hoewel de vraag op bemiddelden dus vaak wat vreemd overkomt, is het gezien de hypothese over afspraken gemaakt in bemiddeling niet vreemd. In het onderzoek is eveneens een component opgenomen die de duurzaamheid van de gemaakte afspraken bekijkt. Na een jaar is gekeken of de afspraken inderdaad nog zo worden nagekomen. Deze resultaten worden in paragraaf 5.8 besproken.

Aan bemiddelden is ook gevraagd of zij bij de rechter een ander resultaat hadden verwacht. Een meerderheid van 66% van de bemiddelden denkt dat een procedure voor de rechter anders zou zijn geweest en 21% denkt van niet (13% geen antwoord). In de toelichting geven veel mensen aan geen idee te hebben, omdat er geen ervaring is met scheiden. Als zij aangeven dat ze niet verwachten dat het bij de rechter anders zou zijn, is het omdat zij over veel zaken al zelf overeenstemming hebben bereikt: *"Mijn ex en ik waren het op alle punten toch wel eens"*. Als zij inderdaad denken dat de procedure anders zou zijn, blijkt dat het beeld van een gerechtelijke procedure vrij negatief is. Verwacht wordt dat er een andere sfeer is, waarin ieder meer op zijn/haar strepen zal staan, dus met meer strijd. Die

procedure zal zakelijker, onpersoonlijker en harder zijn met meer getouwtrek, meer vijandigheid, spanningen, een gevecht met en tussen twee advocaten, dat pijnlijker is voor degene die niet wil scheiden. Hoewel sommige mensen denken dat een procedure voor de rechter sneller en goedkoper zou zijn, denken anderen echter weer langzamer en duurder. Uit de met bemiddelden gehouden interviews blijkt eveneens dat voornamelijk het tegen elkaar in plaats van met elkaar scheiden een negatief beeld bij de bemiddelden oproept. Zij verwachten dat de relatie tussen hen en hun ex-partner in een procedure voor de rechter, of in ieder geval met twee advocaten, voor meer ruzie had gezorgd.

5.4 Waardering van de bemiddeling

De eerste algemene indruk van bemiddeling laat een hoge tevredenheidsscore zien. Dit geldt zowel voor mannen als voor vrouwen, alleen blijkt er wel een significant verschil ($p < 0.01$) tussen mannen en vrouwen te zijn in de waardering van de uitkomsten van de bemiddeling (zie tabel 5.5). Een duidelijke meerderheid van bemiddelden (78%) is tevreden met de bemiddeling als procedure.

Tabel 5.4 *Tevredenheid met bemiddeling als procedure (N=588)*

	Vrouw (N=301)	Man (N=287)	Totaal (N=588)
Heel tevreden	44%	41%	42%
Redelijk tevreden	33%	38%	36%
Noch ontevreden, noch tevreden	8%	10%	9%
Redelijk ontevreden	7%	6%	7%
Heel ontevreden	7%	4%	5%
Geen antwoord	1%	0%	1%

Deze tevredenheid blijkt ook uit het feit dat 76% van de bemiddelden anderen ook bemiddeling zou aanraden. Een ruime meerderheid van 86% vindt ook dat de bemiddelingsgesprekken rechtvaardig zijn verlopen. In een open vraag hebben bemiddelden een toelichting kunnen geven. De antwoorden blijken erg overeen te komen met de antwoorden die ook in de interviews zijn gegeven. Heel belangrijk is

het feit dat je samen je scheiding regelt: *"Je bent er toch samen bij betrokken. Samen alles netjes regelen, zodat je er zelf sterker uitkomt". "We hebben duidelijk zelf de afspraken kunnen maken, het is onze scheiding. We zijn als paar begonnen en willen dit ook als paar afmaken."* Soms werkt de harmonie ook tegen partijen: *"Voor mij is het uitgangspunt dat als je samen eruit komt, dat beter is. Ik heb wel het gevoel dat je je niet 100% kunt uiten vanwege het feit dat je er geen ruzie kunt maken als je het gevoel hebt dat er dingen worden gezegd die niet helemaal kloppen. Ik heb dus het gevoel teveel water bij de wijn te hebben moeten doen."* Ook wordt aangegeven dat het belangrijk is dat er een neutrale derde bij zit: *"Ik denk nog wel eens emotioneel en dan is een neutrale persoon erg prettig om het weer wat in proporties te brengen", "Door met een buitenstaander naar het probleem te kijken konden we sneller van een afstandje naar elkaars belangen en emotionele betrokkenheid kijken. Dat heeft zonder twijfel bijgedragen aan een snellere oplossing".* Er is ruimte voor vragen, het is persoonlijker, er is voldoende aandacht en het is belangrijk dat er een juiste sfeer hangt en je je op je gemak kunt voelen in zo'n moeilijke situatie.

Opvallend is dat mensen aangeven dat zij benieuwd zijn hoe een bemiddeling verloopt als er wel veel conflicten zijn en veel mensen geven ook aan dat zij van mening zijn dat de bemiddelaar niet veel heeft hoeven doen *"er viel niet zoveel te bemiddelen"*.

Negatieve opmerkingen liggen vooral op het terrein van veel zelf hebben moeten doen *"alles moest zelf uitgezocht worden"* en er wordt geklaagd dat de bemiddeling duur is, mensen kwamen voor onverwacht hoge kosten te staan. Andere ergemissen zijn fouten in verslagen (verkeerde namen noemen) of fouten maken in gespreksverslagen die vol typefouten zitten.

Aan het eind van de vragenlijsten is nog ruimte opengelaten voor overige opmerkingen. Hier geven mensen veelal nogmaals aan wel of niet tevreden te zijn over de bemiddeling: *"Ik vond het te kort en te snel gaan om alles echt goed uit te praten, goed te overdenken en informatie te verzamelen. Omdat ik zelf erg een gevoelsmens ben, vind ik dat het te zakelijk ging en dat er te weinig rekening is gehouden met de emotionele kant van de scheiding, het hoe en waarom", "De bemiddeling van de advocaat heeft het proces enorm vertraagd en een hoop ergernis opgeleverd. Dit was voor alle partijen niet goed. Het feit dat we niet of nauwelijks betalende cliënten waren had*

hier veel mee te maken!", "Ik heb een zeer nare smaak overgehouden van de rekening die ik heb gekregen. In eerste aanleg werd meegedeeld dat het kosteloos zou zijn. Uiteindelijk kregen wij een rekening van f.... , alle kosten voor bemiddeling zijn doorberekend. Doordat advocaat tevens bemiddelaar was, scheidt dit een hoop onduidelijkheid", "Ben met verkeerde verwachtingen aan het project begonnen. Hoopte op goed advies voor ons beiden. [...] Ik ben totaal uitgeput omdat ik geen beslissing wist te nemen tussen twee voorstellen en geen oplossing zag". Of ook: "Het was zeer de moeite waard en ik adviseer iedereen in scheiding om eerst de afspraken met de kinderen rond te krijgen, zodat hier later nooit een gevecht over kan ontstaan. Ik hoop voor alle ouders die in de toekomst gaan scheiden op voortgang van dit project", "Ik ben blij dat ik voor deze manier van scheiden heb kunnen kiezen".

Tabel 5.5 *Tevredenheid met de uitkomsten van bemiddeling*

	Vrouw (N=328)	Man (N=323)	Totaal (N=651)
Heel tevreden	40%	30%	35%
Redelijk tevreden	38%	41%	40%
Noch ontevreden, noch tevreden	9%	11%	10%
Redelijk ontevreden	6%	7%	7%
Heel ontevreden	6%	12%	9%
Geen antwoord	1%	0%	1%

In de interviews is aan mensen gevraagd of de bemiddeling is geweest wat zij er van tevoren van verwachtten. In eerste instantie geven mensen aan van tevoren niet echt een beeld van de bemiddeling te hebben gehad. Wanneer mensen 'ja' op deze vraag antwoorden, blijkt dat voornamelijk te zitten in het feit dat mensen geen overloze strijd willen en dat zij zelf een idee hebben hoe zij de scheiding willen regelen. Samen een advocaat nemen, omdat men als vrienden uit elkaar wil gaan: *"Ik wilde niet dat het hard tegen hard zou worden, ik wilde geen ruzie. Dat komt niemand ten goede"*. Wanneer mensen nee op deze vraag antwoorden, blijkt dat mensen meer advies hadden verwacht en dat de advocaat voor elke partij zou kijken wat zijn/haar rechten zijn en dan advies aan allebei zou geven wat het beste zou zijn.

Deze analyses zijn ook uitgevoerd op het niveau van de paren. Dan komt een interessant verschil naar voren. Het blijkt namelijk dat met betrekking tot tevredenheid over de procedure beide partijen hier gelijk over oordelen, maar dat met betrekking tot de tevredenheid over de uitkomsten er een significant verschil optreedt tussen partijen. Daarbij ligt het gemiddelde van de vrouwen hoger (4.15 op een schaal van 1 tot 5) dan van de mannen (3.79 op een schaal van 1 tot 5). Het verschijnsel dat vrouwen tevredener zijn over de uitkomsten van de bemiddeling dan de mannen doet zich dus zowel voor bij de hele groep, als wanneer de partners aan elkaar zijn gekoppeld.

In de interviews is nog wat dieper ingegaan op de waardering van de bemiddeling. Onder andere door respondenten te vragen wat de voor- en nadelen van bemiddeling zijn en of zij weer voor bemiddeling zouden kiezen, mochten zij hun scheiding over kunnen doen. Ook is gevraagd of zij suggesties hebben voor het verbeteren van bemiddeling.

Allereerst is gevraagd of mensen de bemiddeling geslaagd noemen. De geslaagdheid blijkt dan vooral te zitten in het feit dat hoewel de bemiddeling als zeer zwaar wordt ervaren, mensen toch afspraken hebben kunnen maken. *"Ik vond het minder geslaagd qua procedure, maar ben wel beretrots op de afspraken die we hebben gemaakt."* *"Over alle zaken zijn afspraken gemaakt en we staan er allebei achter."* *"De bemiddeling is geslaagd, we hebben voor alle onderwerpen afspraken gemaakt en we hebben het zonder ruzie afgehandeld."* *"Heel geslaagd, hoewel het heel moeilijk was en de hele periode absoluut verschrikkelijk was, hebben we alles zelf geregeld."*

Vervolgens is ingegaan op de voor- en nadelen van bemiddeling. Bij de voordelen wordt kostenbesparing genoemd en het willen bewaren van de goede verstandhouding met de ex-partner. Ook blijken de snelheid van bemiddeling en het feit dat je zelf afspraken maakt als belangrijke voordelen te worden gezien. Echte nadelen van bemiddeling bleken moeilijk te noemen. Eén van de belangrijkste is de confrontatie met de partner op het moment dat je juist uit elkaar wilt gaan. De bemiddeling wordt daardoor heel vermoeiend: *"Ik kwam heel moe thuis"* en ook de term 'slopend' werd in dit verband genoemd. Verder werd genoemd dat ook als je zelf al veel afspraken hebt gemaakt, de bemiddelaar die toch wilde bespreken. Af en toe

blijkt ook de neutraliteit van de bemiddelaar hier te knellen: *“De bemiddelaar kon niet de krenten in de pap voor mij aangeven”*.

Gevraagd naar suggesties om bemiddeling te verbeteren, komen zaken naar voren als dat er een soort bezinningsperiode zou moeten zijn, of wordt de suggestie gedaan dat de bemiddelaar eerst met de ander spreekt, die dan zijn/haar woede kwijt kan. Opvallend is ook dat veel mensen zeggen zich te kunnen voorstellen dat bemiddeling geen zin heeft als er veel ruzie is. De meeste mensen zouden weer voor bemiddeling kiezen zeker als het dezelfde partner betreft. De voordelen wegen zwaarder dan de nadelen, maar is volgens bemiddelden erg afhankelijk van de situatie.

5.4.1 De bemiddelaar

Een belangrijke factor in de bemiddeling is vanzelfsprekend de bemiddelaar. De bemiddelaar heeft als taak de belangen van beide partijen te behartigen en daarin een neutrale, onpartijdige houding te hebben. Er zijn verschillende vragen aan bemiddelden voorgelegd om de tevredenheid over de bemiddelaar te meten. In het algemeen zijn bemiddelden redelijk tot zeer tevreden over de bemiddelaar, er zijn geen significante verschillen tussen mannen en vrouwen. Met betrekking bijvoorbeeld tot de steun bij het bespreken van verschillende onderwerpen is 84% deze mening toegedaan, eveneens 84% had voldoende vertrouwen in de bemiddelaar, 80% is tevreden over de wijze waarop de bemiddelaar probeerde bemiddelden tot overeenstemming te laten komen, 80% is in het algemeen redelijk tot zeer tevreden over de bemiddelaar en tot slot vindt 82% dat de bemiddelaar het belang van de kinderen goed heeft gewaarborgd. Ook met betrekking tot de neutraliteit zijn partijen tevreden. Van de vrouwen geeft 92% aan dat de bemiddelaar onpartijdig was, 2% partijdig in haar eigen voordeel en 6% partijdig in het voordeel van de man. Van de mannen geeft 89% aan de bemiddelaar onpartijdig te vinden, waarvan niemand aangeeft partijdig in zijn eigen voordeel en 10% partijdig in het voordeel van de vrouw. In tabel 5.6 zijn de gemiddelde scores op de verschillende vragen vermeld.

Tabel 5.6 *Tevredenheid over de bemiddelaar (1= zeer onvoldoende, 3= neutraal, 5= zeer voldoende)*

	Vrouw N=323	Man N=326	Totaal N=649
Zinvol de onderwerpen besproken	4.08	4.03	4.05
Voldoende vertrouwen in bemiddelaar	4.16	4.07	4.11
Partijen tot overeenstemming gebracht	4.27	4.24	4.25
Voldoende begrip opgebracht	4.07	3.95	4.01
Belangen van de kinderen gewaarborgd	4.11	4.03	4.07
Het functioneren in het algemeen	4.18	4.09	4.13

In de interviews met bemiddelden bleek dat ook partijen die ontevreden waren met de bemiddeling, toch tevreden waren over de bemiddelaar. De reden om ontevreden te zijn over de bemiddeling is dat er niemand voor deze partij specifiek is opgekomen, maar bemiddelden realiseren zich wel dat de bemiddelaar niet in deze positie zat en geven de bemiddelaar dan ook niet de schuld: *"De bemiddelaar kon niet zoveel, als de ander niet wil toegeven stopt het"*. Bemiddelden zijn in het algemeen dus tevreden over de bemiddelaar: *"De bemiddelaar probeerde altijd af te sluiten met iets positiefs, ook al was er niets om positief over te zijn"*, *"Ja, ze was er echt voor twee partijen, ze zei af en toe dat dit niet goed voor mij was of voor hem en zo liet ze ons de mogelijkheden zien"*. Als iemand ontevreden is, is de bemiddelaar vaak niet 'doortastend' genoeg geweest, of *"de bemiddelaar heeft geen enkele bevoegdheid als iemand niet meewerkt aan de bemiddeling"*. De ontevreden opmerkingen zijn meer van toepassing op incidenten die niet specifiek aan de bemiddeling zijn gerelateerd. Bijvoorbeeld werd genoemd dat het lang duurde voordat papieren worden opgestuurd etc. en zoals gezegd, wordt het als zeer storend ervaren als er fouten in de verslagen staan (verkeerde namen) of het zeer lang duurt voordat de verslagen worden opgestuurd. Verder had iemand een concept convenant onder ogen gekregen waar de namen en adressen van andere cliënten nog in stonden.

Aan het eind van de vragenlijsten hebben respondenten de mogelijkheid gekregen om verder opmerkingen over de bemiddelaar te ma-

ken. Als bemiddelden tevreden waren over de bemiddelaar, hebben de opmerkingen betrekking op de sfeer die de bemiddelaar wist te scheppen: *“Evenwichtig, voelde de situatie goed aan, kan goed luisteren maar ook verwoorden”, “Ze was rustig, gastvrij en creëerde daarom een goede sfeer met menselijke aandacht voor ons beiden”*. Ook zijn er mensen ontevreden over de bemiddelaar: *“Ik heb de gesprekken ervaren als bijzonder kleinerend en vijandig naar mij toe door de bemiddelaar. Zij katte mij af en had een arrogante houding. Pas toen ik haar afbelde met de mededeling dat ik niets zag in deze bemiddeling werd ze aardig en begripvol”, “Ze wilde een aantal dingen niet meer veranderen, want ze vond dat we dit al besproken hadden. Dit vond ik niet prettig”, “Werkte als bemiddelaar goed, maar vertrouwen nam af door administratieve puinhoop”*.

5.5 Uitkomsten en blokkades

Ruim driekwart (77%) van de bemiddelingen lijkt te slagen in die zin dat na de bemiddeling de scheiding volledig kan worden afgehandeld, doordat er een overeenkomst is gesloten voor alle onderwerpen. Daarbij heeft 19% een overeenkomst gesloten voor een deel van de onderwerpen en 4% heeft geen overeenkomst gesloten. Voor de analyses is vanwege de nuances die hier van belang zijn succes van de bemiddeling gemeten aan de hand van de combinatie tussen de vragen hoe de bemiddeling volgens partijen is afgesloten en wat partijen vervolgens gaan ondernemen. Tabel 5.7 laat zien hoe dit beeld eruit ziet.

Uit de interviews is gebleken dat het sluiten van een overeenkomst voor een deel van de onderwerpen niet onmiddellijk betekent dat er geen regeling is getroffen of dat mensen gaan procederen. Een voorbeeld is de omgangsregeling die niet formeel is geregeld omdat beide ouders in wisselende diensten werken. Hierdoor wordt de omgang ad hoc geregeld, staan er geen afspraken op papier, maar loopt de regeling wel naar ieders tevredenheid. In dit geval zijn ouders dus niet gaan procederen of is er in de praktijk helemaal geen regeling.

Vervolgens blijkt dat het niet sluiten van een volledige overeenkomst niet betekent dat partijen automatisch naar de rechter stappen. Het merendeel van de bemiddelden regelt de afspraken verder zelf, zie

bovengenoemd voorbeeld, terwijl ook een deel via advocaten verder gaat. Uit de interviews komt het voorbeeld waarin partijen het over alle onderwerpen eens werden, behalve over de alimentatie. Er ontstond, ondanks de goede onderlinge verhouding, toch wantrouwen over elkaars belangen. Partijen besloten daarop een eigen advocaat te nemen. Vervolgens zijn partijen met hun advocaten aan tafel gaan zitten en is een afspraak gemaakt. In dit voorbeeld blijkt dat deze afspraak ook buiten de rechter om is gemaakt. Een klein aantal bemiddelden heeft aangegeven naar de rechter te stappen. In deze gevallen blijkt bemiddeling niet de juiste methode te zijn om uit elkaar te gaan. Een voorbeeld uit de interviews laat zien dat een partij die niet wil scheiden het soms op emotioneel vlak te moeilijk heeft om met de partner aan één tafel te zitten en zelf afspraken te maken. Gezien de emoties kan deze partij het niet zelf aan en heeft een advocaat nodig als belangenbehartiger. Deze emotie kan ook woede zijn die het bemiddelingsproces belemmert om tot afspraken te komen.

Tabel 5.7 Geslaagde bemiddeling

	Vrouw (N=312)	Man (N=305)	Totaal (N=651)
Overeenkomst voor alle besproken onderwerpen	77%	77%	77%
Overeenkomst gedeelte + regelen verder zelf	11%	9%	10%
Overeenkomst gedeelte + advocaten	8%	8%	8%
Overeenkomst gedeelte + rechter	1%	2%	1%
Geen overeenkomst + rechter	3%	5%	4%

5.5.1 Gemaakte afspraken

De volgende tabel laat zien dat in de meerderheid alle onderwerpen in ieder geval tijdens de bemiddeling zijn besproken en dat veelal ook afspraken zijn gemaakt. Als er geen afspraken zijn gemaakt in de bemiddeling, is dat veelal omdat partijen zaken zelf al onderling hebben geregeld of dat nog zullen doen. Of omdat er op dat moment nog gegevens ontbreken. In sommige gevallen zijn partijen alleen bij de bemiddelaar geweest voor de kinderen. Soms vonden partijen dit

niet nodig of zijn zij er niet aan toegekomen. Soms hebben partijen meer informatie nodig en komen ze er om die reden niet zelf uit. Regelmatig worden hier pensioenen genoemd: "pensioenvoorziening wordt nog uitgezocht" of "pensioenregeling kan pas worden aangevraagd als we de officiële scheidingspapieren hebben", "pensioenvoorziening is voor ons nog niet van belang, bovendien hebben wij beiden een eigen inkomen".

Tabel 5.8 Voor welke zaken heeft u afspraken gemaakt en voor welke niet (N=605, voor laatste vraag N=542)?

	Besproken en afspraken gemaakt	Besproken, geen afspraken gemaakt	Niet besproken	N.v.t.	Geen antwoord
Huisvesting	60%	17%	7%	12%	4%
Verdeling inboedel	66%	14%	9%	8%	3%
Pensioenvoorziening	68%	11%	7%	11%	3%
Schulden/spaargeld	68%	5%	8%	15%	4%
Partneralimentatie	56%	10%	8%	23%	4%
Kinderalimentatie	58%	7%	7%	26%	3%
Verblijf en contact kind	66%	9%	2%	21%	2%
Opvoedingverantwoordelijkheid kind	57%	16%	5%	21%	2%
Relationele problemen en kwesties	20%	28%	21%	26%	4%

Ook aan de bemiddelaars is gevraagd of zij de bemiddeling geslaagd vinden. In het overgrote deel van de bemiddelingen (81%) vindt de bemiddelaar de bemiddeling wel tot zeer geslaagd, in twee procent heeft men geen mening en vindt in 16% van de zaken de bemiddeling niet zo tot helemaal niet geslaagd. De reden om een bemiddeling geslaagd te noemen is voornamelijk dat partijen tot overeenstemming zijn gekomen. In maar een klein aantal zaken wordt de zaak als geslaagd beschouwd omdat de verhouding tussen de partijen is verbeterd. Blijkbaar is het bereiken van overeenstemming een belangrijk criterium om de bemiddeling al dan niet geslaagd te noemen, een beeld dat in de interviews met bemiddelaars is genuanceerd (zie hoofdstuk 3).

Tabel 5.9 De onderwerpen waarover afspraken zijn gemaakt volgens de partijen (N=605) en de bemiddelaar (N=431)

	Afspraken gemaakt vol- gens de be- middelden	Afspraken gemaakt vol- gens de be- middelaar
Huisvesting	60%	70%
Verdeling inboedel	66%	73%
Pensioenvoorziening	68%	68%
Schulden/spaargeld	68%	68%
Partneralimentatie	56%	57%
Kinderalimentatie	58%	53%
Verblijf en contact kinderen	66%	68%
Opvoeding en verantwoordelijkheid kinderen	57%	66%
Relationele problemen en kwesties	20%	35%

5.5.2 *Blokkades in de bemiddeling*

In de vragenlijsten voor de bemiddelaars is gevraagd naar de voornaamste blokkades in de bemiddeling. Hoewel in een groot aantal gevallen bemiddelaars geen specifieke blokkades tegenkwamen, was er in de meeste bemiddelingen toch wel een blokkade. In deze antwoorden is heel duidelijk een aantal categorieën te onderscheiden: blokkades tussen partijen; blokkades voor het 'principe' van bemiddeling; en blokkades bij partijen zelf. De belangrijkste blokkade is het verschil in de acceptatie en de verwerking van de scheiding. Deze variëren van een korte periode van verwerking, bijvoorbeeld omdat er al een nieuw (samengesteld) gezin is tot überhaupt moeite hebben met het accepteren van de scheiding. Dit doet zich met name voor in het patroon dat de ene partner helemaal niet wil scheiden en de ander dit zo snel mogelijk wil, al dan niet met een nieuwe partner: "De man was de initiatiefnemer en wilde snel en efficiënt zijn nieuw leven met nieuwe partner inrichten. De vrouw had veel meer acceptatietijd nodig" en "De man had al een nieuwe partner die voor de vrouw niet gewenst was in het contact met de kinderen. Er was nauwelijks tijd tot verwerken vanwege de snelheid waarin er al een

nieuw samengesteld gezin was”, “Man was nog verdoofd door de klap”.

Wanneer het één partij is die wil scheiden, zorgen de gevoelens van de schuldige of het slachtoffer zijn, voor een belemmering: *“Gevoel van de man dat de vrouw moet boeten omdat zij wil scheiden” of “Verlater wilde uit schuldgevoel alles weggeven en verlatene wilde uit trots niets hebben. Kortom, partijen maakten ruzie omdat de één de cadeautjes van de ander niet wilde aannemen.”* Überhaupt wordt miscommunicatie tussen partijen veel genoemd.

Met deze problemen hangt eveneens een andere categorie blokkades samen, namelijk verschil in emotionele beleving en de daarbij behorende emoties die de bemiddeling belemmeren, (schuld, boete, wraak, gekwettheid, boosheid, agressie, bitterheid, teleurstelling). Een derde categorie die vaak wordt genoemd, is wantrouwen naar elkaar en gebrek aan vertrouwen. Verder is de nieuwe partner een blokkade op zich. Men heeft moeite ermee dat deze partner contact heeft met de kinderen of moeite dat de nieuwe partner in de echtelijke woning gaat wonen. Andere blokkades die veel worden genoemd zijn onzekerheid over de (financiële) toekomst en persoonlijke problemen van één partij. Het regelen van de financiën wordt vaak als blokkade genoemd in samenhang met onzekerheid over de toekomst. *“Angst van de man of hij alles wel kon betalen en of zijn bedrijf wel gewoon door kon gaan.”* Of van de kant van de vrouw: *“Onzekerheid bij de vrouw of ze rond kon komen van eigen salaris en kinderbijdrage”.* Veelal worden blokkades bij één partij genoemd, zoals onzekerheid/zwakte, overspannen of driftig zijn, hulpeloos zijn, of het hebben van een dominante houding. Ook psychiatrische problemen van een partij, depressiviteit tijdens de bemiddeling of in het verleden worden genoemd als blokkade. Financiële kwesties kunnen de bemiddeling blokkeren wanneer er discussie is over de echtelijke woning. *“Beide partners moeten op zoek naar een nieuwe woning, waardoor elke afspraak een voorlopig karakter had”.* In mindere mate worden blokkades genoemd zoals culturele verschillen, onwetendheid of gebrek aan informatie, invloed van familie, te makkelijk toegeven ter vermijding van ruzie. Een blokkades die haaks staat op het principe van de bemiddeling is dat partijen eigenlijk een strijd willen en zaken niet in harmonie willen regelen, en niet bereid zijn om zich in de ander te verplaatsen. Verkeerde verwachtingen ten aanzien van de rol van de bemiddelaar, zoals het wensen van een principe

uitspraak door de bemiddelaar of willen dat de bemiddelaar de problemen oplost, belemmeren het bemiddelingsproces.

Opvallend is dat in sommige gezinnen sprake is geweest van het overlijden van een kind, waardoor de angst om nogmaals een kind te 'verliezen' meespeelt in de gesprekken en het maken van afspraken over de omgang en verantwoordelijkheid over het kind moeizaam verloopt. Met betrekking tot de kinderen zijn het veelal de verschillende inzichten in de opvoedingsstijlen. De één vindt zichzelf een betere ouder dan de ander.

De bemiddelaars vinden dat zij alert moeten zijn op vermijdingsmechanismen, zoals het toegeven/weggeven om ruzie te voorkomen of om er maar snel van af te zijn.

Vervolgens is gevraagd hoe de bemiddelaar met deze blokkades omgaat. Uit de antwoorden blijkt dat het voornaamste is het bespreekbaar maken van de blokkades. Dit kan bijvoorbeeld bestaan uit uitleg geven over loyaliteitsconflicten: *"betekenis van de problemen voor de kinderen benoemen"*, het uit laten spreken van angsten en zorgen, en uitleg geven over het verwerkingsproces van een scheiding. De houding die de bemiddelaar heeft omvat rust, geduld en respect. Een andere belangrijke interventie is het aanpreken van partijen als ouders in plaats van partners, en hun gezamenlijke verantwoordelijkheid als ouders (blijven) benadrukken. Ook door het stellen van bewustmakende vragen worden bepaalde houdingen van partijen besproken, bijvoorbeeld door partijen van posities naar belangen te bewegen. Ook worden genoemd heretiketteren van problemen en partijen laten uiten van en aandacht geven aan / benoemen van emoties: *"man rustig laten uithuilen"*. Ook het gunnen van tijd, de situatie verhelder en het aanbrengen van structuur worden genoemd als belangrijke interventies. In gevallen van psychiatrische problematiek is de hulp van de behandelend psychiater of een psychotherapeut ingeroepen of is naar hulpverlening verwezen. Tot slot worden 'erkenning geven' en 'alternatieven bieden' veel genoemd.

5.5.3 Communicatie

Om een indruk te krijgen van de relatie tussen de bemiddelden is hen een aantal situaties voorgelegd van een bepaald gedrag.

Tabel 5.10 laat zien dat al het genoemde gedrag in een overgrote meerderheid van de gevallen nooit is voorgekomen. Een uitzondering is de categorie 'schelden/ruzie maken', waarin de percentages soms en vaak hoger liggen. Het percentage in de categorie 'voortdurend' is in deze categorie echter ongeveer even laag als in de andere categorieën. Ten opzichte van de situatie aan het begin van de bemiddeling is de relatie noch verbeterd noch verslechterd.

Tabel 5.10 Zijn de volgende dingen wel eens gebeurd in de periode sinds u besloten heeft te gaan scheiden (N=588)?

	Nooit	Soms	Vaak	Voortdurend	Geen antwoord
Ongewenst opgebeld	72%	18%	5%	3%	3%
Ongewenst langsgesproken	79%	13%	3%	1%	4%
Kinderen tegen mij opgezet	68%	13%	4%	3%	12%
Flink ruzie gemaakt	44%	40%	11%	4%	1%
Dreiging van geweld	82%	10%	5%	2%	2%

Verder is aan bemiddelden gevraagd hoe zij zelf de verhouding en communicatie met hun ex-partner beoordelen. In het algemeen valt te constateren dat zowel mannen als vrouwen van oordeel zijn dat de communicatie tussen hen goed is, en in ieder geval neutraal.

Tabel 5.11 Hoe beoordeelt u de communicatie met uw echtgeno(o)t(e) op dit moment?

	Totaal (N=588)
Goed	22%
Redelijk goed	21%
Neutraal	29%
Redelijk slecht	13%
Slecht	14%
Geen antwoord	1%

Dit aantal ligt op 72%, terwijl het percentage dat de verhouding met de ex-partner neutraal tot goed beschouwt 73% bedraagt. Slechts in

ruim een kwart van de zaken worden de communicatie en de verhouding als negatief gezien. Een analyse op paarmivo laat zien dat partijen het hierover eens zijn. Bovendien blijkt de communicatie na de bemiddeling niet significant anders te zijn.

Aan partijen is na de bemiddeling ook per onderdeel van de scheiding gevraagd of deze zaken makkelijker of moeilijker met elkaar te bespreken zijn. Uit de onderstaande tabel valt af te lezen dat in een ruime meerderheid dit niet veranderd is, maar dat wanneer er wel een verandering is opgetreden, dit vaker in positieve zin dan in negatieve zin is. In de interviews met bemiddelden is eveneens naar een verandering in communicatie gevraagd en bleek ook dat de communicatie eigenlijk niet was veranderd. Als deze wel was veranderd, lag dit niet zozeer aan de bemiddeling, als wel aan externe omstandigheden. Voorbeelden hiervan zijn dat de communicatie altijd al makkelijk of (veelal) moeizaam ging en werd beïnvloed door externe omstandigheden, zoals bijvoorbeeld een verhuizing.

Tabel 5.12 Is het makkelijker of moeilijker geworden om met uw echtgeno(o)t(e) dingen te bespreken (N=651)?

	Moelijker	Makkelijker	Niet veranderd	N.v.t./ geen antwoord
Huisvesting	8%	20%	64%	8%
Verdeling inboedel	7%	20%	65%	8%
Pensioenverdeling	5%	24%	61%	10%
Schulden/spaargeld	7%	22%	61%	10%
Partneralimentatie	7%	21%	52%	19%
Kinderalimentatie	6%	26%	48%	21%
Verblijf en contact kinderen	10%	25%	48%	17%
Opvoeding / verantwoordelijkheid kinderen	10%	21%	53%	17%
Relationele kwesties en problemen (N=588)	11%	15%	58%	16%

5.6 Rechtvaardigheid en waarborg zwakke(re) partij

In de vragenlijsten en in de interviews is ingegaan op de ervaren rechtvaardigheid van zowel de bemiddelingsprocedure als de uitkomsten, waaronder de gemaakte afspraken, van de bemiddeling. In de vragenlijsten is in het algemeen gevraagd hoe rechtvaardig de bemiddelden de gesprekken beoordeelden. Tabel 5.13 laat zien dat een overgrote meerderheid (86%) de gesprekken redelijk tot heel rechtvaardig vond. Hiermee hangt waarschijnlijk ook de tevredenheid over de bemiddelaar samen, die er als procesbewaker voor moet zorgen dat beide partijen voldoende aan bod komen in de bemiddeling.

Tabel 5.13 *Hoe rechtvaardig vindt u dat het er in de gesprekken aan toe gegaan is?*

	Totaal (N= 651)
Heel rechtvaardig	51%
Redelijk rechtvaardig	35%
Noch onrechtvaardig, noch rechtvaardig	7%
Redelijk onrechtvaardig	4%
Heel onrechtvaardig	2%
Geen antwoord	1%

Vervolgens is gevraagd of partijen per onderdeel van de scheiding konden aangeven hoe zij de gemaakte afspraken beoordeelden. Zoals tabel 5.14 laat zien, zijn bemiddelden ook positief over de gemaakte afspraken. Bij alle onderdelen van de scheiding, geeft een meerderheid aan de gemaakte afspraken eerlijk te vinden. Opvallend is wel dat de onderdelen waarbij minder dan de helft het antwoord eerlijk geeft dat zowel de kinder- als de partneralimentatie betreft, maar dit kan worden verklaard door het feit dat de percentages in de categorie niet van toepassing hier hoger liggen.

In de interviews met bemiddelden is gebleken dat vaak degene die recht heeft op alimentatie aangeeft "voor zichzelf te willen zorgen" en vaak iets meer gaat werken en dus geen alimentatie wil ontvangen. Een verklaring voor de kinderalimentatie kan zijn, zoals in de inter-

views naar voren kwam, dat ouders een co-ouderschap hebben, waarin de kosten van de kinderen worden gedeeld.

Tabel 5.14 *Vindt u de gemaakte afspraken eerlijk of in uw voor- of nadeel (N=651, voor laatste vraag N=588)?*

	Eerlijk	In uw voor-deel	In uw nadeel	Niet van toepas-sing	Geen ant-woord
Huisvesting	52%	6%	10%	21%	12%
Verdeling inboedel	59%	6%	10%	15%	11%
Pensioen	56%	2%	7%	22%	13%
Schulden/spaargeld	59%	2%	8%	19%	12%
Partneralimentatie	38%	3%	9%	37%	13%
Kinderalimentatie	48%	2%	6%	32%	12%
Verblijf en contact kind	55%	4%	8%	23%	11%
Opvoeding / verant-woordelijkheid kind	54%	3%	6%	26%	11%
Relationele kwesties en problemen	22%	1%	6%	50%	22%

5.6.1 Ongelijkheid tussen partijen

In de interviews is met partijen nog eens ingegaan op de ongelijkheid die er eventueel tussen hen zou kunnen bestaan. In de Tweede Kamer is in de debatten over de experimenten zorg uitgesproken over de eventueel zwakke(re) partij, nu er geen advocaat of rechter is die over het individuele belang van deze partij waakt. De vraag is of en hoe partijen deze ongelijkheid zelf beleven. Opvallend is dat de Tweede Kamer met name nadruk legde op "materieële" verschillen tussen partijen, zoals een ongelijkheid in inkomen, opleiding of kennis van financiële zaken of van het recht, maar partijen deze 'materieële' verschillen in de interviews niet eenmaal noemden. Bemiddelden geven vaak aan tijdens hun relatie niet gelijk te zijn, maar tijdens de bemiddeling wel: *"De bemiddelaar heeft het wel gelijk getrokken"*. Wanneer er inderdaad sprake was van een ongelijkheid, worden eerder genoemd het in de steek gelaten zijn en de emotionele ver-

schillen. *"We waren niet gelijk omdat hij de slachtofferrol op zich nam. Door bijvoorbeeld dingen niet meer te weten die wij samen hadden afgesproken."* Of: *"De zwakke partij zal zich altijd gelaten opstellen en dat is dan degene die eigenlijk niet wil scheiden". Die laat het maar over zich heen komen en heeft altijd een achterstand."* *"In het begin interesseerde alles me niet. Maar toen realiseerde ik me opeens dat ik ook een huis moest gaan inrichten. Toen werd ik wel assertief, want het is ook niet goed om met niks achter te blijven. Uiteindelijk zijn we gelijk genoeg geweest."*

Ook werd in de interviews de gelijkheid aan de uitkomsten van de bemiddeling gekoppeld: *"Verbaal kom ik driftiger uit de hoek, zij klapte dan wel eens dicht. Maar we hebben beiden een goed resultaat, het is niet meer geworden dan de ander wil".* Tevens hoeft een wel bestaand gebrek aan kennis niet altijd een probleem te zijn: *"Op emotioneel vlak waren we zeker gelijk. Fiscaal inderdaad niet, mijn ex wist meer en dat was heel vervelend. Het is mij boven het hoofd gegroeid en toen heb ik voor de alimentatie maar een eigen advocaat genomen. Maar, je moet natuurlijk zelf ook wel goed doorvragen".*

De neutraliserende rol van de bemiddelaar blijkt überhaupt belangrijk in de onderhandelingen: *"We waren gelijk omdat de bemiddelaar erbij zat. Anders had mijn ex gezegd dat ik de boel terroriseer".* Wanneer de bemiddelaar niet altijd helemaal neutraal is, vormt dit niet altijd een probleem: *"De bemiddelaar maakte ons gelijk door bepaalde zaken aan mij kenbaar te maken, bijvoorbeeld over het huis en de pensioenen. Maar qua emotie en gevoel waren we niet gelijk. Hoewel ze voor mij opkwam, was dat omdat hij dingen wel wist, maar ze was er ook voor hem, dus ik vind dat ze neutraal was".*

Aan de bemiddelaars is gevraagd hoe zij de gelijkheid tussen partijen beoordelen, zowel in het algemeen als uitgesplitst naar onderdeel van de scheiding. Uit de analyses blijkt dat in ruim driekwart van de gevallen (77%) en minder dan een kwart redelijk tot zeer ongelijk (22%) de bemiddelaar de bemiddelden als gelijk bestempelt. Wanneer er toch sprake is van een ongelijkheid, laten de analyses per onderwerp zien dat met name met betrekking tot de kinderen partijen als ongelijk worden gezien, waarbij de man de zwakke partij is.

Tabel 5.15 *Gelijkheid bemiddelden volgens bemiddelaar met betrekking tot (N=423):*

	Gelijk	Man zwakker	Vrouw zwakker	n.v.t./ geen antwoord
Verdeling inboedel	61%	11%	5%	23%
Financiële regelingen, pensioenkwesities	48%	7%	18%	27%
Partneralimentatie	39%	5%	16%	40%
Kinderalimentatie	43%	8%	6%	43%
Verblijf kinderen	43%	27%	3%	28%
Opvoeding kinderen	39%	33%	3%	26%
Contact kinderen	41%	32%	3%	24%

Gevraagd naar de oorzaak van deze ongelijkheid tekent zich eenzelfde beeld af zoals dat ook vanuit de bemiddelden naar voren kwam. Het minst zijn aangekruist 'materiële' ongelijkheden zoals verschil in opleiding (8%) en verschil in kennis van wet en recht (9%). Belangrijker zijn verschil in mondelinge uitdrukkingsvaardigheid (21%), verschil in economisch-financiële situatie (23%), maar het allerbelangrijkst zijn de verschillen op emotioneel niveau en op individueel niveau. In 60% van de zaken speelt verschil in emotionele lading/beleving van het onderwerp (60%) en verschil in karakter (46%) een rol.

Aan de bemiddelaars is gevraagd op welke wijze zij rekening hebben gehouden met deze ongelijkheden. Veelal worden dezelfde antwoorden gegeven als op de vraag hoe de bemiddelaars met eventuele blokkades zijn omgegaan; *"proberen actief te betrekken, ruimte geven om het eigen verhaal te vertellen"*, *"laten aangeven waarom welke keuze wordt gemaakt"*, *"een aparte bespreking met de man te houden"*, *"veel uitleg geven"*.

5.6.2 *Belang van het kind*

Eén van de belangrijkste onderzoeksvragen is of de belangen van de minderjarige kinderen voldoende worden gewaarborgd. Om deze

vraag te kunnen beantwoorden, zijn vragen gesteld in de vragenlijsten voor de ouders, voor de bemiddelaar en zijn eveneens vragenlijsten naar de kinderen ouder dan 12 jaar gestuurd. Aangezien de tijdsperiode van het onderzoek zeer lang was (twee jaar) en er veel kan veranderen, zijn alleen die kinderen benaderd van wie de bemiddeling van hun ouders minder dan drie maanden geleden is beëindigd. Aan de ouders is gevraagd in hoeverre zij over de verschillende gevolgen van de scheiding met de kinderen hebben gesproken. Aan de bemiddelaars is specifiek gevraagd op welke wijze zij kinderen bij de bemiddeling betrekken en hoe hun belang wordt behartigd.

De analyses laten zien dat de mannen en vrouwen als paar niet significant van elkaar verschillen in de onderwerpen waarover zij met de kinderen hebben gesproken. Beide ouders hebben dus evenveel met de kinderen gesproken. Over de scheiding zelf (83%), als over het verblijf van de kinderen (81%) hebben ouders enkele keren tot vaak met de kinderen gesproken. Ook over het contact met de kinderen is veelvuldig gesproken (80%).

Vervolgens is aan de ouders gevraagd, wanneer zij niet met de kinderen hebben gesproken, waarom dat het geval is. In de meeste gevallen blijken de kinderen te jong te zijn. In open vragen hebben de ouders toegelicht of en zo ja hoe zij met de kinderen hebben gesproken en hoe zij hun belangen hebben behartigd. In bijna alle gevallen wordt ook hier als reden genoemd voor het niet betrekken van de kinderen bij de bemiddeling dat de kinderen te jong zijn. Incidenteel zijn de kinderen al volwassen of zijn ze niet van deze partners samen. In hun antwoorden geven bijna alle ouders aan de belangen van de kinderen te behartigen *"op alle mogelijke manieren"*, *"op bijna elke manier die denkbaar is"*. Concreet noemen zij hier de kinderen in hun eigen omgeving laten, mee laten denken, inspraak geven, in de buurt van elkaar blijven wonen, co-ouderschap. Soms mogen kinderen ook zelf bepalen wat ze willen. Ouders noemen soms dat de kinderen niet hoeven te kiezen, er zijn echter ook ouders die zeggen dat de kinderen wel zelf mogen kiezen. Ouders zijn positief over de waarborg van de belangen van de kinderen: *"kinderen worden in co-ouderschap opgevoed en tussentijds contact is altijd mogelijk evenals vrije toegang tot woningen"*. Als belangrijk voor de kinderen worden ook structuur, veiligheid en regelmaat genoemd. Heel inci-

denteel wordt genoemd dat er geen rekening is gehouden met het belang van de kinderen. *“Er is op geen enkele wijze rekening gehouden met de kinderen. Mijn ex heeft alleen maar aan zichzelf gedacht.”*

Tabel 5.16 Redenen om niet met de kinderen te praten:

	Vrouw (N=108)	Man (N=107)
Kinderen zijn nog erg jong	38%	36%
Kinderen willen er niet over praten	3%	4%
Ik probeer ze zoveel mogelijk te sparen	5%	10%
Ik mocht ze niet spreken	1%	1%
Anders	12%	12%

Ook is ouders gevraagd hoe tevreden zij denken dat de kinderen met de regelingen over hen zijn. Er komen hierbij geen verschillen tussen ouders naar voren. Zoals tabel 5.17 laat zien, geven veel ouders aan dat kinderen noch tevreden noch ontevreden zijn en een meerderheid redelijk tevreden. In open antwoorden en interviews geven ouders aan dat kinderen natuurlijk niet wilden dat de ouders gingen scheiden, dus is het lastig aan te geven hoe tevreden zij zijn.

Tabel 5.17 Hoe tevreden denkt u dat de kinderen zijn over de afspraken die zijn gemaakt m.b.t. omgang?

	Vrouw (N= 179)	Man (N= 167)
Zeer tevreden	17%	19%
Redelijk tevreden	44%	41%
tevreden noch ontevreden	30%	26%
Redelijk ontevreden	6%	7%
Zeer ontevreden	3%	7%

Een andere vraag is of de kinderen actief bij de bemiddeling zijn betrokken, doordat zij met de bemiddelaar hebben gepraat. In een overgrote meerderheid is dat niet het geval (82%), in een klein deel van de zaken wel (18%). In de interviews is nog eens extra gevraagd naar het betrekken van de kinderen bij de bemiddeling. In deze za-

ken waren de kinderen in alle gevallen te jong of te oud. Ouders gaven wel aan zelf met de kinderen te hebben gesproken.

Ook aan de bemiddelaar is gevraagd of en zo ja hoe zij de kinderen bij de bemiddeling hebben betrokken. Het blijkt dat 72% van de bemiddelaars de kinderen niet bij de bemiddeling betreft. In twee procent van de zaken heeft de bemiddelaar zelf met de kinderen gesproken en slechts in één procent waren de kinderen bij een bemiddelingssessie aanwezig. In de open vragen was er voor de bemiddelaars ruimte hier dieper op in te gaan. De bemiddelaars geven aan dat het niet nodig was de kinderen zelf bij de bemiddeling te betrekken omdat het niet nodig was, ouders waren het al eens: *"Ouders gaven aan belangen van de kinderen te onderkennen"*. *"Ouders besloten tot co-ouderschap en geven de indruk de kinderbelangen goed te behartigen"*. Bijna alle bemiddelaars geven aan kinderen nooit bij de bemiddeling te betrekken: *"Het is aan de ouders om duidelijkheid te scheppen en afspraken te maken"*, *"Ouders moeten leiding nemen en de last dragen"*, *"Is de verantwoordelijkheid van de ouders en het probleem is tussen de ouders niet met het kind"*, *"Kinderen dienen geen partij te zijn"*. Soms is het niet nodig met de kinderen te praten, omdat zij al groot zijn of om andere reden niet nodig. De bemiddelaars geven aan dat het belang van de kinderen in eerste instantie wordt behartigd door het feit dat er overeenstemming is tussen de ouders en dat zij zelf met de kinderen praten. Dit blijkt uit opmerkingen als: *"Inzicht bij de ouders met betrekking tot de gevolgen van de scheiding voor de kinderen"*, *"Ouders voelen verantwoordelijkheid"*, *"Beide ouders gaan goed met de kinderen om"*, *"Overleg tussen partijen, zij zien hetzelfde belang"*. Ook bij deze vraag antwoorden veel bemiddelaars dat zij het niet de verantwoordelijkheid van het kind vinden, maar dat des ouders is.

In totaal hebben 48 jongeren een vragenlijst teruggestuurd. Dit betekent een respons van 62%. Het gaat om jongeren die ten tijde van de bemiddeling 12 jaar en ouder waren en waarvan de bemiddeling van de ouders inmiddels is afgerond maar niet langer dan drie maanden geleden is.

Uit deze vragenlijsten blijkt dat de ouders niet vaak over de scheiding met de jongeren praten. De helft van de jongeren (50%) geeft aan dat de ouder vaak of regelmatig met hen over de scheiding heeft gesproken, volgens een kwart van de jongeren (25%) heeft zijn of

haar ouder nooit over de scheiding gesproken of zegt dat het soms onderwerp van gesprek was (25%).

Het merendeel van de jongeren (81%) is wel op de hoogte dat de ouders naar een bemiddelaar zijn geweest in verband met de scheiding. In de meeste gevallen (71%) hebben de ouders aan de jongeren gevraagd wat hun wensen waren over waar ze wilden wonen en hoe het contact met beide ouders eruit moet zien. Meer dan de helft van de jongeren vindt dat hun ouders ook rekening hebben gehouden met hun wensen ten aanzien van het contact met beide ouders (62%) en wat betreft hun wensen omtrent het wonen (70%). Ruim een kwart van de jongeren vindt dat er beetje rekening is gehouden met hun wensen ten aanzien van het contact (28%). Twaalf procent van de jongeren vindt dat hun ouders geen rekening met hun wensen hebben gehouden wat betreft het contact. Wat betreft hun woonwensen vindt achttien procent van de jongeren dat hiermee geen rekening is gehouden.

Een ruime meerderheid van de jongeren (79%) is tevreden over de regeling zoals die door hun ouders is afgesproken, vijftien procent is een beetje tevreden en zes procent is niet tevreden. De reden waarom de jongeren minder of niet tevreden zijn, is vooral dat zij de andere ouder waar men niet wonen meer willen zien, maar dat het veelal praktisch niet haalbaar is.

Alhoewel de ouders en de bemiddelaars van mening zijn dat de jongeren niet bij de bemiddeling zelf betrokken moeten worden, geeft ruim een derde van de jongeren (36%) aan dat zij dat zelf wel gewild hadden. De helft van de jongeren (53%) vindt het niet nodig dat zij voor een gesprek worden uitgenodigd en elf procent weet het niet.

Zes jongeren hebben ook daadwerkelijk met een bemiddelaar gesproken. Aan hen is gevraagd hoe ze dat vonden. De reacties variëren van fijn, ik weet het niet, tot stom: *"Want mijn ouders waren erbij en dan kan ik niet vrijuit praten"*, *"Ik was zenuwachtig maar ik vind het goed, want nu weet ik hoe mijn vader over mij denkt"*, *"Zeer goed, want dan kon ik ook mijn dingen zeggen"*, *"Niets, want we zijn er niets mee opgeschoten"*.

De onderwerpen die besproken zijn:

- Ik had altijd het gevoel dat ik ging logeren bij iemand die ik niet goed kende, maar het was mijn vader.
- Over dingen die wij anders wilden.
- Over of ik ook bij mijn vader wilde logeren.

- Over onze spullen dat we die terug willen en hoe het nu verder moet.
- Van alles, dat hij elke woensdag zou bellen en dat we een keer in de twee, drie weken afspraak maken, is nooit gebeurd.
- Wie waar gaat wonen.

Uit de open vragen aan het einde van de vragenlijst blijkt dat de jongeren duidelijk een mening hebben over de scheiding. Zij vinden het naar als hun ouders aan het ruzie maken zijn over de scheiding en zijn blij dat alles nu weer wat rustiger is. *“Dat mijn ouders nu gewoon normaal doen zonder ruzie te maken en elkaar vaker zien”, “scheiding is nooit leuk.”* De jongeren zijn duidelijk partij in de scheiding. Van belang volgens de jongeren zelf is dat ze bij het overleg betrokken worden over waar ze gaan wonen en hoe het contact is met de ouders. Als dat niet mogelijk is, kan het tot gevolg hebben dat ze hun mond houden uit goede lieve vrede of het gevoel hebben dat er niet geluisterd wordt. *“Ik heb met mijn moeder nooit veel gepraat over waar ik wilde wonen. Ze sprak heel slecht over mijn vader en nu nog doet ze heel negatief over mijn vader. Ik wil liever bij mijn vader wonen”, “Mijn vader wilde niet luisteren, maar nu mag ik eindelijk met mijn zusjes bij mijn moeder wonen.”*

5.7 Onderzoeksvragen

5.7.1 Inleiding

Om antwoord te geven op de onderzoeksvragen is een aantal analyses gedaan om de samenhang tussen de verschillende variabelen te bekijken. De onderzoeksvragen werden telkens op 3 niveaus gesteld voor zowel de kenmerken van de scheidenden en hun situatie (zie hoofdstuk 1, vraag 7) als voor de kenmerken van het bemiddelingsaanbod (zie hoofdstuk 1, vraag 8). Deze kenmerken werden gemeten in de eerste plaats in samenhang met de waardering van de bemiddeling (uitgesplitst in tevredenheid met bemiddeling als procedure, tevredenheid met de uitkomsten van de bemiddeling en tevredenheid met de bemiddelaar), in de tweede plaats in relatie tot de waarborg van de zwakke partij en in de derde plaats in relatie tot de uitkomsten van de bemiddeling (uitgesplitst in relatie na de bemiddeling en het succes van de bemiddeling in de zin of er afspraken zijn

gemaakt). Als kenmerken van de scheidenden en hun situatie zijn meegenomen: opleiding, inkomen, wel/geen kinderen, fase (verwijzing op moment voorlopige voorzieningen of vóór start gerechtelijke procedure), wel/niet willen scheiden (houding ten opzichte van scheidingsbesluit, aanwijzing zwakke partij) en de duur tussen het scheidingsbesluit en het daadwerkelijke eerste bezoek aan de bemiddelaar. Als kenmerken van het bemiddelingsaanbod zijn meegenomen: de discipline van de bemiddelaar (advocaat, maatschappelijk werker, psycholoog, anders), de ervaring van de bemiddelaar (in aantal jaren) en de duur van de bemiddeling (in aantal bijeenkomsten). Voor alle analyses is ook de variabele sekse meegenomen. De antwoorden zijn gebaseerd op t-toetsen, non-parametrische correlaties (Spearman's rho) en (M)ANOVA's. In het volgende schema zijn alle variabelen opgenomen. De samenhang is bekeken tussen elke onafhankelijke variabele in de linkerkolom en elke afhankelijke variabele in de rechterkolom.

Schema 5.1 Onafhankelijke en afhankelijke variabelen die getoetst zijn.

De onafhankelijke variabelen	De afhankelijke variabelen
Kenmerken van bemiddelden	Waardering van de bemiddeling
Sekse	Tevredenheid met de procedure
Inkomen	Tevredenheid met de uitkomsten
Opleiding	Tevredenheid met de bemiddelaar
Fase geschil	Uitkomsten van de bemiddeling
Kinderen (ja/nee)	Relatie tussen partijen na bemiddeling
Houding t.o.v. scheidingsbesluit	Succes van de bemiddeling
Periode tussen besluit en bezoek bemiddelaar	
De onafhankelijke variabelen	De afhankelijke variabelen
Kenmerken van bemiddelings- Aanbod	Waardering van de bemiddeling
Discipline	Tevredenheid met de procedure
Ervaring van de bemiddelaar	Tevredenheid met de uitkomsten
Duur van de bemiddeling	Tevredenheid met de bemiddelaar
	Uitkomsten van de bemiddeling
	Relatie tussen partijen na bemiddeling
	Succes van de bemiddeling

5.7.2 Kenmerken van scheidenden en hun situatie

In de eerste plaats is gekeken naar de invloed van opleiding en inkomen op de waardering van de bemiddeling. Er blijkt geen reële samenhang te zijn, noch voor mannen noch voor vrouwen tussen opleiding en inkomen en deze waardering. Er is een heel zwak verband tussen de opleiding van de man en tevredenheid met de procedure, naarmate de opleiding hoger is stijgt de tevredenheid.¹⁸ Het al dan niet hebben van kinderen hangt eveneens niet samen met de waardering van de bemiddeling. Ook de houding ten opzichte van het scheidingsbesluit (zwakke partij) hangt niet samen met waardering van de bemiddeling. Er wordt wel een duidelijk verband gevonden met de fase van de bemiddeling. Zowel voor tevredenheid met bemiddeling als procedure als tevredenheid met de uitkomsten van de bemiddeling is er een verschil tussen de groep die wel en die geen voorlopige voorziening heeft aangevraagd, waarbij de laatste tevredener zijn. Voor tevredenheid met de bemiddelaar geldt ditzelfde voor de vrouwen (vrouwen zonder voorlopige voorziening zijn tevredener). Dit laatste geldt niet voor mannen.

In de tweede plaats is gekeken naar de waarborg van de zwakke partij in relatie tot kenmerken van de scheidenden. Uit de interviews en de vragenlijsten is inmiddels duidelijk geworden dat het zijn van zwakke partij niet zozeer wordt bepaald door materiële kenmerken zoals opleiding en inkomen, maar meer door de emotionele beleving van de scheiding. Met name is daarbij van belang de houding ten opzichte van het scheidingsbesluit. Deze samenhang tussen opleiding en inkomen en houding ten opzichte van het scheidingsbesluit bestaat niet bij vrouwen, maar wel bij mannen. De mannen die niet willen scheiden, hebben zowel een lager inkomen als een lagere opleiding. Vervolgens is gekeken of het zijn van deze "dubbel" zwakke partij van invloed is op het slagen van de bemiddeling, maar dit blijkt niet het geval te zijn. Het is dus niet zo dat bij deze groep mannen de bemiddeling niet slaagt.

In de derde plaats is gekeken naar de kenmerken van scheidenden en hun situatie en de uitkomsten van de bemiddeling, zowel voor de relatie als voor de gemaakte afspraken. Met betrekking tot de relatie blijken opleiding en inkomen niet van invloed te zijn. Het al dan niet

¹⁸ Alleen significante samenhangen worden gerapporteerd. Een heel zwak verband betekent $r < .02$.

hebben van kinderen is echter wel van invloed. Vrouwen zonder kinderen beoordelen de relatie met hun ex-man na de bemiddeling beter dan vrouwen met kinderen. Voor mannen is het al dan niet hebben van kinderen niet van invloed op de relatie. De houding ten opzichte van het scheidingsbesluit toont slechts voor vrouwen een heel zwak verband met de beoordeling van de relatie na de bemiddeling, waarbij een positievere houding tot een betere beoordeling van de relatie laat zien. Ook hier heeft het al dan niet aangevraagd hebben van voorlopige voorzieningen een effect. De groep die geen voorlopige voorziening heeft aangevraagd, beoordeelt de relatie beduidend beter dan de groep die dus door de rechter is verwezen. Vervolgens is de samenhang bekeken voor het al dan niet succesvol zijn van de bemiddeling (gemaakte afspraken). Het blijkt dat noch inkomen, noch opleiding hierop van invloed zijn. Er is een heel zwak verband tussen inkomen van vrouwen en succes. Naarmate het inkomen van de vrouw hoger is, is de bemiddeling enigszins succesvoller. Als extra variabele is de leeftijd van partijen meegenomen, maar leeftijd blijkt niet samen te hangen met het slagen van de bemiddeling. Het al dan niet hebben van kinderen is zowel voor mannen als voor vrouwen van invloed op het succes van bemiddeling. Als er geen kinderen zijn, is het succes van de bemiddeling groter. Wederom hangt de houding ten opzichte van het scheidingsbesluit niet samen met de succesvariabele. Wederom is er een verschil tussen de respondenten die een voorlopige voorziening hebben aangevraagd en dus door de rechter zijn verwezen en de groep die zelf een bemiddelaar heeft benaderd. Deze laatste groep heeft een hogere succeskans.

Aangezien uit het onderzoek blijkt dat op termijn de snelheid waarmee partijen zijn gescheiden een rol speelt, is als extra variabele bij kenmerken van scheidenden en hun situatie getoetst hoe lang de tijd was tussen het nemen van het besluit en het eerste bezoek aan de bemiddelaar. Deze analyse laat zien dat de lengte van deze tijdsperiode voor vrouwen inderdaad samenhangt met zowel de waardering van de bemiddeling, als de beoordeling van de relatie na de bemiddeling, als het succes van de bemiddeling. De analyse laat zien dat hoe korter de periode is, des te tevredener de vrouwen zijn, des te positiever zij de relatie beoordelen en hoe meer succesvol de bemiddeling. Deze resultaten gelden in iets mindere mate voor de mannen,

hier gaat het effect op voor tevredenheid met de uitkomsten als voor de beoordeling van de relatie als voor succes van de bemiddeling. In het algemeen bestaat ook samenhang tussen lengte van de tijdsperiode en succes van de bemiddeling. Hoe korter de periode (dus hoe sneller men naar een bemiddelaar stapt), hoe succesvoller de bemiddeling. Deze analyse is eveneens uitgesplitst naar de fase van het geschil. Dan blijkt dat in de groep die een voorlopige voorziening heeft aangevraagd de termijn geen invloed heeft, maar dat in de groep die geen voorlopige voorziening heeft aangevraagd de termijn wel van invloed is. Hier doet zich het algemene effect wederom voor, naarmate de periode korter is, is de bemiddeling succesvoller.

5.7.3 Kenmerken van het bemiddelingsaanbod

In de eerste plaats is gekeken naar de invloed van de discipline van de bemiddelaar, de duur van de bemiddeling en de ervaring van de bemiddelaar op de waardering van de bemiddeling. Ervaring en duur blijken niet samen te hangen met waardering van de bemiddeling. Voor discipline van de bemiddelaar wordt wel een effect gevonden. Dit effect blijkt echter geen hoofdeffect te zijn, maar een interactie-effect voor sekse. Dit betekent dat discipline van de bemiddelaar op zich geen verband houdt met de waardering van de bemiddelaar, maar wel dat mannen en vrouwen verschillen in tevredenheid over de bemiddelaar. Vrouwen waarderen advocaten hoger en mannen waarderen maatschappelijk werkers, psychologen en de categorie 'anders' hoger. Voor samenhang tussen discipline van de bemiddelaar en tevredenheid met de procedure en met de uitkomsten werd geen effect gevonden.

In de tweede plaats is gekeken naar de kenmerken van het bemiddelingsaanbod en de uitkomsten van de bemiddeling in termen van relatie na de bemiddeling en succes van de bemiddeling. Ook hier blijken ervaring en duur geen effect te vertonen, deze hangen niet samen met de relatie van partijen na de bemiddeling. Voor discipline van de bemiddelaar wordt echter wel weer een effect gevonden. De analyse laat zien dat er een verschil bestaat tussen advocaten en maatschappelijk werkers. Bij partijen van wie de bemiddelaar een advocaat was, is de relatie na de bemiddeling beter dan bij partijen

die een maatschappelijk werker als bemiddelaar hadden. Psychologen en de categorie 'anders' nemen hierbij een middenpositie in. Vervolgens is gekeken naar de invloed van de kenmerken van het bemiddelingsaanbod op het succes van de bemiddeling. Wederom hangen ervaring van de bemiddelaar en de duur van de bemiddeling hier niet mee samen. Wel treedt een effect op voor de discipline van de bemiddelaar. Er is een verschil tussen advocaten en maatschappelijk werkers en een verschil tussen psychologen en maatschappelijk werkers. Voor zowel de advocaten als de psychologen is het succes van de bemiddeling groter dan bij maatschappelijk werkers. Overigens is het succes van de bemiddelingen van de maatschappelijk werkers nog steeds hoog. Op een schaal van 5, is de score van advocaten 4,79 en voor maatschappelijk werkers 4,03. De categorie "ander" neemt een middenpositie in.

Samengevat blijkt de discipline van de bemiddelaar niet samen te hangen met waardering van de bemiddeling. Het enige effect dat optreedt is bij het bemiddelingsaanbod. Dit resultaat moet echter voorzichtig worden geïnterpreteerd, nu bijna alle maatschappelijk werkers (op één na) werkzaam waren in het ressort 's-Hertogenbosch en zij werkzaam waren in de speciaal voor de experimenten opgerichte Bureau's Kinderen en Scheiden. Daar in het begin van het experiment deze Bureau's zich voornamelijk richtten op de problematiek rond de kinderen, kan het zijn dat er nog een andere bemiddelaar partijen behulpzaam is geweest. Aangezien de vragenlijsten echter waren opgesteld voor werkzaamheden van slechts één bemiddelaar, is een eventuele samenwerking tussen bemiddelaars en de beoordeling daarvan niet in de vragenlijsten zichtbaar. Het kan zijn dat op het moment dat er overeenstemming was over de kinderen, partijen voor de overige te maken afspraken naar een advocaat gingen en als zodanig de vragenlijst hebben ingevuld bijvoorbeeld door in te vullen dat er gedeeltelijk overeenstemming is bereikt en zij verder gingen naar een advocaat. Dit betekent dan niet dat de bemiddeling is mislukt.

Tot slot is ook gekeken of er verschillen zijn per ressort voor wat betreft waardering van de bemiddeling en het succes van de bemiddeling. Dit bleek niet het geval te zijn.

Nu er statistisch weinig differentiaties zijn gevonden -waarschijnlijk omdat de groep tevreden mensen zo groot is in verhouding tot de

groep ontevreden mensen evenals de aantallen volledig geslaagde bemiddelingen in verhouding tot het aantal volledig mislukte bemiddelingen- is geprobeerd toch enig zicht te krijgen op deze groepen. Om deze reden is er een analyse gedaan op de extremen door de 'volledig' mislukte zaken (zie tabel 5.7 categorie 5) en de 'volledig' geslaagde zaken (zie tabel 5.7 categorie 1) tegen elkaar af te zetten, zonder daarbij de tussenvormen (zie tabel 5.7 categorie 2,3,4) in acht te nemen. In verband met de lage aantallen (mislukt N=9 en geslaagd N=215) moeten de hierna volgende opmerkingen slechts als een voorzichtige schets worden gelezen. Duidelijk is dat de relatie bij de mislukte bemiddelingen slecht is. Hoewel bij de gelukte bemiddelingen de relatie varieert tussen de 1 en 5 met een meerderheid boven de 3 (1= *heel slecht* via 3= *neutraal* tot 5= *heel goed*), scoort de groep "mislukt" bijna allemaal 1). Ook blijkt de groep 'mislukt' geen mensen zonder kinderen te bevatten. Alle respondenten in de groep 'mislukt' hadden dus kinderen, terwijl bij de geslaagden een kwart geen kind had. Er is ook een opvallend verschil bij de fase van het geschil. In de mislukte groep heeft bijna de helft (44%) een voorlopige voorziening aangevraagd, in de gelukte zaken is dit slechts 3%. Verder is in de mislukte groep bijna de helft van de bemiddelingen (44%) door maatschappelijk werkers gedaan en 50% door advocaten, terwijl in de geslaagde groep de maatschappelijk werkers slechts 4% van de zaken deden en 84% door advocaten. Er is geen opvallend verschil voor wat betreft het aantal bemiddelingsgesprekken, zowel de groep 'mislukt' als de groep 'geslaagd' kwamen meestal 3 of 4 keer bij elkaar. Ook ervaring van de bemiddelaar laat niets zien aan verschillen tussen de groepen. Opleiding en inkomen laten niets zien voor vrouwen, voor mannen echter omvat de groep 'mislukt' meer mannen met een lage opleiding.

5.7.4 Samenvatting

Samengevat treden er wat betreft de kenmerken van scheidenden en hun situatie alleen substantiële effecten op voor het al dan niet hebben van kinderen en de fase van het geschil (nog geen gerechtelijke procedure versus voorlopige voorzieningen aangevraagd). Het al dan niet hebben van kinderen hangt samen met het succes van de bemiddeling, waarbij de respondenten zonder kinderen de bemiddelin-

gen succesvoller (in de zin van het maken van afspraken) afsluiten. Verder blijkt de fase van het geschil samen te hangen met zowel waardering van de bemiddelaar, het oordeel over de relatie na de bemiddeling en het succes van de bemiddeling. Factoren als opleiding, inkomen en houding ten opzichte van het scheidingsbesluit zijn hierop niet van invloed.

Met betrekking tot de kenmerken van het bemiddelingsaanbod blijken ervaring en duur geen samenhang met waardering en de uitkomsten voor relatie en succes in de zin van gemaakte afspraken te vertonen. Discipline van de bemiddelaar laat echter wel effecten zien en wel in een interactie-effect voor sekse en tevredenheid met de bemiddelaar. Dit betekent dat discipline op zich niet samenhangt met waardering van de bemiddeling, maar dat mannen en vrouwen verschillen in hoe tevreden zij zijn over de verschillende soorten bemiddelaars. Wat betreft het succes van de bemiddelingen moeten de resultaten over discipline voorzichtig worden geïnterpreteerd vanwege de opzet van het experiment. Het succes van de bemiddelingen door maatschappelijk werkers is hoog, maar laat wel een verschil zien met de advocaten.

5.8 Duurzaamheid

Uit de vragenlijsten die gelijk na de bemiddeling zijn ingevuld blijkt dat voor het merendeel van de scheidingsbemiddelingen afspraken zijn gemaakt en een scheidingsconvenant is opgesteld, waar betrokken partijen tevreden over zijn. Aangezien de afspraken in gezamenlijk overleg zijn gemaakt, is het ook te verwachten dat de betrokkenen tevreden zijn, maar de vraag is of dat na verloop van tijd nog zo is? Het zou kunnen dat achteraf blijkt dat iemand vindt dat hij/zij teveel is meegegaan met de wensen van de ander, vanuit een mogelijk schuldgevoel of om de lieve goede vrede te bewaren of om andere redenen. Achteraf kan blijken dat de afspraken niet nageleefd worden of dat er andere veranderingen zijn opgetreden waarom men alsnog naar een rechter is gestapt, bijvoorbeeld om een andere omgangsregeling te vragen.

In het onderzoek is nagegaan hoe duurzaam de afspraken zijn, die zijn gemaakt in de scheidingsbemiddeling. In deze paragraaf worden de resultaten besproken van dit duurzaamheidsonderzoek.

5.8.1 Respondenten

De mensen die aan de bemiddeling hebben deelgenomen zijn ongeveer een jaar nadat de bemiddeling was afgerond, opnieuw benaderd met de vraag of zij mee wilden werken aan een korte telefonische enquête. Een aantal mensen heeft laten weten niet verder aan het onderzoek mee te willen doen. De voornaamste reden was dat de scheiding een zeer emotionele periode was geweest waaraan mensen niet meer herinnerd wilden worden. Indien mogelijk is nagevraagd of de mensen niet mee wilden werken vanwege het niet nakomen van de afspraken. Er zijn echter geen indicaties dat een slechte huidige relatie, of het niet nakomen van de afspraken een reden was voor mensen om niet mee te werken aan de telefonische enquête. Sommige mensen hebben schriftelijk laten weten dat alles goed ging, dat zij nog steeds tevreden waren over de deelname aan de bemiddeling, maar deze periode graag achter zich lieten.

De mensen hebben in het aanmeldingsformulier hun adres opgegeven en telefoonnummer waar zij te bereiken waren. Veel mensen waren inmiddels verhuisd en konden niet meer gevonden worden. Uiteindelijk zijn er 82 mensen geïnterviewd die aan de scheidingsbemiddeling hadden deelgenomen, 39 mannen en 43 vrouwen. Van de respondenten heeft het merendeel kinderen (88%). Tweederde van de respondenten heeft één of meer kinderen onder de 12 jaar. De bemiddeling is gemiddeld 14 maanden geleden. Krap 16% is door de rechter verwezen. Zeven respondenten waren in verband met de echtscheiding bij de rechter, drie waren er in verband met een omgangsregeling en twee waren bij de rechter om voorlopige voorzieningen aan te vragen. Deze aantallen komen overeen met de bemiddelden die aan de scheidingsbemiddeling hebben deelgenomen.

5.8.2 Gemaakte afspraken

Ten eerste is nagegaan of de mensen in de bemiddeling afspraken hadden gemaakt voor alle zaken die bij een echtscheiding komen kijken. Het merendeel van de geïnterviewden (82%) heeft in de bemiddeling overeenstemming bereikt over alle onderwerpen waarover men afspraken wenste te maken, een klein deel (4%) had alleen

gedeeltelijk overeenstemming bereikt en de overigen (15%) was het niet gelukt om afspraken te maken. Bij de respondenten die geen overeenstemming bereikten, kwam dat met name door tegengestelde verwachtingen/wensen en hoog oplopende emoties. Met name als een van beide partijen het gevoel had dat zij of hij plotseling in de steek is gelaten, blijkt dat er de verwachting kan zijn dat de bemiddeling mogelijk als resultaat heeft dat de relatie hersteld kan worden. *"Hij wilde vooral de relatie herstellen, het is niet gelukt om duidelijk te maken dat het niet meer kan wat mij betreft."* *"Mijn man ging na 21 jaar huwelijk er opeens vandoor met de buurvrouw. Uitleg kon hij me niet geven. Het enige wat ik wilde in de bemiddeling was met hem praten, antwoord krijgen op mijn vragen. Hij wilde uitsluitend over de regeling over de kinderen praten. Ik werd daar zo nerveus van dat de bemiddelaar de bemiddeling heeft stopgezet."*

Bijna de helft van de mensen die geen overeenstemming hebben bereikt (N=15) geeft aan dat op het onderwerp 'contact kinderen' na het niet gelukt is. Op de andere onderwerpen geven slechts een à twee respondenten aan dat het niet gelukt is overeenstemming te bereiken. Van de respondenten die geen overeenstemming hebben bereikt (N=15), zijn er zes naar de rechter gestapt, en hebben vijf het door advocaten laten regelen. *"Over de alimentatie konden we het niet eens worden. We wilden als goede vrienden uit elkaar, maar als het dan om geld gaat wordt het toch moeilijk, daarom hebben we voor dat onderwerp maar elk een eigen advocaat genomen."*

5.8.3 Tevredenheid over gemaakte afspraken toen en nu

Ruim driekwart van de respondenten (77%) was destijds tevreden over de gemaakte afspraken. De reden hiervoor was dat het in een goed compromis heeft geresulteerd en omdat de communicatie prettig verliep. *"We hebben beiden water bij de wijn gedaan. Er zijn voor beide goede uitkomsten. Ik heb bijvoorbeeld het huis, wat ik heel graag wilde. Met de kosten en schulden helpt ze me een beetje, omdat die samen gemaakt zijn. We zijn beide tevreden dus."* *"Ik wilde de kinderen zoveel mogelijk zien als haalbaar was en dat is gelukt. Ik zie ze het ene weekend van vrijdagochtend tot zondagavond en het andere weekend een dag en een avond. Daarbij ga ik ze elke woensdag opzoeken. Dus niet als zoveel vaders één weekend in de*

veertien dagen." Maar drie respondenten (4%) geven aan dat zij indertijd ontevreden waren, omdat ze zich door hun ex-partner in een hoek gedreven voelden. De overigen zijn neutraal in hun mening over de gemaakte afspraken.

Een ruime meerderheid van de respondenten (ruim 66%) heeft nog steeds dezelfde mening over de destijds gemaakte afspraken. Wanneer de mening veranderd is, worden als redenen genoemd dat de uitvoering van de afspraken soms moeizaam loopt en dat respondenten het gevoel hebben dat men in de scheidingssituatie zo snel mogelijk alles wilde regelen, waardoor achteraf te snel beslissingen zijn genomen waarvan men toentertijd nog niet goed de consequenties kon overzien. *"Ik vind de afspraken over de omgangsregeling nu eigenlijk niet meer goed. Kind begint nu te beseffen dat bij papa alles mag en bij mij allemaal dingen moeten: op tijd naar bed, want de volgende morgen moet ze weer naar school. Ze beseft natuurlijk niet dat dat komt omdat ze alleen de weekenden bij hem is."*

"Nu ben ik ontevreden. Achteraf is het allemaal te snel gegaan. Nu pas kan ik de gevolgen van de scheiding overzien. De bemiddelaar heeft ook fouten gemaakt: met betrekking tot de belastingen bleek niet alles te kloppen. Nu heeft zij het huis en de inboedel en zou ik het financieel voordeel hebben. Achteraf had ik liever het fiscaal voordeel aan haar gegeven en zelf in het huis blijven wonen en de helft van de inboedel hebben. Dan had zij bij haar vriend kunnen intrekken, die nu bij haar woont."

Maar één respondent geeft aan dat hij naar de rechter is gestapt omdat hij het achteraf niet eens is met de gemaakte afspraken. Het betreft de situatie waarin in de bemiddeling is afgesproken dat zijn vrouw in hun koopwoning blijft wonen tot zij een nieuwe woning heeft gevonden. In die periode betaalt hij de hypotheek. Nu zij een nieuwe woning heeft gevonden, is hij bezig om het huis te verkopen en heeft hij ontdekt dat zij recht heeft op de helft van de winst die hij maakt op de verkoop van het huis. Hij was van deze afspraak zich niet bewust, anders had hij haar niet 'gratis' in het huis laten wonen gedurende 14 maanden en haar mee laten betalen met de hypotheek. Hij verwijt de bemiddelaar dat hij niet goed geïnformeerd is, dat in de snelheid van de echtscheiding hierover niet goed doorgepraat is.

5.8.4 Duurzaamheid van de gemaakte afspraken

In de telefonische enquête is gevraagd of mensen de afspraken ook zo uitvoeren als ze destijds gemaakt zijn. Daarnaast is gevraagd of als de afspraken veranderd zijn men dat positief dan wel negatief waardeert. Een van de doelen van de bemiddeling is immers de verbetering van de communicatie tussen de scheidende partijen. Indien men in staat is om (weer) te communiceren, kunnen in overleg de afspraken -en met name rondom de kinderen- bijgesteld worden indien dit noodzakelijk of wenselijk is. Kinderen groeien immers op en hun wensen ten aanzien van de omgangsregeling kunnen veranderen.

Meer dan de helft (60%) van de respondenten geeft aan dat de afspraken zoals ze destijds zijn gemaakt nu nog op die manier worden uitgevoerd. Zeventien procent geeft aan dat dit niet het geval is en zeven procent zegt dat de afspraken wisselend worden uitgevoerd zoals afgesproken. Van de groep (N=21) die zegt dat de afspraken in de praktijk (deels) anders worden uitgevoerd, beoordeelt een kwart van de geïnterviewden deze verandering als positief. Ruim driekwart van de respondenten heeft een negatief oordeel over het veranderen van de afspraken (N=16). Dit komt doordat afspraken in de praktijk niet worden nagekomen. Het gaat vooral om de kinderen wel of niet zien, waarbij er net zoveel geklaagd wordt dat men de kinderen minder te zien krijgt dan de afspraak was, als dat de verzorgende ouder klaagt dat de andere ouder de kinderen minder ziet dan afgesproken is. Dit heeft er echter niet toe geleid dat men weer een gerechtelijke procedure is begonnen.

De veronderstelling is dat de bemiddeling er toe bijdraagt dat de partijen beter met elkaar kunnen communiceren en toekomstige problemen beter onderling met elkaar kunnen oplossen. Aan de geïnterviewden is gevraagd of als er problemen zijn zij dit gemakkelijker of moeilijker samen kunnen oplossen. Bijna de helft van alle respondenten (46%) geeft aan dat er geen verschil is in de wijze waarop zij met de ex-partner kunnen praten over problemen. Veelal was er al sprake van een goede communicatie. Bijna een kwart (22%) vindt dat het gemakkelijker is geworden om problemen met hun ex-partner te bespreken. Toch zegt nog een op de vijf (20%) dat het moeilijker is geworden.

Om de resultaten van de duurzaamheid nog beter in beeld te krijgen, zijn bovendien de beoordelingsformulieren die onmiddellijk na de bemiddeling zijn ingevuld, voor zover mogelijk, gekoppeld aan de resultaten van de duurzaamheidsenquête. Voor 41 mensen was deze analyse mogelijk. Van deze groep was één persoon helemaal niet uit het conflict gekomen en destijds van plan om naar de rechter te stappen en deze persoon heeft dit ook daadwerkelijk gedaan. Eén persoon heeft gedeeltelijk overeenstemming bereikt en is naar een advocaat gestapt. Alle anderen zijn er geheel of gedeeltelijk uitgekomen.

5.8.5 Waarborg belang van het kind

De meeste respondenten geven geen antwoord op de vraag of de kinderen invloed hebben gehad op de manier waarop de afspraken over hen worden uitgevoerd. Van de overige respondenten (19) zegt bijna 80% dat de kinderen hierop geen invloed hebben gehad. De reden waarom de kinderen zo weinig worden betrokken zijn dat ze te jong dan wel te oud zijn, of dat er geen mogelijkheden toe werden gezien omdat het praktisch niet haalbaar was (werk en vrije tijdsbezigdheden van ex-partner).

Volgens de meeste respondenten (ruim 68%) zijn de kinderen tevreden met de manier waarop de afspraken worden uitgevoerd. Dit komt vooral omdat de afspraken structuur en rust bieden voor de kinderen. Alhoewel sommigen zeggen dat tevreden een te groot woord is voor een situatie die de kinderen per definitie niet zelf gekozen hebben. *"Zij lijken er niet onder te lijden, ze zijn meer tevreden dan ontevreden. Ze vinden het wel verwarrend en beginnen al vragen te stellen. Waar pappa is als ze bij mamma zijn en andersom. Hoe kan je in zo'n situatie tevreden zijn als kind."* *"Het was eerst wel wennen voor ze natuurlijk, maar nu gaat het goed."* Een andere reden die veel genoemd wordt, is dat de wensen van de kinderen worden ingewilligd. Redenen waarom de kinderen volgens de ouders ontevreden zijn (11%) zijn voornamelijk: dat hun kind(eren) hem of haar minder vaker willen bezoeken, maar dat de andere ouder dit niet toelaat; en kinderen die 'gestraft' dan wel 'beloond' worden als zij vaker of minder vaak naar de andere ouder gaan. *"Hij verwent ze als ze bij hem*

komen." *"De oudste wil niet meer naar vader en nu krijgt zij als enige geen cadeau meer voor haar verjaardag."*

5.8.6 Tevredenheid over de bemiddeling

Bijna 70% is tevreden over de wijze waarop de bemiddelaar de bemiddeling deed. Ruim 13% is hierover gedeeltelijk tevreden en ruim 18% is ontevreden. Opvallend is dat (in vergelijking met omgang) veel respondenten de oorzaak voor het minder goed verlopen van de bemiddeling eerder bij zichzelf of de ex-partner leggen dan bij de bemiddelaar. Over de bemiddelaars zijn ze over het algemeen erg tevreden, waarbij het vooral gaat om het bieden van structuur en inzicht. *"De bemiddelaar maakte ons bewust van het onderscheid tussen ouder- en partnerrol. We zijn ook dingen puur vanuit het belang van de kinderen gaan bespreken en dat doen we nu nog steeds". "Er werden ons een hele hoop dingen duidelijk. De bemiddelaar bracht een lijn in de chaos: de ontbrekende structuur kwam weer terug. De bemiddelaar maakt het een stuk rustiger en droeg goede oplossingen aan."* *"Zeer tevreden. De bemiddelaar was zeer betrokken, objectief en onpartijdig. Objectiviteit had ik heel erg nodig, want het maakt allemaal een hoop emoties los. Ze heeft uitstekend gekeken naar het belang van de kinderen en zodra er iets van een discussie of ruzie ontstond, zette zij ons onmiddellijk weer op het goede spoor. Ik vond haar zeer deskundig."*

Een aantal respondenten is niet tevreden vanwege onkunde van bemiddelaars over juridische zaken en vanwege het bieden van te weinig structuur. De onpartijdigheid en neutrale houding van de bemiddelaar die door veel mensen gewaardeerd wordt, is voor anderen echter een punt van kritiek. Men verwacht een meer ingrijpende, handelende en oordelende houding van de bemiddelaar in het conflict tussen deze echtelieden. *"Ik had misschien de verkeerde verwachtingen, maar ik vond dat we erg aan ons lot over werden gelaten. De bemiddelaar greep alleen in als we elkaar letterlijk in de haren vlogen. Ze was ook erg vaag, als ik vroeg hoe een omgangsregeling er normaal gesproken uitzag met een kindje van drie, kreeg ik geen antwoord. 'Iedereen is anders, dus dat is niet te zeggen', zei ze. Ze gaf geen duidelijke richtlijnen van zo moet je het doen."*

Een ruime meerderheid (meer dan 60%) had achteraf gezien niet liever een advocaat gehad die specifiek het eigen belang behartigde. Zeventien procent had dat wel gewenst. De bemiddeling wordt gewaardeerd omdat je er 'samen uitkomt', terwijl je anders tegenover elkaar staat en het eerder een gevecht wordt. Dit wordt door de meeste mensen niet nodig gevonden, omdat het minder constructief is.

Meer dan de helft van de respondenten (55%) denkt dat de bemiddeling ertoe heeft bijgedragen dat men meer achter de achter de afspraken staat. Maar zestien procent vindt dat de bemiddeling hier niet toe heeft bijgedragen, veelal omdat volgens hen er bij de rechter geen andere afspraken uit waren gekomen. Vrijwel iedereen van hen is van mening dat door samen te zoeken naar oplossingen je ook de verantwoordelijkheid voelt voor de gemaakte afspraken, en je er daardoor meer aan houdt. De overige respondenten geven aan dat het niet uitmaakt of afspraken het resultaat zijn van bemiddeling of dat de rechter ze heeft opgelegd.

Ruim driekwart van de respondenten (77%) zou, wanneer het een jaar terug zou zijn en ze weer voor de keuze zouden staan te scheiden, kiezen voor bemiddeling. Toch laten de meeste respondenten dit wel afhangen van de betreffende situatie en de partner; een minimale voorwaarde is dat de partners allebei wel bereid zijn met elkaar te praten. Een drietal respondenten geeft aan bij een nieuwe bemiddeling wel voor een andere bemiddelaar te kiezen.

De opmerkingen/aanvullingen waarnaar aan het eind van het gesprek gevraagd wordt, zijn over het algemeen positief gekleurd over de bemiddeling. Een aantal negatieve opmerkingen gaat over de kosten en de onduidelijkheid daarover. Een aantal respondenten met kinderen merkt op dat vanuit het belang van de kinderen gezien bemiddeling sowieso het beste is.

5.8.7 Conclusie

Vlak na de bemiddeling was het merendeel van degenen die aan scheidingsbemiddeling hadden deelgenomen positief over de bemiddeling als procedure en over de uitkomsten van de bemiddeling. Dit is na ongeveer een jaar niet echt veranderd. Van de mensen die aan bemiddeling hebben deelgenomen is er uiteindelijk een klein deel

nog bij de rechter terecht gekomen (7%), omdat het niet gelukt was om tijdens de bemiddeling tot een overeenkomst te komen. Sommigen zijn er via hun advocaten uitgekomen (6%).

Sommige mensen zijn iets minder tevreden over de afspraken dan toen. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt doordat men te snel beslissingen zijn genomen om de onplezierige situatie van een echtscheiding zo spoedig mogelijk achter de rug te hebben. Achteraf hebben ze spijt van de wijze waarop ze de inboedel verdeeld hebben of wie er in het huis is blijven wonen en de afspraken die er zijn over de alimentatie. Dit heeft maar in één geval geleid tot een nieuwe gerechtelijke procedure. De meeste mensen zijn ook na een jaar zeer tevreden over het feit dat zij voor bemiddeling gekozen en hebben er geen spijt van. Driekwart zou deze keuze weer maken. De bemiddeling heeft ertoe bij gedragen dat men meer achter de afspraken staat. Het inschakelen van een eigen advocaat zou eerder de zaken gepolariseerd hebben en tot een gevecht geleid hebben. Men waardeert van de bemiddeling dat je er samen uitkomt, het de communicatie verbetert en het belang van de kinderen centraal staat.

Men kan concluderen dat de afspraken die tijdens de bemiddeling over het algemeen duurzaam zijn, in de zin dat het merendeel van de mensen zich aan de afspraken houdt en dat men niet meer naar de rechter stapt. Doordat situaties veranderen en kinderen opgroeien veranderen de afspraken. In een klein aantal gevallen in het nadeel. Het gaat dan altijd over de kinderen, dat men de kinderen meer wil zien dan de andere ouder toestaat of andersom dat men wil dat de ander meer voor de kinderen gaat zorgen. Dit leidt in de praktijk wel tot onvrede en wrevel, maar niet tot gerechtelijke procedures.

5.9 Conclusie

De resultaten van de scheidingsbemiddeling zijn in een grote meerderheid heel positief. Respondenten zijn tevreden over de bemiddeling en de bemiddelaar, dit laatste zelfs als zij minder blij zijn met de uitkomsten van de bemiddeling. In het algemeen zijn alle onderwerpen die in een scheiding moeten worden besproken aan de orde gekomen. Bovendien hebben partijen het gevoel de afspraken zelf te hebben gemaakt. Ook speelt een belangrijke rol dat het gelukt is om zonder ruzie uit elkaar te gaan en dus samen de scheiding te rege-

len. In ruim driekwart van de zaken hebben partijen volledige overeenstemming bereikt en is de scheiding bij de rechter slechts een administratieve handeling geweest. Partijen zijn dus niet meer op een zitting geweest. In slechts 4% hebben partijen voor geen enkel onderwerp afspraken gemaakt en zijn zij naar de rechter gestapt.

Wat betreft de ongelijkheid tussen partijen is duidelijk gebleken dat het niet materiële verschillen of sekse zijn die van doorslaggevend belang zijn in een scheidingsbemiddeling, maar dat het de emotionele ongelijkheid tussen partijen is die voor blokkades kan zorgen. Dit geldt dan met name wanneer een partij wil scheiden en de ander niet. Het verschil in verwerking van de scheiding en het tempo waarmee deze partijen de bemiddeling willen doorlopen levert de meeste problemen op. Overigens is de vrouw, die vaak als zwakke partij wordt bestempeld, vaker degene die het besluit tot scheiden neemt en blijkt meer tevreden met de uitkomsten van de bemiddeling te zijn dan mannen. De meeste mensen geven ook aan geen advocaat als belangenbehartiger te hebben gemist. Het al dan niet zijn van sterke of zwakke partij blijkt niet van invloed te zijn op de succeskans van de bemiddeling.

De andere veronderstelde zwakke partij, de kinderen, blijkt in de bemiddeling geen duidelijke rol te hebben vervuld. Zowel volgens de ouders als de bemiddelaar wordt hun belang indirect door de ouders behartigd. Met name bemiddelaars geven aan het de verantwoordelijkheid van de ouders te vinden om afspraken te maken. Een aantal kinderen van 12 jaar en ouder is door middel van een vragenlijst die aan de ouders is gestuurd, om hun mening gevraagd. Ruim een kwart van deze jongeren geeft echter aan dat de ouders nooit met hen over de scheiding hebben gesproken. De meeste jongeren geven wel aan dat ouders naar hun wensen hebben gevraagd en ook meer dan de helft vindt dat met hun wensen rekening is gehouden. Een ruime meerderheid van de jongeren is tevreden met de afspraken die hun ouders hebben gemaakt, toch had een derde van de jongeren graag bij de bemiddeling willen worden betrokken. Het gaat er dan niet zozeer om dat zij het niet eens zijn met de afspraken als wel dat zij hun mening hadden willen geven.

Er is een groot aantal analyses gedaan tussen kenmerken van bemiddelden en het bemiddelingsaanbod en de waardering en uitkomsten van de bemiddeling. Het blijkt in de analyses dat er wat betreft de achtergrondkenmerken van respondenten geen voorspellingen

kunnen worden gedaan voor het al dan niet slagen van de bemiddeling. Wel bleken situationele factoren een rol te spelen. Bemiddelingen van partijen die kinderen hadden en bemiddelingen van partijen die door de rechter waren verwezen, bleken minder succesvolle bemiddelingen op te leveren. Bij de kenmerken van het bemiddelingsaanbod blijken duur van de bemiddeling en ervaring van de bemiddelaar met geen van de variabelen samen te hangen. De discipline van de bemiddelaar blijkt overigens niet van invloed te zijn op de waardering van de bemiddeling door partijen, maar wel op de uitkomsten van de bemiddeling. Advocaten scoren hoger dan de maatschappelijk werkers voor wat betreft succes van de bemiddeling in de zin van gemaakte afspraken. Gezien de opzet van het experiment kan echter niet zonder meer worden geconcludeerd dat maatschappelijk werkers de bemiddelingen niet goed zouden afsluiten en bovendien zijn ook bij hen de successcores hoog. Mannen en vrouwen blijken overigens onderling te verschillen in hun tevredenheid over de bemiddelaar.

Tot slot blijkt dat de afspraken die partijen hebben gemaakt duurzaam zijn, in die zin dat deze nog op dezelfde wijze worden uitgevoerd. De tevredenheid met de afspraken is voor een groot deel gebleven. Wanneer partijen nu ontevreden zijn, wordt dit veelal veroorzaakt doordat de uitvoering van afspraken moeizaam loopt en dat zij nu het gevoel hebben sommige afspraken te snel zijn gemaakt. Slechts één ontevreden respondent is naar de rechter gestapt. De meeste partijen stonden op redelijk goede voet met elkaar voor de bemiddeling en dat is na de bemiddeling veelal niet veranderd. Ook de kinderen lijken tevreden te zijn met de afspraken, met name omdat de afspraken rust en structuur bieden. Bovendien worden de wensen van de kinderen veelal ingewilligd.

DEEL C
OMGANGSBEMIDDELING

6. De onderzoekspopulatie in de omgangs- bemiddeling

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt beschreven wie deelgenomen hebben aan het experiment omgangsbemiddeling. De deelnemers aan de omgangsbemiddeling hebben veelal niet op eigen initiatief aan de bemiddeling deelgenomen, maar zijn door de rechter verwezen. Het betreft zaken waarin een conflict bestaat tussen partijen omtrent de omgangsregeling voor hun kinderen en waarin een gerechtelijke procedure is gestart. De rechter kan verwijzen in het kader van een echtscheidingsprocedure, maar dit kan ook een afzonderlijke omgangsprocedure zijn waarin om nakoming, wijziging of beëindiging van de omgangsregeling wordt verzocht. Dit betekent dat mensen die aan de omgangsbemiddeling deelnemen zowel gescheiden als niet gescheiden zijn. Om na te gaan of de mensen die aan omgangsbemiddeling deelnemen een specifieke groep van gescheiden of scheidende mensen is, is nagegaan wat de achtergrond is van de bemiddelden en is deze vergeleken met het landelijk representatieve onderzoek onder gescheiden mensen (SIN-onderzoek).

Bij dit experiment is een belangrijke onderzoeksvraag of in de bemiddeling de belangen van de zwakkere partij gewaarborgd worden. Zoals in hoofdstuk 4 is aangegeven kan de sociaal-economische status van partijen een rol spelen bij de bemiddeling. In het onderzoek is nagegaan of er een verschil is wat betreft de sociaal-economische status van partijen, zowel voor mannen als voor vrouwen. Andere factoren die een van beide partijen een zwakkere positie kunnen opleveren in de bemiddeling zijn emotionele ongelijkheid, de aard van de relatie en de mate van problemen die er spelen. In het onderzoek zijn vragen gesteld over wie (destijds) het initiatief heeft genomen tot de echtscheiding, hoe de houding ten opzichte van de scheiding is/was en hoe de verstandhouding en communicatie tussen de partijen zijn/waren.

Belangrijke onderzoeksvraag bij de omgangsbemiddeling is in hoeverre het zinvol is om mensen te verplichten tot deelname aan bemiddeling. Het gedwongen karakter van de verwijzing naar de be-

middeling kan de motivatie van mensen beïnvloeden. In het onderzoek is nagegaan welke informatie betrokkenen hebben gekregen over bemiddeling, wat de motieven zijn om aan bemiddeling deel te nemen en wie het initiatief tot bemiddeling heeft genomen. Een andere onderzoeksvraag is in welke fase van de gerechtelijke procedure verwijzing het meeste effect sorteert (voorlopige voorziening, definitieve voorziening of hoger beroep). In dit hoofdstuk is daarom een onderscheid gemaakt tussen mensen die nog bezig zijn met de scheidingsprocedure en het vaststellen van een omgangsregeling en mensen die al gescheiden zijn en naar de rechter zijn gestapt in verband met nakoming, wijziging of beëindiging van de omgangsregeling. In paragraaf 6.2 worden de achtergrondkenmerken van de bemiddelden besproken, waarna in paragraaf 6.3 de ongelijkheid tussen partijen aan de orde komt. Paragraaf 6.4 bevat de mate van problemen tussen partijen en de aard van hun relatie. In paragraaf 6.5 wordt beschreven hoe de verwijzing door de rechter naar een bemiddelaar is verlopen, waarna in paragraaf 6.6 wordt besproken welke informatie partijen over bemiddeling hadden en wat hun motivatie was om aan bemiddeling deel te nemen. Tot slot bevat paragraaf 6.7 een conclusie.

6.2 Onderzoekspopulatie

De resultaten zijn afkomstig uit het kwantitatieve materiaal van de vragenlijsten en uit het kwalitatieve materiaal dat is verzameld in de interviews met bemiddelaars (N=22) en de bemiddelden (N=16 interviews in 13 zaken). Verder zijn voor het onderdeel omgang interviews gehouden met rechters (N=9) die regelmatig verwezen naar een bemiddelaar. Op deze manier is geprobeerd een beeld te krijgen van onder andere het gedwongen karakter van een verwijzing door een rechter.

De registratieformulieren zijn in 235 zaken ingevuld. Van 425 mensen zijn aanmeldingsformulieren betreffende een omgangsbemiddeling ontvangen. Zoals hiervoor al vermeld, wordt een onderscheid gemaakt tussen mensen die aan de omgangsbemiddeling hebben deelgenomen in zaken waarin men *wel* en nog *niet* gescheiden is. Van deze zaken zijn er 301 mensen officieel gescheiden en 124 mensen die in het kader van een scheidingsprocedure deelnemen

aan de omgangsbemiddeling. Waar er verschillen optreden tussen beide groepen zullen wij dit vermelden. Het aantal mannen en vrouwen dat de aanmeldingsformulieren heeft opgestuurd, is nagenoeg gelijk (vrouwen 49,9% versus mannen 50,1%).

In de meeste bemiddelingszaken is er sprake van één of twee kinderen (83%), de overigen hebben veelal drie kinderen of meer. In het totaal gaat het om 405 kinderen. Het merendeel van de kinderen is jonger dan twaalf jaar. Maar een klein aantal is tussen de 12 jaar en 18 jaar. Daarnaast hebben ouders tevens kinderen die al ouder zijn dan 18 jaar.

Tabel 6.1 De leeftijd van de kinderen

	Totaal N=405
0 tot 4 jaar	24%
4 tot 12 jaar	57%
12 tot 18 jaar	17%
18 jaar en ouder	3%

De leeftijd van de respondenten varieert tussen de 21 en 61 jaar. De meeste mensen zijn echter tussen de dertig en veertig jaar oud (51%), of tussen de veertig en de vijftig (29%), maar een klein deel is ouder dan vijftig (3%) of jonger dan dertig jaar (15%). De mannen zijn iets ouder dan de vrouwen. De gemiddelde leeftijd van de mannen is 39 jaar, wat vier jaar ouder is dan de gemiddelde leeftijd van vrouwen, die 35 jaar is.

Vergeleken met het SIN-onderzoek kan men constateren dat er een duidelijk significant verschil in leeftijd is. De mensen uit het SIN-onderzoek zijn gemiddeld een stuk ouder, geboortjaar 1951, in dit experiment ligt het gemiddelde geboortjaar rond 1963. Dit is niet helemaal verwonderlijk aangezien het omgangsbemiddeling betreft en hierbij gaat het vooral om ouders van kinderen onder de 12 jaar. Het verschil in leeftijd tussen mannen en vrouwen komt wel overeen met het SIN-onderzoek.

Het merendeel van de mensen geeft aan niet bij een bepaalde kerk of geloofsgemeenschap (61%) te behoren. Indien mensen nog wel religieus actief zijn dan betreft dit voornamelijk de katholieke (25%) of

protestantse kerk (8%). Maar een klein percentage is islamitisch (3%), hindoeïstisch (1%) of anderszins (3%).

Er is geen verschil ten opzichte van het SIN-onderzoek wat betreft de etniciteit van de mensen. In het experiment omgangsbemiddeling is achttien procent van de mensen zelf of één van beide ouders in het buitenland geboren.

In de interviews met de rechters is gevraagd of zij allochtone ouders ook verwijzen naar bemiddeling. De meeste rechters achten dit moeilijk te verwijzen zaken en aarzelen om te verwijzen. De eerste vraag in deze zaken is of ouders in verband met de taal wel goed begrijpen wat de verwijzing inhoudt en de tweede vraag is of deze ouders voldoende gelijkwaardig zijn voor bemiddeling. Veelal wordt het kind als behorende tot de ene ouder gezien of is de ene partner van mening ook alle zeggenschap over de andere ouder te hebben. Juist in bemiddeling is gelijkwaardigheid tussen partijen volgens de geïnterviewde rechters van essentieel belang.

6.3 Sterke/zwakke partij

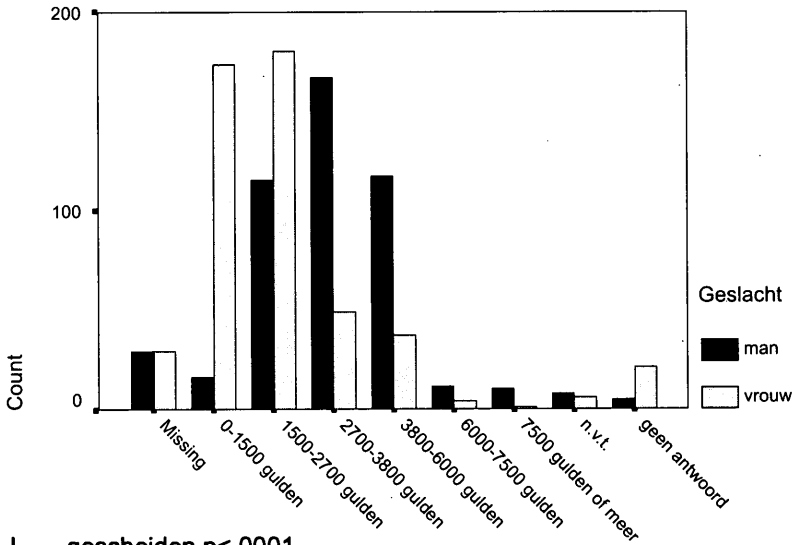
6.3.1 Sociaal-economische status

De sociaal-economische status wordt bepaald aan de hand van inkomen, opleiding en positie op de arbeidsmarkt. Het gemiddeld inkomen ligt tussen de f 1500 en f 2700. Bijna de helft van de respondenten (45%) heeft een inkomen in deze categorie. Maar een klein deel (17%) heeft een inkomen van f 1500,- of minder. Ongeveer hetzelfde aantal (19%) heeft een inkomen tussen de f 2700 en f 3800,-. Er is geen verschil in inkomen wat betreft deze groep van respondenten en die van het SIN-onderzoek.

Er is wel een duidelijk significant verschil tussen het inkomen van mannen en vrouwen. De vrouwen zijn in de meerderheid in de inkomenscategorieën tot f 2700,-, daarboven zijn de mannen duidelijk in de meerderheid (zie figuur 6.1). Dit geldt voor beide groepen, er is geen duidelijk verschil in inkomen voor de mannen en vrouwen wat betreft de fase van de scheiding.

Figuur 6.1

Het inkomensverschil tussen mannen en vrouwen die hebben deelgenomen aan de omgangsbemiddeling

I gescheiden $p < .0001$

II niet gescheiden $p < .001$

Het inkomen is voornamelijk afkomstig uit arbeid (75%) waarbij meer mannen hun inkomen uit een betaalde baan krijgen (86%) dan vrouwen (62%). Daarnaast ontvangt iets meer dan één op de vijf vrouwen alimentatie. Er is geen enkele man in het onderzoek die van zijn ex-vrouw alimentatie ontvangt. Eén op de drie vrouwen (35%) krijgt een uitkering, terwijl dit percentage voor de mannen veel lager ligt (14%). Wat betreft het betaalde werk weerspiegelt de populatie de arbeidsverdeling die er tussen mannen en vrouwen in het algemeen bestaat.¹⁹ (zie tabel 6.2). Het merendeel van de mannen werkt in een betaalde functie (72%) voor 40 uur of meer, terwijl de vrouwen vooral geen betaalde baan hebben (39%) of in deeltijdfunctie werkzaam zijn. Drie keer zoveel vrouwen dan mannen verricht geen betaald

¹⁹ Overigens werken vrouwen in lager betaalde, flexibeler deeltijdbanen. Vrouwen kiezen voor dergelijke banen die minder tijd en minder zekerheid bieden omdat zij nog steeds meer dan mannen verantwoordelijkheid dragen voor zorgtaken (zie De Bruyn, 1992).

werk. Maar een klein deel van de vrouwen (14%) heeft een volledige baan. Er is geen verschil te constateren tussen de mannen en vrouwen die al gescheiden zijn en degenen die nog aan het scheiden zijn.

Tabel 6.2 De werksituatie ten tijde van de bemiddeling.

	Vrouw N=212	Man N=213	Totaal N=425
Geen werk	39%	13%	26%
Een dag per week	6%	1%	4%
Twee dagen per week	13%	2%	7%
Drie dagen per week	17%	3%	10%
Vier dagen per week	17%	9%	13%
Vijf dagen of meer per week	14%	72%	38%

Het verschil in inkomen en positie op de arbeidsmarkt is niet te verklaren vanuit het opleidingsniveau van mannen en vrouwen (zie tabel 6.3). Er is geen duidelijk verschil te constateren in opleidingsniveau noch wat betreft mannen en vrouwen noch voor de groep scheiden- den en de groep gescheidenen. Van de deelnemers aan bemiddeling heeft ongeveer een derde (30%) een HBO of universitaire opleiding gevolgd, ongeveer een derde (31%) heeft een MBO opleiding ge- volgd. Maar een enkeling (3%) heeft alleen lagere school gedaan.

Tabel 6.3 Opleidingsniveau

	Vrouw N=212	Man N=213	Totaal N=425
Lagere school	2%	4%	3%
Lager beroepsonderwijs	13%	15%	14%
Mavo-mulo	17%	7%	12%
Havo-VWO	15%	5%	9%
Middelbaar beroepsonderwijs	30%	31%	31%
Hoger beroepsonderwijs	17%	26%	21%
Universiteit	7%	11%	9%
Geen antwoord	0%	1%	1%

Ten opzichte van de populatie van het SIN-onderzoek is er geen significant verschil, maar de respondenten die deelnemen aan het experiment omgangsbemiddeling hebben wel een iets hogere opleiding.

Wat betreft de sociaal-economische status kan men concluderen dat de vrouwen wat betreft hun financiële situatie in een mindere positie verkeren dan de mannen. Dit heeft niet zozeer te maken met hun opleiding of het wel of niet hebben van een betaalde baan, als wel dat vrouwen veel minder werken. Dit heeft waarschijnlijk te maken met dat de vrouwen veelal de zorg voor de kinderen hebben en daardoor minder (in staat zijn om) betaald werk te verrichten. Wat betreft de sociaal-economische status is er een verschil tussen de mannen en vrouwen wat betreft de arbeidssituatie en het netto inkomen.

6.3.2 Emotionele ongelijkheid

Naast sociaal-economische status is er in de interviews met de bemiddelaars en bemiddelden naar voren gebracht dat er ook sprake kan zijn van een emotionele ongelijkheid. Factoren die daarin een rol spelen zijn: wie heeft het besluit tot de echtscheiding genomen, hoe staat men tegenover het echtscheidingsbesluit. Belangrijke indicator voor het wel of niet slagen van een bemiddeling is de onderhandelingsbereidheid van partijen (Pel, 2000). Als men het niet eens is met de echtscheiding voelt men zich vaak al degene die alles heeft moeten opgeven vanwege het besluit van de ander en zal er weinig onderhandelingsruimte zijn.

De periode dat mensen al gescheiden zijn, varieert van een paar maanden tot ongeveer tien jaar. Meer dan de helft (64%) is een paar maanden tot een jaar geleden gescheiden. Een kwart is ongeveer twee tot drie jaar gescheiden, elf procent van de respondenten is tussen de vier en zeven jaar gescheiden. Een klein percentage (4%) is nog langer gescheiden.

Het initiatief tot de echtscheiding is vaker door de vrouwen genomen (zie tabel 6.4). Dat het besluit door de man wordt genomen, komt minder voor. De mannen zijn iets meer dan de vrouwen van mening dat het besluit gezamenlijk is genomen.

Tabel 6.4

Wie heeft het initiatief tot de scheiding genomen?

	Vrouw N=212	Man N=213	Totaal N=425
Geheel door uzelf	45%	21%	32%
Voomamelijk door uzelf	18%	11%	15%
Samen	13%	19%	16%
Voomamelijk uw (ex) echtgeno(o)t(e)	13%	13%	13%
Geheel uw (ex)echtgeno(o)t(e)	10%	36%	23%
Geen antwoord	1%	2%	1%

Voor één op de drie mensen (35%) kwam het besluit om te gaan scheiden onverwacht. Voor degenen die niet zelf het besluit hebben genomen kwam het besluit vooral onverwacht (78%), en zij staan ook vaker negatief tegenover de scheidingsprocedure (52%). Dit is negatiever dan de houding van de deelnemers in het algemeen (zie tabel 6.5).

Het blijkt dat de mannen die aan dit onderzoek hebben deelgenomen dan ook heel wat negatiever tegenover het besluit om te gaan scheiden staan dan de vrouwen (21% versus 8%), terwijl de vrouwen vaker heel positief tegenover het besluit staan (51% versus 33%). Dit is onafhankelijk van de fase waarin men verkeert. De mannen en vrouwen die volop in een scheidingsprocedure zitten, staan er hetzelfde tegenover als de mannen en vrouwen die al een tijd gescheiden zijn.

Tabel 6.5

Hoe staat u tegenover het besluit om te gaan scheiden?

	Vrouw N=212	Man N=213	Totaal N=425
Heel negatief	8%	21%	15%
Een beetje negatief	7%	10%	9%
Neutraal	14%	17%	16%
Een beetje positief	16%	8%	12%
Heel positief	51%	33%	41%
Geen antwoord	5%	8%	7%

Een ander aspect van emotionele ongelijkheid dat mogelijk kan leiden tot een zwakkere of sterkere partij in de bemiddeling is, volgens

de bemiddelaars, de woonplaats van de kinderen. In de analyses is deze factor meegenomen. De woonplaats van de kinderen komt in de volgende paragraaf aan de orde.

6.3.3 Kinderen

Een andere 'partij' die als zwakkere partij wordt geïdentificeerd zijn de kinderen. Een belangrijke onderzoeksvraag is hoe de belangen van de kinderen gewaarborgd worden in de bemiddelingsprocedure. Tenslotte is een belangrijk onderwerp in de omgangsbemiddeling de verblijfplaats van en het contact met de kinderen. Uit de gegevens van CBS (2001) blijkt dat tachtig procent van de kinderen na de echtscheiding bij de moeder blijft wonen. Door de bemiddelaars en de bemiddelden wordt in de interviews genoemd dat met name de verblijfplaats van de kinderen als machtsfactor in de bemiddeling wordt gebruikt.

Aan het begin van de bemiddeling is gevraagd wat de leefsituatie op dat moment is (zie tabel 6.6). Duidelijk is dat de kinderen in de meeste gevallen bij hun moeder wonen. De mannen wonen vaker alleen of met nieuwe partner zonder de kinderen. Zoals te verwachten is, wonen er meer mensen na verloop van tijd met een nieuwe partner samen. Onduidelijk is echter of de categorie 'woont met nieuwe partner en kinderen' de kinderen van de nieuwe partner betreft of de eigen kinderen uit het eerste huwelijk of kinderen met de nieuwe partner.

Tabel 6.6 De leefsituatie ten tijde van de bemiddeling

	Vrouw N=212	Man N=212	Totaal N=424
Woont nog met partner en kinderen	1%	1%	1%
Woont alleen zonder kinderen	3%	50%	24%
Woont met nieuwe partner zonder kind	2%	21%	13%
Woont alleen met kinderen	75%	10%	39%
Woont met nieuwe partner en kinderen	20%	17%	18%
Anders	5%	6%	5%

Per kind is gekeken hoe de woonsituatie is. Driekwart van de kinderen (76%) woont bij hun moeder, maar een klein percentage woont bij hun vader (9%), of bij beide ouders (4%), van de overige 11% is niet bekend waar zij wonen.

Met betrekking tot de kinderen zijn er beslissingen genomen over de verantwoordelijkheid voor de opvoeding, hun woonplaats en het contact met beide ouders. In het onderzoek is nagegaan of de mening van kinderen hierover meegenomen is in het beslissingsproces van de ouders. Aan de ouders is gevraagd of ze hierover hebben gesproken met de kinderen (zie tabel 6.7).

Ongeveer een kwart van de ouders heeft met hun kinderen vaak gesproken over de scheiding zelf, de opvoeding, het verblijf en het contact. Over de opvoeding zelf hebben ouders minder vaak met hun kinderen gesproken dan over de andere onderwerpen. Daarentegen hebben ze wat vaker gesproken over het contact van de kinderen met henzelf en de andere ouder. Alleen wat betreft de scheiding zelf hebben mannen twee keer zo vaak *niet* over het onderwerp gesproken (32% versus 17%), terwijl de vrouwen dit onderwerp juist vaak met de kinderen hebben besproken (34% versus 16%)($p < .0001$). De meest genoemde reden waarom men niet deze onderwerpen heeft besproken is dat de kinderen te klein zijn (44%). Daarnaast wil men de kinderen de ellende die een scheiding met zich meebrengt zoveel mogelijk besparen (15%). Andere redenen die genoemd zijn waren dat ze geen contact met de kinderen mochten hebben (6%) en dat de kinderen er niet over wilden praten (3%).

Tabel 6.7 De onderwerpen waarover met de kinderen gesproken is (N=424)

	Niet over gesproken	Een keer	Enkele keren	Vaak	Geen antwoord
Scheiding zelf	25%	4%	37%	25%	9%
Opvoedingsverant- woordelijkheid	36%	3%	26%	25%	10%
Verblijf van de kinderen	28%	4%	30%	29%	10%
Contact met de Kinderen	22%	2%	31%	35%	7%

In minder dan de helft van de zaken (40%) zijn de kinderen er van op de hoogte dat hun ouders meedoen aan omgangsbemiddeling. Dit ligt voor de ouders die nog met de scheidingsprocedure bezig zijn iets lager (31%) dan voor degenen die al gescheiden zijn (44%), maar er is geen significant verschil.

Een meerderheid (60%) wil niet dat de kinderen bij de bemiddeling betrokken wordt, een kwart van de betrokkenen (24%) wil dat wel. De rest weet het nog niet (12%). De voornaamste reden om de kinderen niet bij de bemiddeling te willen betrekken is de leeftijd, men vindt de kinderen daarvoor te jong. Reden om de kinderen wel te betrekken is: dat de kinderen zelf hun mening kunnen geven, het gaat immers om henzelf en men vindt dat er ook rekening gehouden moet worden met hun wensen. Misverstanden tussen de ouders over wie het 'werkelijke' belang van het kind vertegenwoordigt in de bemiddeling kan door de betrokkenheid van de kinderen opgelost worden: *"De woorden van het kind worden telkens verdraaid en nu kan hij zelf zeggen wat hij wil"*.

6.4 De mate van problemen tussen de ouders en de aard van de relatie

Los van de persoonlijke achtergronden van twee geschilhebbers is de aard van de relatie tussen de twee partijen een factor die van belang kan zijn bij de keuze voor een bepaalde conflictoplossing. De mate van de problemen die de partners hebben kan mede bepalend zijn voor de resultaten van de bemiddeling. Daarnaast speelt mee of partners verwachten in de toekomst nog veel met elkaar te maken te krijgen. De *tijdshorizon van de relatie* kan daarmee bepalend zijn voor de houding waarmee partijen elkaar bejegenen (Coglianese, 1996; Hanning, 1998).

In het onderzoek zijn vragen gesteld over *de binding* die de partijen nog met elkaar hebben en de verwachting of ze straks nog veel met hun ex-partner te maken zullen krijgen. Wanneer partners kinderen hebben, vormen die een binding tussen partijen die tot lang in de toekomst om een gezamenlijke investering vraagt. Betalingsverplichtingen of een gezamenlijk netwerk van vrienden zijn voorbeelden van bindingen tussen partijen die maken dat men belang heeft bij een min of meer goede verstandhouding met de ander. In de vragenlijst

is aan het begin van de bemiddeling een vraag opgenomen of men verwacht in de toekomst nog veel met elkaar te maken te krijgen. Een op de vijf respondenten (20%) denkt dat hij/zij niets meer met de ex-partner te maken zal hebben in de toekomst. De redenen waarom men wel denkt nog wel elkaar regelmatig tegen te komen zijn vooral de kinderen (82%), vanwege financiële verplichtingen (22%) en in mindere mate bij gezamenlijke vrienden (4%).

De mogelijkheden van het oplossen van geschillen kunnen ook samenhangen met de *fase van het geschil*. In een vroeg stadium is het conflict nog niet verhard en zijn de stellingen nog niet ingenomen. In het onderzoek is daarom nagegaan hoe lang de scheidingsprocedure geleden is. Van de deelnemers aan de omgangsbemiddeling is meer dan een kwart (29%) nog bezig met een scheidingsprocedure. Van de mensen die al gescheiden zijn is voor het merendeel (64%) minder dan een jaar geleden dat de scheiding officieel is uitgesproken. Maar een klein deel (11%) is langer dan drie jaar gescheiden.

Tabel 6.8 *Hoe beoordeelt u de onderlinge verhouding met uw (ex)partner op dit moment?*

	Vrouw N=212	Man N=212	Totaal N=424
Slecht	65%	63%	64%
Redelijk slecht	15%	12%	14%
Noch goed, noch slecht	15%	12%	13%
Redelijk goed	3%	9%	6%
Goed	1%	3%	2%
Geen antwoord	1%	1%	1%

Een belangrijke motivatie van de rechters om door te verwijzen naar de omgangsbemiddeling is dat het van belang is voor de kinderen dat beide ouders nog enigszins met elkaar kunnen communiceren. Eén van de doelstellingen van bemiddeling is dan ook het verbeteren van de communicatie tussen beide ouders. Bijna tweederde van betrokkenen (64%) beoordeelt de onderlinge verhouding met de (ex)partner als slecht (zie tabel 6.8). Maar een klein deel (8%) is van mening dat de verhouding redelijk goed tot goed is. Er is geen verschil tussen beide partijen of beide groepen. Over de communicatie is men nog minder te spreken. Een ruime meerderheid (83%) beoor-

deelt de communicatie met (ex-)partner als (redelijk) slecht, niemand is van mening dat de communicatie goed is. 1% is van mening dat de communicatie redelijk goed is en 5% zegt dat het er tussenin zit het is noch goed, noch slecht.

In de interviews komt dit beeld redelijk overeen met de resultaten van de vragenlijsten. In sommige gevallen is de situatie er beter op geworden, maar over het algemeen is er niet veel veranderd na de bemiddeling. Toch is het niet zo dat de bemiddeling de factor is die relatie of de communicatie heeft verbeterd. Mensen geven aan dat het moeilijk blijft, maar dat de situatie wel werkbaar is. Vaak worden andere factoren aangewezen die bepalend zijn voor de relatie, zoals een eventuele nieuwe partner of verwerking van de scheiding, maar ook praktische factoren zoals bijvoorbeeld een verhuizing, die er voor kan zorgen dat het contact nu juist beter wordt, of juist minder.

6.4.1 De afwikkeling van de scheiding

Een groot deel van de populatie bestaat uit mensen die al gescheiden zijn (N=301). Van belang voor de uitkomsten van de bemiddeling kan zijn hoe de scheiding toentertijd is verlopen. Daarom zijn er in de vragenlijsten gegevens verzameld over hoe de scheidingsprocedure is verlopen, welke afspraken er gemaakt zijn en hoe de omgangsregeling in de praktijk loopt.

Het blijkt dat meer mensen (43%) de scheiding niet op gemeenschappelijk verzoek zijn gestart dan wel op gemeenschappelijk verzoek (32%). De overige respondenten weten het niet meer of hebben deze vraag niet beantwoord. Bij een derde van de respondenten heeft de rechter op een aantal punten de knopen moeten doorhakken, aangezien de partijen er niet samen uitkwamen, maar vaak had men een scheidingsconvenant (40%) of heeft men geen verweer gevoerd (12%). De huidige omgangsregeling is voor bijna de helft van de bemiddelden (48%) door de rechter vastgesteld, een klein deel (14%) heeft helemaal geen afspraken gemaakt, en de overigen (37%) hebben onderling een omgangsregeling afgesproken.

Er is een duidelijk verschil tussen de mannen en vrouwen te constateren in de wijze waarop zij de omgangsregeling beoordelen. De helft van de mannen vindt dat zij de kinderen te weinig zien, voor de man-

nen die nog niet officieel gescheiden zijn is dit zelfs driekwart (74%), geen van de mannen vindt dat het contact met de kinderen te veel is. De vrouwen vinden vaker dat het contact te veel is, maar niet helemaal duidelijk is of zij vinden dat de vaders te vaak contact hebben of dat zij zelf te veel contact hebben met de kinderen. Dat laatste zou impliceren dat zij vinden dat de vaders meer voor hun kinderen moeten zorgen en dus vaker contact met hun kinderen moeten hebben.

Duidelijk is dat de het contact van de (ex)partner met de kinderen tot spanningen leidt. Maar vijf procent zegt dat er nooit spanningen zijn. Een ruime meerderheid (68%) van zowel de mannen als de vrouwen zegt dat er vaak of voortdurende spanning tussen hen beiden is over het bezoeken van de kinderen.

Tabel 6.9 Hoe beoordeelt u omgangsregeling?

	Vrouw N=152	Man N=149	Totaal N=301
Contact was veel te weinig	22%	47%	35%
Contact was te weinig	9%	17%	13%
Contact was goed	36%	26%	31%
Contact was te veel	15%	1%	8%
Contact was veel te veel	6%	2%	4%
Geen antwoord	13%	7%	10%

Wat betreft de wijze waarop de omgangsregeling in de praktijk wordt uitgevoerd, blijkt dat in 38% van de gevallen deze conform de gemaakte afspraken wordt uitgevoerd. In 45% van de gevallen houdt men zich er niet aan en is er minder contact dan afgesproken (33%) of meer contact (12%). Voornaamste reden om af te wijken van de afgesproken omgangsregeling is dat men de frequentie van het contact met de kinderen wil veranderen (94%), omdat: men meer de kinderen wil zien (32%); vindt dat de andere ouder meer contact zou moeten hebben (15%); de kinderen een andere frequentie willen (13%); een andere regeling voor de vakanties (17%); de ander zich niet aan de afspraken houdt (17%), het niet eens zijn met de opvoedingsstijl van de andere ouder (11%).

Bij een scheiding zijn er naast de omgangsregeling talloze zaken waarover afspraken gemaakt moeten worden. Van belang is het om na te gaan welke problemen er zijn/ waren over een aantal specifieke onderwerpen zoals de boedelscheiding of alimentatie. Ten eerste is nagegaan in hoeverre er voor de desbetreffende onderwerpen spanningen en conflicten zijn/ waren bij de het regelen van de scheiding. Duidelijk is dat de onderwerpen die de kinderen aangaan de meeste spanning oproepen, daarnaast zorgt met name de pensioenregeling voor de minste problemen, gevolgd door de alimentatie voor de partner, en daarna de huisvesting. Met name het verblijf van de kinderen en de opvoedingsverantwoordelijkheid zijn bronnen van conflict en stress tussen beide partners (zie tabel 6.10).

Wat betreft de betrokken partijen is men het over alle onderwerpen eens, op één onderwerp na. Wat betreft de alimentatie van de kinderen is er een significant verschil ($p < .002$). De mannen zeggen vaker dat dit onderwerp nooit tot spanningen heeft geleid (40% versus 19%), terwijl de vrouwen zeggen dat het zeer vaak tot verschillen heeft geleid (23% versus 15%).

Tabel 6.10 Spanningen en conflicten over de volgende onderwerpen als gevolg van de scheiding (N=301)

	Nooit	Enkele keer	Meer keren	Zeer vaak	nvt/ geen antwoord
Huisvesting	39%	14%	17%	11%	20%
Verdeling inboedel	27%	20%	18%	21%	14%
Pensioenvoorziening	42%	7%	4%	7%	40%
Schulden / spaargeld	29%	16%	11%	20%	24%
Partneralimentatie	23%	11%	13%	14%	40%
Kinderalimentatie	29%	16%	18%	19%	18%
Verblijf en contact kind	10%	12%	24%	46%	8%
Opvoeding kinderen	12%	17%	20%	41%	10%
Relationele problemen	12%	15%	18%	34%	22%

Aan de respondenten is gevraagd of ze tijdens de afwikkeling van de scheiding het gevoel hadden dat de afspraken eerlijk waren, of dat sommige afspraken in hun voordeel of hun nadeel waren (zie tabel 6.11). Ook hier zien we dat bijna de helft van de respondenten de afspraken over de kinderen en de opvoeding destijds niet eerlijk

vond, wat betreft de onderwerpen relationele problemen en de verdeling van de inboedel vindt ook meer dan een derde van de respondenten dat de afspraken in hun nadeel zijn.

Tabel 6.11 Had u tijdens de afwikkeling van de scheiding het gevoel dat de afspraken eerlijk waren? (N=301)

	Eerlijk	In uw voordeel	In uw nadeel	nvt/ geen antwoord
Huisvesting	47%	6%	24%	22%
Verdeling inboedel	40%	4%	41%	15%
Pensioenvoorziening	33%	2%	11%	55%
Schulden / spaargeld	36%	4%	33%	27%
Partneralimentatie	21%	2%	25%	52%
Kinderalimentatie	43%	3%	31%	24%
Verblijf en contact kinderen	34%	8%	47%	12%
Opvoeding kinderen	27%	11%	48%	15%
Relationele problemen	11%	1%	41%	47%

Er is wel een duidelijk significant verschil tussen de betrokken partijen. Als het gaat om het contact met de kinderen vinden meer vrouwen dan mannen dat de afspraken eerlijk zijn (43% versus 24%). Terwijl mannen ruim tweemaal zo vaak vinden dat de afspraken in hun nadeel zijn (66%), toch vindt ook achtentwintig procent van de vrouwen dat de afspraken in hun nadeel zijn. Daarentegen vindt dertien procent van de vrouwen de afspraken in hun voordeel tegenover één procent van de mannen ($p < .0001$).

Wat betreft de opvoeding van de kinderen komt een zelfde beeld naar voren. Ook hier is een duidelijk significant verschil ($p < .0001$). Meer vrouwen (30%) dan mannen (23%) vinden de afspraken eerlijk, maar het meest opvallende is dat negentien procent van de vrouwen vindt dat de afspraken over de opvoeding in hun voordeel zijn, terwijl geen enkele man dit vindt. In tegendeel, tweederde van de mannen vindt de afspraken in hun nadeel, maar ook hierbij vindt dertig procent van de vrouwen dat de afspraken in hun nadeel zijn.

Daarentegen ontstaat er bij de alimentatie van de kinderen een ander significant beeld ($p < .002$). Dan vinden de mannen (50%) vaker dat de afspraken eerlijk zijn dan de vrouwen (35%). Wat betreft de

alimentatie voor de kinderen voelen meer vrouwen zich benadeeld (41%) dan mannen (21%).

Nagegaan is of er na de scheiding nog problemen zijn geweest betreffende het nakomen van de afspraken. Ook hier treden de problemen op rondom het contact en de opvoeding van de kinderen (zie tabel 6.12). Daarnaast komen rondom de boedelscheiding, alimentatie en schulden/ spaargeld bij ongeveer bij een kwart van de respondenten veel problemen voor. Ook hier zien we weer een significant verschil dat meer vrouwen vinden dat er veel problemen zijn en de mannen vaker vinden dat er geen problemen zijn over de alimentatie voor de kinderen ($p < .003$).

Tabel 6.12 Problemen naar aanleiding van de volgende onderwerpen in het nakomen van de afspraken?(N=301)

	Geen proble- men	Enkele keer	Veel proble- men	nvt/ geen antwoord
Huisvesting	59%	13%	10%	18%
Verdeling inboedel	37%	25%	25%	13%
Pensioenvoorziening	39%	4%	7%	50%
Schulden / spaargeld	34%	13%	25%	28%
Partneralimentatie	23%	11%	15%	51%
Alimentatie voor kinderen	27%	23%	27%	23%
Verblijf en contact kinderen	9%	15%	68%	8%
Opvoeding kinderen	13%	20%	57%	10%
Relationele problemen	11%	15%	38%	36%

6.5 De verwijzing naar bemiddeling

Belangrijke factoren die de uitkomst van de bemiddeling kunnen beïnvloeden zijn de informatie over de bemiddeling en de motivatie om aan bemiddeling deel te nemen. Wat betreft de omgangsbemiddeling kiezen de mensen er niet zelf voor. Het kader voorziet voor de omgangsbemiddeling in verwijzing door de rechter. Zoals gezegd kunnen dit verschillende soorten procedures zijn (definitieve voorziening, hoger beroep etc). In de interviews bleek echter dat er ook

ouders niet door een rechter zijn verwezen. Dit komt alleen voor in het ressort 's-Hertogenbosch, waar enkele ouders zich zelf bij een bureau Kinderen en Scheiden hebben gemeld. Zij kenden het bureau of uit de lokale media of hun advocaten raadden hun bemiddeling aan.

In deze paragraaf wordt besproken op welke wijze de verwijzing plaatsvindt. Bij deze beschrijving wordt gebruik gemaakt van kwantitatieve data uit de vragenlijsten en interviews met de bemiddelaars, met rechters en met de bemiddelden zelf. Daarna gaan we in op de motivatie van de bemiddelden zelf en hun verwachtingen ten aanzien van de bemiddeling en de uitkomsten ervan.

6.5.1 Welke zaken?

Rechters zijn gevraagd op welke manier en in welke zaken zij beslissen om door te verwijzen. De meeste rechters geven eerst aan dat voorop staat dat sommige ouders gewoon een beslissing nodig hebben en je die als rechter dan ook moet geven. In het merendeel van de gevallen zal de rechter dus zelf beslissen en niet verwijzen. Het is echter zeer moeilijk aan te geven hoe, waarom en wanneer een rechter beslist wél door te verwijzen. De meeste rechters noemen als antwoord op deze vraag termen als *"het komt gewoon op de zitting"*, *"je gebruikt intuïtie/ervaring/fingerspitzengefühl"*. De rechters geven aan dat het vaak makkelijker is om aan te geven wanneer zij niet doorverwijzen (een contra-indicatie).

De belangrijkste factor bij doorverwijzing is communicatie. De rechter is van mening dat de ouders nog wel in enige mate in staat èn bereid moeten zijn om met elkaar te praten. Ouders zijn er echter zelf niet uitgekomen en komen op de zitting ook niet tot een oplossing. Op de zitting is er soms ook gebrek aan tijd om precies uit te zoeken wat het conflict is. Vaak komt het neer op geen onderscheid (meer) kunnen maken tussen de partner- en de ouderrelatie. Een rechter verwijst als hij de indruk heeft dat er achterliggende problematiek is, waar nog wel over gepraat kan worden, zoals een rechter dit uitdrukte: *"je verwijst niet voor het probleem zelf"*. De rechter kan wel een regeling opleggen en de knoop doorhakken, maar vaak zal dit niet helpen omdat er vervolgens wel weer een ander probleem opduikt. Bovendien is het soms te gemakkelijk als de rechter de knoop

doorhakt. De rechter moet geen probleemeigenaar worden, maar het probleem laten waar het is.

De rechters achten de mate van conflict niet echt relevant bij doorverwijzing, daar wordt op de zitting wel ruimte voor gemaakt. Zeer moeilijk lijkende zaken kunnen namelijk wel slagen door bemiddeling en hele makkelijke zaken kunnen mislukken. Een andere factor die wordt genoemd is dat de kinderen veilig moeten zijn, voordat naar een bemiddelaar kan worden verwezen. Als de kinderen enig gevaar zouden kunnen lopen (opvoedingssituatie), zal naar de Raad voor de Kinderbescherming worden verwezen.

Zoals gezegd geven veel rechters aan dat het makkelijker is om contra-indicaties te geven. In de eerste plaats noemen de rechters dan geen (zaak)inhoudelijke indicaties, maar noemen de motivatie van de ouders. Als beide ouders niet willen, wordt ook niet verwezen. Vervolgens verschillen de rechters van mening over de zaken die vaak als contra-indicatie worden genoemd, zoals alcohol-drugsmisbruik, geweld/mishandeling en (seksueel)misbruik/incest. Soms worden deze zaken meteen naar de Raad voor de Kinderbescherming verwezen, maar veel rechters geven met name bij beschuldigingen van incest toch aan dat deze zaken niet meteen per definitie ongeschikt zijn om naar bemiddeling te verwijzen. Het doorslaggevende criterium is dan of mensen zelf bereid zijn om met elkaar te praten. Als incest op de zitting wordt aangevoerd, zal bijvoorbeeld eerst worden gevraagd of de ouder aangifte heeft gedaan of dat er onderzoek is verricht. Als dat niet het geval is, kan een verwijzing naar bemiddeling wel worden overwogen. Als er sprake is van een veroordeling, zal eerder een Raadsonderzoek plaatsvinden. Maar de wil van de ouders c.q. de bereidheid van de andere ouder zal altijd voorop staan. In dergelijke zaken waarin er tussen de ouders discussie bestaat of bepaalde voorvallen zich wel of niet hebben voorgedaan, kan misschien ook beter naar de Raad worden verwezen, nu een dergelijk verschil van mening veelal het onderhandelen in de weg staat. In het kader van beleid is echter bij sommige rechtbanken besloten dat in geval van dergelijke beschuldigingen niet wordt verwezen. Andere zaken waarin niet wordt verwezen is in het geval van onmacht van een ouder zoals in geval van psychologische of psychiatrische problematiek. Tot slot noemen de rechters als moeilijk te verwijzen zaken, zaken van allochtone ouders. De eerste vraag in deze zaken is of ouders in verband met de taal wel goed

begrijpen wat de verwijzing inhoudt en de tweede vraag is of deze ouders voldoende gelijkwaardig zijn voor bemiddeling. Veelal wordt het kind als behorende tot de ene ouder gezien of is de ene partner van mening ook alle zeggenschap over de andere ouder te hebben. Deze zaken zijn niet geschikt voor bemiddeling.

Opvallend is dat een aantal bemiddelden in de interviews aangeeft deze motivatie van de rechter om hen te verwijzen, onbegrijpelijk te vinden. Zij vinden juist dat er geen communicatie mogelijk is, anders stonden ze immers ook niet voor een rechter.

6.5.2 De verwijzing procesmatig

Hoe gaan rechters vervolgens met de verwijzing om? Zij benadrukken de eigen verantwoordelijkheid van de ouders, het belang dat zij samen de verantwoordelijkheid voor de omgangsregeling hebben en dat er iets van een vertrouwensbasis moet zijn om de regeling goed te kunnen laten verlopen.

Vervolgens stelt de rechter partijen bemiddeling voor. Sommige rechters vragen aan partijen of de advocaten al met hen over bemiddeling hebben gesproken. In de meeste gevallen is dat niet gebeurd en legt de rechter zelf uit wat bemiddeling is en hoe de verwijzing verloopt. Een aantal rechters geeft expliciet aan dat van partijen wordt verwacht dat zij samen bij de bemiddelaar komen en ook dat van hen wordt verwacht dat zij zelf samen de eerste afspraak met de bemiddelaar maken en geven aan hoe lang de bemiddeling ongeveer in beslag zal nemen. Bij de meeste rechtbanken wordt de zitting geschorst, zodat ouders even kunnen nadenken en met de advocaten en misschien wel met elkaar kunnen overleggen.

Bij de meeste rechtbanken is foldermateriaal aanwezig dat aan partijen kan worden uitgedeeld. Deze folders liggen hetzij bij een informatiebalie ('s-Hertogenbosch) of worden door de griffier meegenomen naar de zitting (Amsterdam/Utrecht). De folders die worden uitgedeeld, zijn de NMI-folder en de folder die het Ministerie van Justitie heeft uitgegeven 'Conflictbemiddeling'. In het protocol dat wordt gehanteerd bij de rechtbanken Utrecht en Amsterdam wordt ook vermeld dat de rechter aangeeft dat van partijen wordt verwacht dat zij meewerken aan wetenschappelijk onderzoek. Alle zaken wor-

den (pro forma) aangehouden. De duur van de aanhouding varieert echter per rechtbank en varieert tussen de 2 en 6 maanden.

Wanneer wordt verwezen op het moment van voorlopige voorziening, is dat alleen voor de omgang. Andere beslissingen, zoals bijvoorbeeld wie er in de echtelijke woning kan blijven, worden gewoon genomen. De rechters vinden dit ook nodig. Het moment van de voorlopige voorziening zitting is vaak zeer chaotisch. Er moet een aantal knopen worden doorgehakt, ook om partijen de nodige rust te kunnen geven. Het komt nauwelijks voor dat, wanneer wordt verwezen, de rechter een voorlopige omgangsregeling bepaalt. De omgangsregeling wordt dus op het moment van verwijzing in bijna alle gevallen eigenlijk volledig open gelaten.

6.5.3 Keuze bemiddelaar

Per rechtbank varieert of partijen een bemiddelaar zelf kunnen aanwijzen, of dat de rechter een bemiddelaar aanwijst. In het ressort 's-Hertogenbosch (rechtbanken 's-Hertogenbosch en Breda) worden alle ouders doorverwezen naar de bureaus Kinderen en Scheiden, die vervolgens de zaken onderling onder de bemiddelaars verdelen. In Utrecht kunnen ouders zelf een bemiddelaar uitkiezen. Zij krijgen een lijst van bemiddelaars mee, waarop naam en adres en de achtergrond van de bemiddelaar staan aangegeven. Of al dan niet specifiek naar niet-juristen wordt verwezen wordt hier dus niet vanuit de rechters gestuurd. In 's-Hertogenbosch en Amsterdam en Groningen krijgt elke bemiddelaar regelmatig een zaak binnen. Er wordt in volgorde van de lijst gewerkt, waarbij de advocaten van de griffie de naam van de bemiddelaar te horen krijgen.

In veel gevallen blijken partijen dus niet zelf te mogen kiezen. Uit de interviews met bemiddelden blijkt dat wanneer deze mogelijkheid wel voor hen openstond, partijen niet heel bewust kiezen voor een bepaalde 'soort' bemiddelaar kiezen. Vaak kennen zij de bemiddelaars die op een lijst staan niet en zal het de advocaat zijn die een bemiddelaar aanraadt, of partijen kiezen de bemiddelaar die het dichtst bij hen in de buurt woont. De beroepsachtergrond van de bemiddelaar speelt daar eigenlijk geen rol in, nu partijen vaak niet eens weten dat er meerdere soorten bemiddelaars zijn. Wanneer zij dit wel hadden geweten, zouden zij niet in eerste instantie voor een advocaat be-

middelaar kiezen, van wie een zakelijke opstelling wordt verwacht. Een psycholoog of maatschappelijk werker ligt meer voor de hand gezien de gevoelens die meespelen. Uit de interviews blijkt dat vooral van belang is dat iemand deskundig is, de beroepsachtergrond maakt niet zoveel uit.

6.5.4 Gedwongen karakter bemiddeling

Aangezien de respondenten veelal door de rechter zijn verwezen naar de omgangsbemiddeling is het belangrijk om na te gaan wat de motivatie is om aan de bemiddeling deel te nemen. Hebben zij samen het besluit genomen of is het een keuze geweest die bepaald werd door de rechter. Zo zei een vrouw: *"Ik heb het advies van de rechter om aan bemiddeling deel te nemen opgevolgd, omdat ik bang was dat verder in de procedure tegen me zou werken, als ik bemiddeling zou weigeren"*. Een rechter kan bemiddeling niet verplichten, maar kan wel een zekere dwang uitoefenen om mensen ertoe te zetten dat ze deelnemen aan bemiddeling. Rechter: *"Als mensen weigeren om aan bemiddeling deel te nemen, dan laat ik ze wel heel duidelijk blijken dat ze als ouders dat eigenlijk verplicht zijn tegenover hun kinderen. Dat je hen in de kou laat staan als ze mij de beslissing laten nemen"*.

6.6 Informatie over de bemiddeling en de motivatie om deel te nemen

In de vragenlijsten is gevraagd naar de beslissing om aan bemiddeling deel te nemen. Alhoewel het initiatief tot de scheiding vaker door de vrouwen wordt genomen, is het besluit om aan bemiddeling te gaan deelnemen vooral een gezamenlijk besluit van beide partijen (47%). Maar een klein percentage (8%) van de bemiddelden is van mening dat dit besluit door de (ex)partner was genomen. Aangezien de mensen via de rechter naar de omgangsbemiddeling zijn verwezen is het percentage mensen dat de categorie 'anders' heeft aangekruist vrij hoog (20%).

Tabel 6.13 *Wie heeft het initiatief tot deelname omgangsbemiddeling genomen?*

	Vrouw N=212	Man N=213	Totaal N=425
Geheel door uzelf	13%	21%	17%
Voornamelijk door uzelf	9%	9%	9%
Samen	48%	47%	47%
Voornamelijk uw (ex) echtgeno(o)t(e)	4%	5%	5%
Geheel uw (ex) echtgeno(o)t(e)	3%	3%	3%
Anders	24%	17%	20%

De verwachtingen zijn niet echt pessimistisch; iets meer dan helft (52%) verwacht dat de uitkomsten positief zullen zijn. Hierin zijn vrouwen iets negatiever dan mannen ($p < .005$). De verwachting ten aanzien van de procedure is positief (44%) of neutraal (35%). Toch staat een behoorlijk percentage negatief tegenover de bemiddeling (18% en 16%). In absolute getallen gaat het dan om 76 mensen die hun bedenkingen hebben over de bemiddeling.

In de interviews met bemiddelden is uitgebreid op het gedwongen karakter ingegaan. Een verschil is te zien tussen de mensen die in de scheidingsprocedure zijn verwezen of in een latere procedure alleen over de omgang. Op het moment dat mensen nog niet zijn gescheiden willen ze het voor de kinderen proberen; als ze al langer zijn gescheiden, zien mensen minder het heil van bemiddeling in. We hebben al zoveel geprobeerd, daarom sta ik bij de rechter. Ook vaders willen graag bemiddeling proberen, vaak uit angst hun kinderen te verliezen. Als mensen toch instemmen en eigenlijk niet willen, is de reden hiervoor om hun 'kansen' bij de rechter niet te verspelen.

Anderszins zijn toch de overwegingen die aan deze beslissing om aan de bemiddeling deel te nemen ten grondslag liggen niet altijd specifiek een overweging voor de voordelen van bemiddeling. Een reden is bijvoorbeeld dat partijen voor de keuze worden gesteld: of een onderzoek door de Raad voor de Kinderbescherming, of omgangsbemiddeling. Dan kiest men liever voor bemiddeling. In de interviews komt ook naar voren dat mensen wel vrijwillig naar de bemiddeling gaan, maar voelen zich soms wel dóór de situatie gedwongen aan de bemiddeling deel te nemen. De onbekendheid met bemiddeling kan hier ook een factor zijn. Van alle geïnterviewden

had slechts een enkeling voor de verwijzing van bemiddeling gehoord. Wanneer zij wel van bemiddeling hebben gehoord, is dat over mediation in het algemeen of specifiek in verband met scheidingsbemiddeling en dit was dan vaak via hun werk.

Duidelijk is dat mensen kiezen voor bemiddeling vanwege de kinderen (93%). Men verwacht dat zij door de bemiddeling het met elkaar eens zullen worden (93%) en dat de (ex)partner zich aan de afspraken die ze gaan maken zal houden (94%). In ieder geval zijn de verwachtingen dat omgangsbemiddeling goedkoper of sneller is, geen redenen om aan bemiddeling deel te nemen. Duidelijk is ook dat mensen voelen dat ze naar de bemiddeling zijn verwezen. Er is geen verschil in fase van de echtscheiding (zie tabel 6.14).

Er is gevraagd of mensen aan de bemiddeling zouden deelnemen als zij niet door de rechter op de mogelijkheid waren gewezen. De meeste respondenten willen aan de bemiddeling meedoen (80%), waarvan 35%, ook al waren zij niet gewezen op deze mogelijkheid, toch aan bemiddeling hadden willen meedoen: 17% van de respondenten zegt dat zij niet aan de bemiddeling hadden deelgenomen als zij daar niet door de rechter waren verwezen. Maar een klein percentage (14%) is via de media, folders of bekenden op de hoogte van omgangsbemiddeling voordat zij door de rechter/ advocaat/ Bureau voor Rechtshulp op de mogelijkheid van bemiddeling zijn gewezen.

Tabel 6.14 Attitude en verwachtingen t.a.v de bemiddeling (N=425)

	Van toepas-sing	Niet van toepas-sing	Geen antwoord
Goedkoopste manier	20%	78%	2%
Zelf meer inbreng zal hebben	74%	23%	2%
Op deze manier het snelste zal gaan	45%	52%	3%
Goede verstandhouding met (ex) partner	67%	31%	2%
Bureau voor rechtshulp raadde het aan	60%	36%	4%
Ik doe het vooral om de kinderen	93%	5%	1%
Ik ben hier naar toe verwezen	89%	9%	2%
(Ex)partner houdt zich aan de afspraken	94%	5%	1%
Dat we het anders niet eens gaan worden	91%	7%	2%

Ook is gevraagd wat mensen van plan waren wanneer men niet zou deelnemen aan de bemiddeling: van de respondenten zou 43% naar de rechter stappen om een uitspraak te krijgen, 24% zou verder onderhandelen via hun advocaten, 16% zou bij een andere instelling aankloppen voor hulp en 13% zou eerst zelf proberen om eruit te komen.

Het aantal mensen dat in verband met de scheiding nog te maken heeft met andere instellingen en instanties is vrij hoog (60%). Mensen praten vooral met hun huisarts (20%), het maatschappelijk werk (18%), de Raad voor de Kinderbescherming (13%), de RIAGG (11%) of een psycholoog (6%).

6.7 Conclusie

Wat betreft de groep die aan omgangsbemiddeling deelneemt, kan men constateren dat deze groep wat betreft de achtergrondgegevens zoals inkomen, arbeid of scholing niet afwijkt van de algemene groep van gescheiden mensen in Nederland. Er is wel een duidelijk verschil in leeftijd. De groep die aan omgangsbemiddeling deelneemt is duidelijk jonger. Dit is niet helemaal verwonderlijk aangezien het meestal om kinderen gaat die jonger zijn dan twaalf jaar.

Tussen de partijen die aan het experiment deelnemen is er een sekseverschil. De mannen hebben meer inkomen en een betere positie op de arbeidsmarkt dan de vrouwen. Vrouwen werken vooral in part-time functies, waarschijnlijk vanwege de opvoeding van de kinderen, die in tachtig procent van de gevallen bij hun moeder verblijven.

Men kan concluderen dat de relatie tussen de ouders slecht is. Maar een klein aantal van de deelnemers is van mening dat de onderlinge verhouding met de ex-partner (redelijk) goed is. Ook wat betreft de communicatie beoordeelt een ruime meerderheid deze als (redelijk) slecht. Niemand is van mening dat de communicatie tussen de partijen goed is.

Voor de aard van de relatie maakt het niet uit in welke fase van de procedure de bemiddelden zitten. Zowel bij mensen die nog in scheiding liggen en degenen die al gescheiden zijn is er sprake van een slechte onderlinge verhouding, er is hierin geen verschil te constateren.

Wat betreft de groep mensen die al gescheiden zijn, blijkt dat de opvoeding, het verblijf en contact met de kinderen een voortdurende bron van conflicten en spanning tussen de ouders zijn. De mannen zijn vaker van mening dat zij te weinig contact hebben met de kinderen, de vrouwen vinden vaker dat de frequentie van het contact te hoog is. De mannen beoordelen vaker de afspraken over het contact en verblijf van de kinderen als nadelig, de vrouwen de afspraken over de alimentatie voor de kinderen. Afspraken blijken in de praktijk ook niet goed nagekomen te worden ten aanzien van de kinderen en de alimentatie.

Alhoewel het contact en verblijf van de kinderen in de bemiddeling een centrale rol spelen, zijn er ook spanningen en conflicten over de verdeling van de inboedel en de financiële afwikkeling, in die zin dat men het gevoel heeft dat hij/zij er bekaaid van af gekomen is en dat de afspraken niet nagekomen worden.

Wat betreft de motivatie om aan de bemiddeling deel te nemen, blijkt dat men ondanks het feit dat ze door de rechter doorverwezen is, redelijk positief tegenover de bemiddeling staat. Minder dan twintig procent heeft negatieve verwachtingen wat betreft de procedure en de uitkomsten van de bemiddeling. Maar zeventien procent van de deelnemers zegt dat zij alleen aan bemiddeling hebben deelgenomen omdat zij door de rechter verwezen zijn. De reden om aan de bemiddeling deel te nemen is voor bijna alle deelnemers het belang van de kinderen. Tevens verwachten bijna alle deelnemers dat de ex-partner zich beter aan de afspraken zal houden, en dat ze het op een andere wijze niet eens zullen worden met elkaar.

7. De resultaten van de omgangsbemiddeling

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de bemiddeling besproken, zoals beide partijen en de bemiddelaar die zelf beoordelen. Na afloop van de bemiddeling hebben zowel de mensen die aan de omgangsbemiddeling hebben deelgenomen als de bemiddelaars een vragenlijst ingevuld. Daarnaast zijn er met een aantal mensen (N=16 interviews in 13 zaken) en bemiddelaars (N = 22) diepgaande interviews gehouden. Ook heeft een aantal kinderen van 12 jaar en ouder via de ouders een vragenlijst ontvangen.

In het onderzoek zijn er drie dimensies te onderscheiden voor wat betreft de resultaten van de bemiddeling, te weten: de *waardering* van de bemiddeling zelf, de *uitkomsten* van de bemiddeling en *rechtvaardigheid en waarborgen van de zwakke(re) partij*. Deze drie dimensies van de resultaten geanalyseerd zijn met betrekking tot de vraag in hoeverre factoren vanuit de bemiddelaar (zoals professionele achtergrond), de bemiddelden (zoals verschil in sociaal-economische status of de ernst van de problemen) en de bemiddeling (zoals de duur van de bemiddeling, verwijzing via de rechter) van invloed zijn op de resultaten.

In de mondelinge interviews met de bemiddelden is uitgebreid ingegaan op hoe het bemiddelingsproces is verlopen en hoe men de bemiddeling beoordeelt en welke factoren de tevredenheid dan wel ontevredenheid van de resultaten bepalen. Naast factoren die aan bemiddeling zelf gekoppeld zijn of aan de direct betrokkenen is het mogelijk dat er in de omgeving van de partijen zaken gebeuren die de uitkomsten van de bemiddeling beïnvloeden. Zo is het mogelijk dat door de komst van een nieuwe partner mensen minder bereid zijn om compromissen te sluiten, uit angst voor het verlies van de positie als ouder. In de mondelinge interviews is daarom nagegaan hoe men de bemiddeling heeft ervaren en welke externe factoren mogelijk van invloed zijn geweest op het wel of niet slagen van een bemiddeling. In paragraaf 7.2 wordt de respondentengroep besproken, waarna in paragraaf 7.3 het verloop van de bemiddeling aan de orde komt. Vervolgens komen in paragraaf 7.4 de waardering van de

bemiddeling aan de orde en in paragraaf 7.5 de uitkomsten. In paragraaf 7.6 worden rechtvaardigheid en de positie van de zwakke partij besproken, waarna in de paragraaf 7.7 de onderzoeksvragen terugkomen. De duurzaamheid van de afspraken wordt in paragraaf 7.8 besproken en in paragraaf 7.9 wordt het hoofdstuk afgesloten met een conclusie.

7.2 Respondentengroep

De beoordelingsformulieren zijn teruggestuurd door 296 mensen. Evenals bij de aanmeldingsformulieren (zie hoofdstuk 6) is het aantal mannen (51%) dat een formulier heeft teruggestuurd bijna gelijk aan het aantal vrouwen (49%). De bemiddelaars hebben van 220 zaken een bemiddelingsformulier teruggestuurd.

In 105 zaken heeft zowel de man als de vrouw een beoordelingsformulier opgestuurd en in 89 zaken hebben beide partijen zowel de aanmeldings- als de beoordelingsformulieren opgestuurd. In totaal waren er 67 complete sets bij de omgangsbemiddeling.

Nagegaan is of er selectie heeft plaats gevonden van de mensen die de beoordelingsformulieren hebben opgestuurd. Het zou kunnen zijn dat alleen een bepaalde groep mensen na afloop van de bemiddeling een vragenlijst heeft opgestuurd. Wat betreft de algemene gegevens zoals inkomen, opleiding, etniciteit en dergelijke is er geen verschil te constateren tussen de groep die alleen de aanmeldingsformulier heeft ingestuurd en de groep die beide formulieren heeft opgestuurd. Tevens is nagegaan of er in de groep die geen beoordelingsformulier heeft ingevuld vooral mensen zitten waarbij sprake is van een niet geslaagde bemiddeling. Dit wordt in paragraaf 7.5.1 besproken.

7.3 Het verloop van de bemiddeling

Het aantal gesprekken tijdens de omgangsbemiddeling ligt gemiddeld tussen de drie en vier gesprekken, met een maximum van elf bijeenkomsten. Gemiddeld duren de gesprekken anderhalf uur tot twee uur. De totale tijd die er per zaak aan de gesprekken is besteed is gemiddeld 7,3 uur, met een maximum van 25 uur.

De bemiddelaars hebben aangegeven dat ze in principe altijd met beide partijen spreken. In de praktijk blijkt dat het zinvol kan zijn om met beide partijen apart te praten. In ruim een kwart van de bemiddelingen (29%) is dit ook gebeurd. Dit betrof veelal een eenmalig gesprek over alle onderwerpen aangaande kinderen en de relationele problemen tussen de ouders. De psychologen hebben in vergelijking met de andere beroepsgroepen vaker een afzonderlijk gesprek gevoerd met een van beide partijen (44%). Er is echter geen verschil te constateren tussen de maatschappelijk werkers en de betrokken juristen in het onderzoek.

De meeste respondenten (70%) vinden dat ze voldoende de ruimte in de gesprekken kregen om hun mening in te brengen. Toch vond ruim een kwart (28%) dat zij meer hadden willen zeggen over het contact met de kinderen en de opvoeding en verantwoordelijkheid voor de kinderen.

In de achtergrondformulieren hebben de bemiddelaars aangegeven dat ze veelal een externe deskundige betrekken bij de bemiddeling. In maar zeven procent van de zaken heeft de bemiddelaar dit ook daadwerkelijk gedaan. Het betrof soms ruggespraak met een collega bemiddelaar, of een verwijzing naar het maatschappelijk werk of Bureau Jeugdzorg.

7.4 Waardering van de bemiddeling

Zoals in de inleiding is aangegeven is waardering één van de dimensies om de resultaten te meten. Wat betreft de waardering zijn er vragen gesteld over hoe de deelnemers de bemiddelingsprocedure beoordelen, hoe tevreden ze zijn met de uitkomsten van de bemiddeling en in welke mate zij tevreden zijn met de bemiddelaar.

In het onderzoek is nagegaan of men tevreden is met de bemiddeling als procedure en of men andere mensen bemiddeling zou aanraden (zie tabel 7.1). Meer dan de helft van de mensen is tevreden over de procedure (55%), toch is ongeveer een kwart van de respondenten niet tevreden over de procedure (23%). Er is hierin geen verschil tussen de mannen en de vrouwen. We zijn eveneens nagegaan of beide partijen van dezelfde zaak overeenstemmen wat betreft hun mening over de procedure. De helft van de respondenten (51%) heeft een eensluidende mening wat betreft de procedure van de

bemiddeling. Het betreft vooral mensen die tevreden zijn met de bemiddeling als procedure (38%), maar in een gering aantal zaken zijn beide partijen ontevreden over bemiddeling als procedure (9%). Dat mensen over het algemeen tevreden zijn over de omgangsbe- middeling blijkt uit het feit dat zestig procent andere mensen deze vorm van conflictoplossing zou aanraden. Maar een klein aantal (15%) zou het andere mensen niet aanraden.

Tabel 7.1 De mening over de bemiddeling als procedure

	Vrouw N=146	Man N=150	Totaal N=296
Heel tevreden	16%	25%	21%
Redelijk tevreden	40%	29%	34%
Noch tevreden, noch ontevreden	18%	17%	18%
Redelijk ontevreden	12%	7%	10%
Heel ontevreden	13%	12%	13%
Geen antwoord	1%	10%	5%

Wat betreft de waardering van de uitkomsten van de bemiddeling zijn er meer mensen ontevreden in vergelijking met de waardering voor de procedure (zie tabel 7.2). Ruim een derde van de respondenten (37%) is ontevreden over de uitkomsten van de bemiddeling, dat is bijna net zoveel als de mensen die tevreden zijn (39%).

Tabel 7.2 De mening over de uitkomsten van de bemiddeling

	Vrouw N=146	Man N=150	Totaal N=296
Heel tevreden	14%	12%	13%
Redelijk tevreden	30%	23%	26%
Noch tevreden, noch ontevreden	18%	16%	17%
Redelijk ontevreden	10%	12%	11%
Heel ontevreden	26%	26%	26%
Geen antwoord	1%	11%	6%

Ook hier is er geen verschil tussen de mannen en vrouwen. Dit bete- kent niet dat partijen dezelfde mening zijn toegedaan. Uit de analyse op casusniveau blijkt dat ook wat betreft de uitkomsten de helft van

de bemiddelden het eens met elkaar is (52%) over de resultaten. In dertig procent van de bemiddelingszaken vinden beide partijen dat ze tevreden zijn met de uitkomsten, in twintig procent van de zaken zijn beiden ontevreden en in maar enkele gevallen (2%) zijn beide partijen neutraal over de uitkomsten van de bemiddeling.

Dat mensen ontevreden zijn met de uitkomsten van de bemiddeling wijten ze niet aan de procedure of de bemiddeling zelf, maar vooral aan hun ex-partner die volgens hun zeggen niet bereid was om compromissen te sluiten, dwars lag en de boel boycotte. De vrouwen geven vaker als reden voor de mislukking aan dat hun ex-man eenzijdig met de bemiddeling is gestopt. De mannen noemen vooral dat de vrouw vanwege haar gezagspositie naar de kinderen, niet wilde onderhandelen en star aan haar eigen wensen vasthield. Een enkele keer wordt genoemd dat de zaak te complex is om in de tijd die er voor de bemiddeling stond de zaak op te lossen. De mensen die een neutraal oordeel over de bemiddeling vellen, vinden veelal dat er nauwelijks iets veranderd is, de bemiddeling heeft niet echt iets opgelost.

De mensen die tevreden zijn over de uitkomsten van de bemiddeling waarderen vooral: het gezamenlijk maken van de afspraken; de verbetering van het onderling overleg en de communicatie. Mannen waarderen het als positief dat de omgangsregeling in hun voordeel is aangepast en verbeterd, vrouwen waarderen het dat zij alles in de bemiddeling hebben kunnen zeggen wat hen op het hart lag. Opvallend is dat de rol van de bemiddelaar als neutrale gesprekspartner en bemiddelaar zowel waardering als wrevel oproept. Met name de ontevreden respondenten hadden van hun bemiddelaar een meer handelende werkwijze verwacht. Zij vinden de houding van de bemiddelaar te vrijblijvend en hadden verwacht dat hij/zij de ex-partner wat meer zou corrigeren.

Ook in de diepte-interviews is uitgebreid ingegaan op de vraag of de bemiddeling voldeed aan de verwachtingen en waarom de respondenten de bemiddeling geslaagd dan wel niet-geslaagd noemen. In geslaagde bemiddelingen is er sprake van herstel van vertrouwen of is de oplossing voor beide partijen bevredigend. Ook al mislukken veel bemiddelingen in de zin dat er geen afspraken zijn gemaakt, dit betekent niet dat er niets is bereikt: *"Geslaagd is een te zwaar woord,*

ik heb niet helemaal bereikt wat ik wilde. Maar de bemiddeling heeft wel zin gehad, ook in de ogen van mijn ex". De verwachtingen over de bemiddeling komen niet altijd overeen met de praktijk: *"Ik had verwacht dat er met de inhoud meer zou gebeuren, in die zin dat er een soort rapport of evaluatie zou komen"* of *"De rechter heeft maar een minimale uitleg gegeven"*. Soms gaat het ook erg mis: *"Het was erger dan niet geslaagd, het was zelfs een dieptepunt in onze relatie"*.

Verder is bemiddelden naar de voor- en nadelen van bemiddeling gevraagd. Als voordelen worden genoemd het meer persoonlijk contact met een derde: *"Het is een minder officiële weg dan via de wet, iemand luistert toch op een andere manier. Met de bemiddelaar werk je in een interactie, met de rechter kan dat niet"*. Andere voordelen van bemiddeling zijn, het herstellen van de onderlinge communicatie en dat het belang van de kinderen beter gewaarborgd wordt. Nadelen zijn het gevoel dat de rechter hen verwezen heeft: *"Duidelijk nadeel is dat de zitting boven je hoofd hangt"*. Het is een situatie waarin men bang is dat men niets te winnen heeft alleen te verliezen: *"Het is een beetje kat en muis spel, in de bemiddeling win je niets, het is geven en nemen"*.²⁰ Ook speelt evenals bij de scheidingsbemiddeling het vrijwillige en vrijblijvende karakter van bemiddeling als nadeel mee: *"Ik heb er twee keer voor niks gezeten en de bemiddelaar dus ook"*, *"De verwijzing schept hoop, terwijl dat niet altijd gegarandeerd is"*. Evenals in de scheidingsbemiddelingen wordt als nadeel genoemd dat het samen aan tafel zitten moeizaam is: *"Het is moeilijk om de confrontatie aan te gaan"*, *"De bemiddeling is ontzettend vermoeiend, het kost sloten energie, je moet je inwendig schrap zetten, het kost veel negatieve energie"*. Toch zouden bemiddelden wel weer voor bemiddeling kiezen, afgezien van de vraag of de ex-partner mee zou willen werken. Wat aanspreekt is de persoonlijke sfeer in tegenstelling tot een gerechtelijke procedure en dat bemiddeling beter is voor de kinderen. Het is een beetje dubbel, de moge-

²⁰ Mnookin (1998) noemt de angst om als verliezer uit de bemiddeling te komen een van de barrières die mensen ervaren als ze deelnemen aan bemiddeling. Des te belangrijker is de rol van bemiddelaar hierin om een sfeer te creëren waarbij getracht wordt om problemen op te lossen, en beide partijen even belangrijke rol te laten spelen in de bemiddeling, en het duidelijk niet gaat om het verliezen of winnen wat betreft de uitkomsten van de bemiddeling.

lijke dreiging van een onderzoek door de Raad voor de Kinderbescherming speelt hierin ook een rol. Het alternatief van een bemiddeling spreekt meer aan dan een onderzoek van de Raad.

gevraagd naar suggesties om bemiddeling te verbeteren wordt aangegeven dat als dat nodig is de bemiddelaar zich harder zou moeten kunnen opstellen: *"De bemiddelaar moet dingen durven opleggen", "Er moeten hardere methoden zijn. Als ik de Tweede Kamer mocht adviseren: je moet het afhankelijk laten zijn van partijen, geen generieke methode verzinnen"*. Twee bemiddelaars in plaats van één, wordt ook als suggestie genoemd. Ook worden opmerkingen gemaakt over de achtergrond van de bemiddelaar. Soms zou een therapeut beter zijn dan een jurist. De respondenten vinden het een taak van de rechter om een bewuste keuze te maken voor de beroepsachtergrond van de bemiddelaar die hij aanwijst. *"Een psycholoog had ons beter kunnen helpen denk ik. De rechter moet daar ook de tijd voor nemen en ik denk dat ie die niet heeft", "Mensen met een maatschappelijk werk achtergrond zouden dit werk moeten doen, je moet het juist uit de advocatuur halen en uit de regelgeving."*

Ook in deze gesprekken wordt de tijdsfactor als remmende factor in het proces genoemd. Het mislukken van de bemiddeling komt soms hard aan en dat is jammer. Het zou prettig zijn als er meer tijd was geweest: *"Misschien zou de bemiddeling wat langer kunnen duren. Nu drie keer een uur, de tijd was op en ik wilde niet toegeven"*. Ook is de onderlinge relatie een factor: *"Er moet eigenlijk van tevoren al rust zijn, of iets geregeld"*. *"Voor de bemiddeling zou je eigenlijk een gesprek moeten hebben over de doelstelling en een inventarisatie maken van de problematiek. Nu zit je al in het eerste gesprek in de oorlogshouding en die zou je weg moeten nemen."*

7.4.1 De bemiddelaar

Aan de respondenten is een aantal uitspraken voorgelegd om de waardering over de bemiddelaar te bepalen. Ten eerste is gevraagd of de bemiddelaar geholpen heeft om de verschillende onderwerpen zinvol te bespreken. Een ruime meerderheid (66%) is van mening dat de bemiddelaar dit voldoende heeft gedaan, een kleine minderheid (18%) is van mening dat de bemiddelaar meer had kunnen doen. Een meerderheid (70%) heeft ook voldoende vertrouwen in de be-

middelaar, maar veertien procent had onvoldoende vertrouwen in de bemiddelaar. Men is ook van mening dat de bemiddelaar voldoende heeft gedaan om de partijen tot overeenstemming te brengen (68%) en voldoende begrip heeft opgebracht (68%). De bemiddelaar heeft ook voldoende de belangen van de kinderen in de bemiddeling in de gaten gehouden (63%). Op de vraag hoe men in het algemeen de tevredenheid over de bemiddelaar beoordeelde is iets meer dan de helft (55%) tevreden, ruim een kwart (29%) is echter ontevreden. In tabel 7.3 staan de gemiddelden aangegeven per uitspraak. Heel hoog scoort de onafhankelijkheid van de bemiddelaar. De meeste bemiddelden (80%) vinden dat de bemiddelaar zich onpartijdig opstelde.

Tabel 7.3 De mening over de uitkomsten van de bemiddeling (1=zeer ontevreden, 3=neutraal en 5=zeer tevreden)

	Vrouw N=146	Man N=150	Totaal N=296
Zinvol de onderwerpen besproken	3.76	3.87	3.82
Voldoende vertrouwen in bemiddelaar	3.84	3.99	3.92
Partijen tot overeenstemming gebracht	3.84	4.05	3.95
Voldoende begrip opgebracht	3.69	3.77	3.72
Belangen van de kinderen	3.66	3.97	3.82
Het functioneren in het algemeen	3.55	3.49	3.52

In de interviews is op de tevredenheid over de bemiddelaar doorgevraagd en ook hier blijkt dat ondanks het feit dat het resultaat niet altijd goed is, dit los kan staan van het oordeel over de bemiddelaar. Ook wordt in het antwoord de rol van de bemiddelaar als procesbe-waker genoemd: *"Hij deed het goed, kon de discussie structureren en ervoor zorgen dat wij niet afdwaalden", "zij heeft echt haar best gedaan, ze bleef het belang van het kind voorop stellen. Ze koos geen positie, maar bleef in het midden. We zijn ook samen aan bod gekomen. Ze heeft er alles voor gedaan om omgang voor elkaar te krijgen"*. Ontevreden klachten gaan over de 'onmacht' van de bemiddelaar om resultaten te kunnen afdwingen: *"Ik had een heel andere opstelling verwacht. Ze was te neutraal, niet hard genoeg. Mijn ex uitte allemaal beschuldigingen, daar deed ze te weinig mee", "als mens was het een prima mevrouw, maar als bemiddelaar was ze*

veel te soft. Het ging bij ons om twee mensen van wie een wraak wilde nemen, daar had ze helemaal geen aandacht voor”.

7.5 Uitkomsten

Wat betreft de uitkomsten van de bemiddeling is nagegaan wat er precies is besproken en waarover afspraken zijn gemaakt (zie tabel 7.4). Het onderwerp wat het meest besproken is tijdens de bemiddeling is het contact met de kinderen (81%). Waar de kinderen wonen is minder vaak een issue (49%) evenals relationele problemen (44%). Dit is wel logisch aangezien de keuze waar de kinderen gaan wonen waarschijnlijk al gemaakt is. Voor degenen die nog niet officieel gescheiden zijn, maar in het kader van een voorlopige voorziening naar een bemiddelaar zijn gegaan, ligt het percentage mensen dat vaak over de verblijfplaats van de kinderen gesproken heeft aanzienlijk hoger (65%).

Tabel 7.4 De onderwerpen die tijdens de bemiddeling besproken zijn (N=296)

	Nooit	Enkele keer	Meer keren	Zeer vaak	Nvt/ geen antwoord
Verblijf kinderen	8%	25%	30%	19%	45%
Opvoeding kinderen	4%	22%	35%	28%	12%
Contact met kinderen	1%	12%	36%	45%	6%
Relationele problemen	6%	25%	33%	21%	15%

De bemiddelaars beoordelen de uitkomsten van de bemiddeling iets positiever dan de partijen zelf. In bijna de helft van de zaken (48%) is de bemiddelaar van mening dat de bemiddeling geslaagd is, omdat de partijen tot overeenstemming zijn gekomen of omdat de verhouding beter is geworden. Toch zijn bij een groot aantal zaken (44%) de bemiddelaars van mening dat de bemiddeling niet zo geslaagd was. De partijen zijn niet tot een overeenstemming gekomen en de onderlinge verhouding is ook niet echt verbeterd.

7.5.1. Gemaakte afspraken

Om te bepalen of een bemiddeling geslaagd dan wel niet geslaagd is zijn een aantal gegevens bij elkaar gevoegd. Zo heeft iets minder dan de helft van de bemiddelingen voor alle besproken onderwerpen een afspraak weten te maken (zie tabel 7.5). Een deel van de mensen zegt gedeeltelijk afspraken te hebben gemaakt in de vorm van een convenant, maar een aantal zaken regelt men zelf verder. Dit omdat men eerst nog de omgangsregeling een tijdje wil uit proberen voordat men zich wil vast leggen, of omdat men inmiddels weer zo op goede voet met elkaar staat dat zij er zelf wel uitkomen. Ruim een kwart heeft gedeeltelijk afspraken gemaakt en voor de overige zaken gaat men terug naar de rechter of de eigen advocaat. Minder dan een derde van de bemiddelingen heeft niet geresulteerd in enige vorm van afspraken en kiest men ervoor om de zaak weer aan de rechter voor te leggen.

Tabel 7.5 Geslaagde bemiddeling

	Vrouw (N=127)	Man (N=116)	Totaal (N=249)
Overeenkomst voor alle besproken Onderwerpen	39%	44%	41%
Overeenkomst gedeelte + regelen verder zelf	12%	12%	12%
Overeenkomst gedeelte + advocaten	14%	11%	13%
Overeenkomst gedeelte + rechter	3%	3%	4%
Geen overeenkomst + rechter	32%	30%	31%

De voornaamste reden voor het niet lukken van het maken van afspraken tijdens de bemiddeling is dat voor de ex-partner afspraken rondom de kinderen niet bespreekbaar waren: "Wat heeft bemiddeling voor zin als je ex-partner gewoon kan weigeren om de omgangsregeling te veranderen." Soms liggen de standpunten zover uiteen dat er sprake was van een patstelling. Andere redenen zijn: gebrek aan vertrouwen in elkaar, te weinig (bemiddelings)tijd, het eenzijdig stoppen met de bemiddeling en valse beschuldigingen. Een enkele keer wordt als reden genoemd dat de partijen nog geen afspraken

hebben gemaakt omdat men eerst de nieuwe omgangsregeling wil uitproberen voordat ze iets vastleggen.

Nagegaan is of alleen de mensen die tevreden of juist ontevreden zijn gereageerd hebben door middel van het invullen van de beoordelingsformulieren. Hiervoor is gebruik gemaakt van de beoordelingsformulieren van de bemiddelaar. Nagegaan is of van de mensen die niet gereageerd hebben het vaker geslaagde zaken betreft dan niet geslaagde bemiddelingen.

Tabel 7.6 Verschil in groep die beoordelingsformulieren wel en niet heeft teruggestuurd en oordeel bemiddelaar 'Vindt u de bemiddeling geslaagd?' (N=219)

	Beide formulie- ren terug (N=89)	Alleen formulier vrouw (N=28)	Alleen formulier man (N=31)	Geen formulier terug (N=71)
Zeer geslaagd	26%	14%	13%	10%
Wel geslaagd	37%	29%	36%	23%
Geen mening	2%	0%	10%	9%
Niet zo geslaagd	19%	29%	10%	17%
Helemaal niet geslaagd	15%	25%	29%	39%

Het blijkt dat de zaken waarbij beide partijen een formulier hebben ingevuld dit vaker geslaagde zaken (63%) betreft, dan niet geslaagde bemiddelingen (34%) (zie tabel 7.6). Voor de zaken waarbij alleen een van beide partijen heeft gereageerd is dit verschil niet te constateren. Als er helemaal geen formulier is teruggestuurd zijn er meer niet geslaagde zaken (56%) dan geslaagde (33%). Kortom groep 1 en groep 4 verschillen significant van elkaar. Hieruit zou je kunnen concluderen dat de resultaten een iets positiever beeld laten zien omdat er meer mensen waarvan de zaak geslaagd is hebben gereageerd dan in de groep 'niet geslaagd'.

De mensen bij wie het niet of deels gelukt is om afspraken te maken gaan veelal terug naar de rechter (35%) of naar hun advocaat (13%). Een klein deel wil toch proberen om er zelf uit te komen (12%). Dat de meeste mensen weer teruggrijpen op een gerechtelijke procedure is niet verrassend, omdat bemiddelden veelal tijdens een gerechtelij-

ke procedure zijn verwezen, die als het ware weer 'makkelijk' kan worden hervat. Tevens blijkt dat men de andere partner veelal als onverzettelijk ten aanzien van de omgangsregeling met de kinderen ervaart, verder praten lijkt zinloos en men wil een gerechtelijke uitspraak ten aanzien van het geschil.

De onderwerpen waarover afspraken zijn gemaakt betreffen vooral het contact met de kinderen (52%), gevolgd door het verblijf van de kinderen (40%). In eenderde van de zaken is gelukt om afspraken te maken over de opvoeding en de verantwoordelijkheid ten aanzien van de kinderen (31%).

De bemiddelaars zijn vaker van mening dat er afspraken zijn gemaakt dan de bemiddelden (zie tabel 7.7). Wat betreft de onderwerpen verblijf en opvoeding/ verantwoordelijkheid kinderen is het in bijna de helft van de zaken (47%) gelukt om afspraken te maken. Wat betreft het contact met de kinderen zelfs in meer dan helft (58%).

In de interviews is gevraagd naar de tevredenheid over de gemaakte afspraken. Men is vaak niet voluit, maar gedeeltelijk tevreden: *"Ik ben er tevreden mee voor zover het kon. Ik wilde eigenlijk liever geen omgang, maar weet wel dat contact houden belangrijk voor de kinderen was"*. Ook is gevraagd of bemiddelden de gemaakte afspraken rechtvaardig vonden. Vaak antwoorden respondenten ook met enige terughoudendheid: *"Objectief gezien is het eerlijk, maar gevoelsmatig niet. Zij heeft een nieuwe partner en als ik de kinderen niet heb, zit ik hier maar alleen, dan mis je ze echt"*.

Tabel 7.7 De onderwerpen waarover afspraken zijn gemaakt volgens de partijen (N=296) en de bemiddelaar (N=220)

	Afspraken gemaakt volgens bemiddelden	Afspraken gemaakt volgens bemiddelaar
Verblijf kinderen	40%	47%
Opvoeding kinderen	31%	47%
Contact met kinderen	52%	58%
Relationele problemen	14%	28%

Dat er afspraken zijn gemaakt betekent voor tweeënveertig procent van de deelnemers dat de omgangsregeling veranderd is. De om-

gangsregeling is veelal uitgebreid, maar in vijf zaken is er helemaal geen contact tussen één van beide ouders en de kinderen.

Aan de respondenten is gevraagd of de bemiddeling de relatie met de kinderen veranderd heeft. Ongeveer de helft (54%) zegt dat er niets veranderd is, ruim een kwart (29%) vindt dat de relatie met de kinderen ten goede is veranderd en een klein aantal (15%) ten slechte. Aan de respondenten is gevraagd om hun antwoord toe te lichten. De afspraken dat de kinderen de ex-partner (meer) zien bemoeilijkt de eigen relatie met de kinderen, doordat de kinderen onder druk van hun ex staan of zeer onrustig en hyperactief zijn na het contact met de ex-partner. Toch vindt ruim een kwart dat de lucht door de bemiddeling geklaard is dat zij als ouders weer wat onspannender met hun kinderen omgaan. Ze merken dat de kinderen weer wat vrolijker zijn en zich lossen gedragen.

Aan de deelnemers is gevraagd of zij vinden dat de afspraken door henzelf zijn gemaakt. Meer dan de helft vindt dat zij zelf geheel of gedeeltelijk de afspraken hebben gemaakt (57%), toch vindt ruim een kwart dit niet (28%). Wat betreft de vraag of zij voldoende invloed hebben gehad in de bemiddelingsgesprekken vindt ruim een kwart (28%) dat dit onvoldoende was, iets minder dan een kwart (21%) vindt dat zij een beetje invloed hebben gehad in de bemiddelingsgesprekken en de overigen (40%) vinden dat zij voldoende invloed hebben gehad in de gesprekken. Er is hierin geen verschil tussen mannen en vrouwen. Beide seksen zijn in gelijke mate tevreden dan wel ontevreden over de invloed die zij hebben gehad op de afspraken die gemaakt zijn.

Wat betreft de duurzaamheid van de afspraken is aan de respondenten gevraagd of zij denken dat zij zich aan de afspraken zullen houden, een enkeling verwacht dat zij de afspraken, zoals die gemaakt zijn, niet zullen uitvoeren. Dit ligt echter anders voor de verwachting wat de ex-partner zal doen. Meer dan de helft denkt dat de ex-partner zich niet of een beetje aan de afspraak zal houden (57%). Men verwacht dat zij zelf zich aan de gemaakte afspraken zal houden, omdat de afspraken rechtvaardig en in belang van het kind zijn. Mensen hebben zelf de afspraken gemaakt en vinden dat je je daaraan ook moet houden: "Afspraak is afspraak." Andere reden is dat men bang is dat als men zich niet aan de afspraken houdt de nieuw afgesproken regeling komt te vervallen. De redenen waarom men

denkt dat de ex-partner zich niet aan de afspraken zal houden, wordt onderbouwd vanuit de ervaringen vanuit het verleden, toen hij/zij zich ook nooit aan de afspraken heeft gehouden. *“Omdat hij het in het verleden al zo vaak heeft laten afweten.” “Zij is onbetrouwbaar en labiel.”* Het is moeilijk om na een lange periode van met elkaar vechten, waarbij de kinderen de inzet waren, elkaar weer te vertrouwen. *“De kinderen worden al jaren als wapen gebruikt om mij te treffen en af te straffen.” “Ze kan nu wel zeggen dat ze mee wil werken, maar ik twijfel aan haar goede bedoelingen.”*

Kennelijk is het typerend voor de onderlinge relatie tussen de ouders die aan omgangsbemiddeling deelnemen dat de schuld bij de ex-partner ligt. De ander wil niet meewerken aan de bemiddeling en zal zich waarschijnlijk ook niet aan de afspraken houden. Er is hierin geen verschil tussen mannen en vrouwen te constateren, of wat betreft de fase van het geschil. In het onderzoek is ook nagegaan of de mensen zich een jaar na dato nog aan de gemaakte afspraken houden. De resultaten worden in paragraaf 7.8 besproken.

7.5.2 Blokkades in de bemiddeling

Door de bemiddelaars wordt een aantal blokkades gesignaleerd. Vooral als er sprake is van wantrouwen naar de andere partner wat betreft zijn of haar ouderrol is het moeilijk om tot overeenstemming te komen. Daarnaast spelen de huidige relatieproblemen tussen de ouders een rol. Ex-partners zijn veelal nog steeds boos en vol wrok over hoe de scheiding is gelopen en wat hen in het verleden is aangedaan. Ex-partners voelen zich gekrenkt doordat de ander besloten heeft de relatie te beëindigen of hebben het gevoel tijdens de relatie ‘gebruikt’ te zijn. Probleem in de bemiddeling is als de kwaadheid over wat er in het verleden of heden gebeurd is zo groot is dat de ruzies uit de hand lopen en soms tot handgemeen leiden. Van communicatie is ten gevolge van deze boosheid of gekrenktheid soms nauwelijks meer sprake, vooral als er in het verleden tijdens de relatie sprake was van huiselijk geweld of mishandeling.

Ook de bemiddelden zelf noemen het wantrouwen tegenover de rol van de ander als ouder als belangrijke blokkade. Men vindt de ander niet geschikt als opvoeder van zijn of haar kind. Argumenten zijn: de slechte relatie met het kind; het niet nakomen van afspraken; en het

verschil in opvoedingsstijlen. In een aantal gevallen wordt incest als mogelijke reden voor het wantrouwen genoemd. Ook wordt de psychiatrische problematiek van de ex-partner gebruikt om aan te tonen dat hij of zij niet geschikt is om het kind op te voeden. Ouders zijn soms ook bang hun kind kwijt te raken, zeker als er een nieuwe partner in het vizier komt die de rol van opvoeder op zich neemt.

Een andere blokkade in het proces is de houding van partijen tijdens de bemiddeling. Vooral als een van beide partijen een dwingende houding heeft en niet bereid is om te praten, is het lastig om tot overeenstemming te komen. Partijen zijn soms bang om verworven rechten kwijt te raken en beginnen de bemiddeling met harde, onwrikbare standpunten waarover niet of nauwelijks te onderhandelen valt. Met name als er meerdere conflicten zijn bijvoorbeeld op het financiële gebied (niet betalen van alimentatie) kan dit volgens de bemiddelaars tot gevolg hebben dat de standpunten verhard zijn en dat de partijen de hakken in het zand zetten. Tenslotte kunnen verschillen in culturele of religieuze achtergrond een rol spelen.

Bemiddelaars proberen deze blokkades op te heffen door de hiervoor genoemde knelpunten bespreekbaar te maken. Daarbij maken ze gebruik van verschillende methoden. Belangrijkste is het belang van het kind centraal te stellen in de bemiddeling. Wat heeft het kind nodig, hebben de ouders gezamenlijke intenties ten aanzien van de kinderen, wat zien zij als toekomstperspectief voor de kinderen etcetera. Bemiddelaars benadrukken het belang van de betrokkenheid van *beide* ouders bij de opvoeding. Benadrukt wordt dat de partijen als ouders verantwoordelijk zijn voor het welzijn van hun kinderen en moeten voorkomen dat hun kinderen niet de dupe worden van de scheiding en hun besluit om de relatie te verbreken. Belangrijk is het onderscheid tussen ouder- en partnerniveau. Mensen mogen elkaar niet meer als partner zien zitten, maar als ouders moeten ze wel verder met elkaar.

Uit de vorige paragraaf blijkt dat wrok, boosheid en gekrenktheid over de verbroken relatie een behoorlijk struikelblok vormt bij het maken van afspraken. Het bieden van voldoende ruimte en veiligheid om emoties te uiten en te verwerken is een belangrijk onderdeel van de bemiddeling. Daarnaast is de bemiddeling gericht op het verbeteren van de communicatie. Het leren luisteren naar elkaar is een begin. In de bemiddeling worden beide partijen uitgenodigd om vooral hun wensen en ideeën kenbaar te maken, in plaats van verwijten

naar elkaar te uiten. Bemiddelaars proberen de verschillen in opvoeding en belangen te expliciteren zodat ze bespreekbaar worden. Verschillen hoeven niet altijd negatief te zijn maar kunnen ook positief zijn. Getracht wordt om wederzijds begrip voor elkaars positie en belangen te creëren.

Indien nodig praat de bemiddelaar alleen met de partijen om op die wijze te zoeken naar ruimte om een gezamenlijk gesprek te voeren. Anderzijds betrekken de bemiddelaars soms andere betrokkenen zoals de nieuwe partner, grootouders of een goede vriendin of vriend bij de bemiddeling. Maar hoe dan ook, partijen moeten enigszins bereid zijn om met elkaar te communiceren en naar elkaar te luisteren. *"Ik heb haar laten uitrazen, maar er kwam geen einde aan. Hij haakte op het laatst af."* *"Ik heb het eerst geprobeerd met laten uitpraten. Bij het eerste punt van overleg haakten beiden af. Dus: harder confronteren. Ik heb het schelden verboden en gedreigd met 'buiten de deur zetten', 'Ik heb hen voorgehouden dat dit conflict niet over de kinderen gaat, maar over iets anders. Ik drong niet door: de vrouw voelde zich door mij niet gehoord en de man ging mij ook uit de weg".*

7.5.3 Communicatie

Aan het begin van de bemiddeling is gevraagd hoe de onderlinge verstandhouding was en hoe de communicatie verliep. Daaruit bleek dat er sprake was een ernstige verstoorde relatie en een slechte communicatie. Aan het einde van de bemiddeling is gevraagd of de communicatie nu verbeterd is of niet (zie tabel 7.8).

Tabel 7.8 De communicatie (N=296)

	Moeilijker	Makkelijker	Niet Veranderd	Nv/ geen antwoord
Verblijft kinderen	10%	26%	53%	12%
Opvoeding kinderen	12%	25%	53%	9%
Contact met de kinderen	12%	29%	50%	8%
Relationele problemen	13%	16%	54%	18%

Het blijkt dat bij de helft van de respondenten de communicatie niet veranderd is, het maakt niet uit voor welk onderwerp. Voor een kwart van de deelnemers is wel gemakkelijker geworden om met de ex-partner een gesprek te voeren over de zaken die de kinderen aangaan. Een klein deel (12%) vindt dat de communicatie zelfs nog slechter is geworden.

In de interviews is ook op de onderlinge communicatie en verhouding tussen partijen ingegaan. Vaak blijken deze toch een groot knelpunt in de uitvoering van de omgangsregeling: *'Er is helemaal geen communicatie mogelijk, ik kan haar niet opbellen want dan voelt zij zich weer bedreigd', 'Ik laat elke keer mijn advocaat een brief schrijven als zij zich niet aan de afspraken houdt, dat kost ook weer geld. Een goede sanctie zou zijn als zij die kosten moet betalen, dan zou ze het wel uit haar hoofd laten'*.

7.6 Rechtvaardigheid en waarborg zwakke(re) partij

De mening van de mensen over rechtvaardigheid is opgesplitst in hoe rechtvaardig men de procedure ervaren heeft en hoe eerlijk men de afspraken vindt. Aan de mensen is gevraagd hoe rechtvaardig zij vonden dat het er in de bemiddelingsgesprekken aan toe ging (zie tabel 7.9). Ook hier is meer dan helft (58%) van mening dat de bemiddelingsgesprekken rechtvaardig waren. Toch is ook hier een op de vijf (21%) van mening dat de gesprekken niet rechtvaardig verliepen. Opvallend is dat ook hier geen verschil is tussen mannen en vrouwen.

Tabel 7.9 *Hoe rechtvaardig beoordeelt u de bemiddelingsgesprekken*

	Vrouw N=146	Man N=150	Totaal N=296
Heel rechtvaardig	25%	24%	24%
Redelijk rechtvaardig	33%	36%	34%
Noch rechtvaardig, noch onrechtvaardig	20%	9%	15%
Redelijk onrechtvaardig	16%	13%	15%
Heel onrechtvaardig	6%	7%	6%
Geen antwoord	1%	11%	6%

Wat betreft de rechtvaardigheid van de gemaakte afspraken is er gevraagd of men de afspraken die er gemaakt zijn eerlijk vindt of dat één van beide partijen voor- of nadeliger dan de andere partij ervan af is gekomen. Een vrij grote groep mensen heeft geen antwoord op deze vraag gegeven (zie tabel 7.10). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat uit de interviews bleek dat de afspraken misschien wel eerlijk zijn, maar het niet zo voelt. Maar van degenen die de vraag wel hebben beantwoord, is het merendeel van mening dat de afspraken eerlijk zijn. Wat betreft de groep mensen die de afspraken als in hun nadeel beoordelen, betreft dit vooral de mannen. Zij zijn drie keer zo vaak van mening dat de afspraken over het verblijf van de kinderen en de opvoeding/ verantwoordelijkheid in hun nadeel zijn, wat betreft het contact met de kinderen is het tweemaal zo vaak.

Tabel 7.10 Oordeel over de rechtvaardigheid van de afspraken (N=296)

	Eerlijk	In mijn voordeel	In mijn nadeel	Nvt/ geen antwoord
Verblijf kinderen	35%	4%	16%	45%
Opvoeding kinderen	29%	6%	20%	44%
Contact met de kinderen	35%	5%	23%	38%

7.6.1 Ongelijkheid tussen partners

De bemiddelaars hebben per zaak aangegeven of er sprake was van een zwakkere partij en wie dat betrof. In het merendeel van de zaken (63%) vinden de bemiddelaars dat de partijen gelijk zijn, toch was er bij een derde (30%) van de zaken sprake van een ongelijke verhouding tussen partijen. Per onderwerp is nagegaan wie volgens de bemiddelaar de zwakkere partij is. Opvallend is dat vooral de man als zwakkere partij geduid wordt (zie tabel 7.8). De vrouw wordt veel minder vaak als zwakkere partij gezien. Gevraagd naar de redenen voor deze ongelijkheid worden als voornaamste oorzaken genoemd: verschil in lading-beleving van de betreffende onderwerpen (53%), verschil in karakter (40%) en het verschil in mondelinge vaardigheden (18%). Bij de categorie 'anders' wordt met name de woonplek van de kinderen als machtsfactor genoemd. Met andere woorden: mannen zijn niet zo goed in praten over emotionele onderwerpen

zoals de scheiding en de gevolgen daarvan. Vrouwen hebben de scheiding veelal beter verwerkt en zijn mondeling ook beter in staat om hierover te praten. Verschil in opleiding, culturele achtergrond, wetkennis of sociaal-economische status speelt nauwelijks een rol volgens de bemiddelaars. Verschil in positie tussen de partijen wordt volgens de bemiddelaars vooral veroorzaakt door de verblijfplaats van de kinderen. De ouder waar de kinderen wonen, heeft de verantwoordelijkheid voor de zorg en opvoeding van de kinderen en daarmee meer zeggenschap over de kinderen. Zeker als het om jonge kinderen gaat, die al geruime tijd bij een van beide ouders wonen heeft de verzorgende ouder meer zeggenschap ten aanzien van de kinderen.

Als de bemiddelaars een verschil in gelijkheid tussen de partijen constateren houden ze hier allemaal rekening mee in de bemiddeling. Zij trachten de machtbalans in evenwicht te brengen door het bewaken van het proces opdat beide partijen tot hun recht komen. Dat doen zij door meer steun te geven aan de zwakkere partij bij het verwoorden van zijn of haar wensen en eventueel de verwijten van de ander te relativiseren. In de bemiddeling laten zij beide partijen even lang aan het woord of maken zij gebruik van de pendelbemiddeling; zij stellen vragen ter verduidelijking, checken bij de andere partij of het klopt, passen het tempo aan en maken afspraken wat betreft de communicatieregels. Daarnaast hanteren zij alle methoden die ook gebruikt worden om de blokkades in de bemiddeling op te heffen zoals, het belang van het kind centraal stellen, posities verduidelijken, verschillen benoemen en partijen emoties laten uiten.

Tabel 7.11 De zwakke(re) partij in de bemiddeling volgens de bemiddelaar (N=204)

	Man de zwakkere	Geen verschil	Vrouw de zwakkere	Nvt/ geen antwoord
Verblijf kinderen	54%	17%	7%	14%
Opvoeding kinderen	58%	24%	6%	12%
Contact met kinderen	59%	23%	8%	10%
Relationele problemen	27%	42%	17%	15%

In de interviews is bemiddelden gevraagd of en hoe zij ongelijkheid hebben ervaren. In de bemiddeling blijken partijen het gevoel te hebben gehad gelijkwaardig te zijn, mede door de opstelling van de bemiddelaar: *"Voor de bemiddelaar waren we gelijkwaardige partners, de functie van de bemiddelaar was vooral vertalen", "Gelijkwaardigheid van partijen hangt af van mondigheid en achtergrond van partijen, in ons geval was de mondigheid wel gelijk, maar onze uitgangspunten niet", "Voor de bemiddelaar waren we gelijk, hij koos de kant van het kind, daar viel niet aan te tornen".* Soms zijn partijen ook niet gelijk: *"We kennen elkaar al 20 jaar en we zijn nooit gelijk geweest. Ik kan veel beter communiceren en hij werkt met zijn handen", "Ik was op zich de zwakkere omdat ik in de steek werd gelaten. Maar ik ben meteen de zakelijke dingen gaan regelen, daardoor was ik sterker. Als het om de kinderen ging, had ik de touwtjes in handen, terwijl hij een vlottere babbel heeft".*

7.6.2 Belang van het kind

Een belangrijke onderzoeksvraag is hoe het belang van het kind in de bemiddelingsprocedure gewaarborgd wordt. De kinderen worden in het algemeen bij de bemiddeling nauwelijks betrokken, de positie van kinderen in de scheidings- en omgangszaken is er een van aan de zijlijn. Bij dit experiment zijn in vijf procent van de zaken kinderen daadwerkelijk bij de bemiddeling betrokken. Bijna de helft van de ouders (48%) vindt dat de kinderen te jong zijn om bij de bemiddeling te betrekken, daarbij wil men graag de kinderen beschermen tegen deze nare situatie. Zij vinden het hun eigen verantwoordelijkheid om de problemen op te lossen. *"De kinderen hebben al zoveel emotionele schade opgelopen."* Veelal brengen de ouders zelf de mening van de kinderen naar voren in de bemiddelingsgesprekken. Zij vinden dat de belangen van de kinderen goed behartigd zijn in de bemiddeling, omdat de kinderen er baat bij hebben dat er afspraken worden gemaakt tussen beide ouders. De ouders vinden namelijk dat de afspraken gunstig zijn voor de kinderen, het is in het belang van de kinderen om contact te hebben met beide ouders. Regelmaat, rust, het zelf contact op mogen nemen, worden genoemd als resultaten van de bemiddeling die in het belang van de kinderen zijn. Een derde van de ouders (37%) verwacht dat hun kind(eren) tevreden

zijn over de afspraken zoals zij die gemaakt hebben, een op de vijf (20%) verwacht dat hun kind niet tevreden is.

Toch vindt bijna een derde van de ouders (31%) dat er in de bemiddeling onvoldoende rekening is gehouden met de belangen van het kind. De uitkomsten zijn uitsluitend de wens van de andere ouder, waarbij met het belang van het kind geen rekening is gehouden.

De bemiddelaars geven als voornaamste reden voor het niet betrekken van de kinderen de leeftijd van de kinderen op. De meeste kinderen zijn te jong om actief bij de bemiddeling te betrekken. Daarnaast is een belangrijke reden volgens de bemiddelaars dat het veelal een conflict tussen de ouders betreft. Zij hebben een probleem met elkaar en het is niet nodig de kinderen erbij te betrekken. Kinderen worden anders de speelbal in het conflict tussen de ouders. Het is van belang dat de ouders weer op één lijn met elkaar komen te staan. Een aantal bemiddelaars geeft aan principieel van mening te zijn dat het de taak en verantwoordelijkheid van de ouders is om hun kind te informeren en te vragen naar hun wensen ten aanzien van de omgangsregeling en niet die van de bemiddelaar.

De bemiddelaars besteden aandacht aan de positie van de kinderen via de ouders. De ouders verwoorden de wensen en belangen van het kind in de bemiddeling, of althans het is de bedoeling dat het kind centraal staat in de bemiddeling. De bemiddelaars zijn van mening dat de belangen van het kind gebaat zijn bij een goede verstandhouding tussen de ouders en bij goede afspraken. Op die wijze vinden zij dat de belangen van de kinderen in de bemiddeling behartigd zijn. Als ouders teveel gericht zijn op hun eigen positie, wijzen de bemiddelaars de ouders op hun verantwoordelijkheid als opvoeder, bespreken de consequenties van het geschil voor de kinderen (loyaliteitsproblemen, speelbal in het geschil zijn), kortom het belang van het kind moet in de gesprekken centraal staan. Toch is bij een niet gering aantal zaken (15%) de bemiddelaar van mening dat de belangen van de kinderen niet zijn behartigd in de bemiddeling, doordat de ouders alleen oog hebben voor hun eigen situatie.

In het onderzoek is aan een groep kinderen die ten tijde van de bemiddeling 12 jaar of ouder waren gevraagd op welke wijze zij betrokken hadden willen zijn bij de bemiddeling en of zij vinden dat er voldoende rekening is gehouden met hun wensen. Aangezien de tijds-

periode van het onderzoek zeer lang was (twee jaar), en er veel kan veranderen zijn alleen die kinderen benaderd van wie de bemiddeling van hun ouders minder dan drie maanden geleden beëindigd was. Dit leverde een groep van 54 kinderen op, waarvan er 45 jongeren een formulier hebben teruggestuurd (respons = 83%).

Bij driekwart van de kinderen hebben de ouders vaak (29%) of regelmatig (42%) over de scheiding met hen gesproken. De meeste kinderen (91%) zijn dan ook op de hoogte dat de ouders met een bemiddelaar zijn gaan praten. De meeste ouders hebben naar de wensen van de jongeren gevraagd als het gaat om bij wie ze willen wonen en wanneer ze beide ouders willen zien (78%), een klein deel (16%) zegt dat aan hen niet gevraagd is welke wensen zij daaromtrent hebben. De meeste kinderen vinden dat de ouders rekening hebben gehouden met hun wensen waar zij wilden gaan wonen (80%) en wat betreft het contact met beide ouders (84%) De overigen vinden dat er een beetje rekening mee is gehouden. Gevraagd naar hun wensen wat zij anders hadden gewild in het contact met hun ouders, antwoorden zij:

- Dat zij niet alles van te voren geregeld hadden zonder mij te vragen wat ik ervan vond. Bijvoorbeeld heb ik een afspraak hoor ik opeens, je eet vanavond bij je vader.
- Het is nooit leuk, maar mijn ouders hebben alles met mij besproken, verder heb ik geen last van de scheiding, er zijn nu wel veel minder ruzies.
- Het verloopt allemaal enigszins moeizaam en ik heb daar niet altijd een goed gevoel over.
- Het was al geregeld dat ik bij mijn moeder ging wonen, maar dat kon ook niet anders want mijn vader werkt vijf dagen.
- Ik vind het niet leuk dat mijn vader en moeder zo ver van elkaar wonen.

Dertien jongeren hebben indertijd een uitnodiging van de rechter gehad, waaraan zes jongeren gehoor hebben gegeven. Vijf hebben een brief geschreven en één jongere is naar de rechtbank geweest. Naar de wensen van alle vijf is volgens henzelf geluisterd. Ruim een kwart van de jongeren (29%) had gewild dat ze door de bemiddelaar waren uitgenodigd om te praten, niet omdat ze ontevreden zijn over de regeling, maar wel omdat zij hun mening hadden willen laten horen.

7.7 Onderzoeksvragen

7.7.1 Inleiding

Om antwoord te geven op de onderzoeksvragen is een aantal analyses gedaan om de samenhang tussen de verschillende variabelen te bekijken. De onderzoeksvragen werden telkens op drie niveaus gesteld voor zowel de kenmerken van de bemiddelden en hun situatie (zie hoofdstuk 1, vraag 7) als voor de kenmerken van het bemiddelingsaanbod (zie hoofdstuk 1, vraag 8). Deze kenmerken werden gemeten in de eerste plaats in samenhang met de waardering van de bemiddeling (uitgesplitst in tevredenheid met bemiddeling als procedure, tevredenheid met de uitkomsten van de bemiddeling en tevredenheid met de bemiddelaar), in de tweede plaats in relatie tot de waarborg van de zwakke partij en in de derde plaats in relatie tot de uitkomsten van de bemiddeling (uitgesplitst in relatie na de bemiddeling en het succes van de bemiddeling in de zin of er afspraken zijn gemaakt). Als kenmerken van de bemiddelden en hun situatie zijn meegenomen: opleiding, inkomen en de fase (niet gescheiden, wel gescheiden). Naast deze materiële kenmerken van de zwakke partij, is op basis van de informatie uit de interviews met bemiddelden en bemiddelaars een extra variabele meegenomen om de zwakke partij te kunnen identificeren en wel de woonplaats van het kind (bij de vrouw, bij de man). Om de tegenstelling zo goed mogelijk in beeld te krijgen, zijn bij het creëren van deze variabelen alleen zaken meegenomen waarin duidelijk is dat de kinderen bij één ouder wonen en ook bij welke ouder dat is. Twijfelgevallen (ouders geven allebei iets anders aan) en kinderen die afwisselend bij beide ouders wonen (ouders geven beide aan dat zij samen met de kinderen wonen) zijn uit de analyse weggelaten. Als kenmerken van het bemiddelingsaanbod zijn meegenomen: de discipline van de bemiddelaar (advocaat, maatschappelijk werker, psycholoog, anders), de ervaring van de bemiddelaar (in aantal jaren) en de duur van de bemiddeling (in aantal bijeenkomsten). Voor alle analyses is ook de variabele sekse meegenomen en zijn de antwoorden gebaseerd op t-toetsen, non-parametrische correlaties (Spearman's rho) en (M)ANOVA's. In het volgende schema zijn alle variabelen opgenomen. De samenhang is bekeken tussen elke onafhankelijke variabele in de linkerkolom en elke afhankelijke variabele in de rechterkolom.

Schema 7.1 *De onafhankelijke variabelen en afhankelijke variabelen die getoetst zijn.*

De onafhankelijke variabelen Kenmerken van bemiddelden	De afhankelijke variabelen Waardering van de bemiddeling
Sekse	Tevredenheid met de procedure
Inkomen	Tevredenheid met de uitkomsten
Opleiding	Tevredenheid met de bemiddelaar
Fase geschil	Uitkomsten van de bemiddeling
Houding ten opzichte van het scheidingsbesluit	Relatie tussen partijen na de bemiddeling
	Succes van de bemiddeling

De onafhankelijke variabelen Kenmerken van bemiddelingsaanbod	De afhankelijke variabelen Waardering van de bemiddeling
Discipline	Tevredenheid met de procedure
Ervaring van de bemiddelaar	Tevredenheid met de uitkomsten
Duur van de bemiddeling	Tevredenheid met de bemiddelaar
	Uitkomsten van de bemiddeling
	Relatie tussen partijen na bemiddeling
	Succes van de bemiddeling

7.7.2 Kenmerken van bemiddelden en hun situatie

In de eerste plaats is gekeken naar de invloed van opleiding en inkomen op de waardering van de bemiddeling. Er blijkt geen reële samenhang te zijn, noch voor mannen noch voor vrouwen tussen opleiding en inkomen en deze waardering. Er is wel een heel zwak verband tussen inkomen van de vrouw en tevredenheid met de bemiddelaar,²¹ naarmate het inkomen hoger is, stijgt de tevredenheid over de bemiddelaar. Als kenmerk van de situatie is fase van het geschil in de analyses opgenomen. Fase in het geschil is voor vrouwen niet van invloed op de waardering van de bemiddeling. Bij mannen is er eveneens geen effect op tevredenheid met de procedure en tevredenheid met de bemiddelaar, maar wel bij tevredenheid en de

²¹ Alleen significante samenhangen worden gerapporteerd. Een heel zwak verband betekent $r < .02$.

uitkomsten van de bemiddeling. De groep mannen die al is gescheiden, is tevredener met de uitkomsten dan de groep mannen die nog niet is gescheiden.

In de tweede plaats is gekeken naar de kenmerken van bemiddelden en hun situatie en de uitkomsten van de bemiddeling, zowel voor de relatie als voor de gemaakte afspraken. Opleiding en inkomen vertonen geen samenhang met relatie na de bemiddeling. Fase is hier eveneens niet op van invloed.

Vervolgens is de samenhang bekeken voor het al dan niet succesvol zijn van de bemiddeling (gemaakte afspraken). In deze analyse vertonen noch opleiding en inkomen, noch fase een samenhang met succes van de bemiddeling. Dit betekent dus dat het al dan niet slagen van de bemiddeling los staat van de kenmerken van bemiddelden en ook dat hun formele relatie met elkaar (wel/niet gescheiden) daar niet op van invloed is.

7.7.3 Zwakke partij

In de loop van het onderzoek bleek dat het al dan niet zijn van zwakke partij niet zozeer wordt bepaald door materiële kenmerken als opleiding en inkomen (zoals paragraaf 7.7.2 ook laat zien), maar meer door emotionele ongelijkheden. Om deze reden is ervoor gekozen om voor de omgangsbemiddelingen, die voor het grootste deel als onderwerp 'contact met de kinderen' hebben gehad, een variabele 'woonplaats van het kind' te creëren. Indeling in twee groepen (kind bij vrouw, kind bij man) levert echter een scheve verdeling op (kind bij vrouw 93%, kind bij man 7%). Om deze reden kunnen de volgende uitkomsten van de analyses slechts als een zeer voorzichtig schets worden gelezen. Verschillen tussen de groepen zijn namelijk ook niet significant.

Met betrekking tot waardering van de bemiddeling blijkt een groter deel van de vrouwen heel tevreden te zijn met de uitkomsten van de bemiddeling als het kind bij de man woont dan wanneer het kind bij de vrouw woont. Dit blijkt voor de mannen te gelden bij tevredenheid met de bemiddeling als procedure. Er zijn meer mannen tevreden in de groep mannen waarin het kind bij de man woont, dan de groep mannen van wie het kind bij de vrouw woont. Voor wat betreft de uitkomsten van de bemiddeling in termen van relatie beoordelen de

vrouwen van wie de kinderen bij de man wonen iets positiever dan de vrouwen van wie de kinderen bij henzelf wonen. Voor succes is er een duidelijker verschil, alle zaken waarin de kinderen bij de man wonen zijn geslaagd, terwijl in de groep waarin de kinderen bij de vrouw wonen een verloop is te zien in mate van succes.

7.7.4 Kenmerken van het bemiddelingsaanbod

In de eerste plaats is gekeken naar de invloed van discipline van de bemiddelaar, de duur van de bemiddeling en de ervaring van de bemiddelaar op de waardering van de bemiddeling. Ervaring en duur blijken niet samen te hangen met waardering van de bemiddeling. Slechts voor mannen treedt er een effect op tussen duur van de bemiddeling en tevredenheid met de uitkomsten. Naarmate de bemiddeling langer heeft geduurd, zijn mannen tevredener met de uitkomsten van de bemiddeling. Ook discipline van de bemiddelaar heeft geen samenhang met waardering van de bemiddeling.

In de tweede plaats is gekeken naar de kenmerken van het bemiddelingsaanbod en de uitkomsten van de bemiddeling in termen van relatie na de bemiddeling en succes van de bemiddeling. Er treden hier niet veel effecten op, slechts voor mannen blijkt duur van de bemiddeling positief samen te hangen met de relatie. Naarmate de bemiddeling langer heeft geduurd, beoordelen mannen de relatie met de vrouw beter. Voor vrouwen bestaat er geen samenhang tussen duur en ervaring en de relatie met de man na de bemiddeling. Discipline van de bemiddelaar en relatie tussen respondenten na de bemiddeling vertonen ook geen samenhang. Vervolgens is gekeken of ervaring en duur samenhangen met succes van de bemiddeling. Dit blijkt niet het geval te zijn. Discipline van de bemiddelaar en succes hangen eveneens niet met elkaar samen.

Tot slot is gekeken of er verschillen zijn in waardering van de bemiddeling en het succes van de bemiddeling, maar dit bleek niet het geval te zijn.

7.7.5 Samenvatting

Samengevat is er voor wat betreft opleiding en inkomen geen samenhang met waardering van de bemiddeling. Slechts fase van het

geschil laat een verband zien, maar dan alleen voor mannen in relatie tot tevredenheid met de uitkomsten van de bemiddeling. Vervolgens hangen inkomen, opleiding en de fase van het geschil niet samen met de uitkomsten van de bemiddeling, noch in termen van de beoordeling van de relatie na de bemiddeling, noch in termen van succes van de bemiddeling in termen van het maken van afspraken. Met betrekking tot de kenmerken van het bemiddelingsaanbod blijken ervaring en discipline van de bemiddelaar geen samenhang te vertonen met waardering en uitkomsten voor relatie na de bemiddeling en succes van de bemiddeling. Slechts duur van de bemiddeling geeft een resultaat en dan alleen voor mannen. Naarmate de bemiddeling langer duurt, zijn mannen tevredener met de uitkomsten van de bemiddeling en beoordelen zij na de bemiddeling de relatie met de vrouw beter.

7.8 Duurzaamheid van de afspraken

Evenals bij de scheidingsbemiddeling is voor de mensen die aan omgangsbemiddeling hebben deelgenomen nagegaan in hoeverre de afspraken die zij gemaakt hebben van duurzame aard blijken te zijn. De verwachting van de respondenten aan het einde van de bemiddeling was dat aangezien zij zelf de afspraken rondom de kinderen hebben gemaakt zij zich ook aan de afspraken zouden houden. Deze verwachting hadden zij echter niet van hun ex-partner. Daarnaast veranderen omstandigheden, kinderen worden ouder, mensen verhuizen, krijgen nieuwe relaties, kunnen de ouders nu wel met elkaar overleggen over de afspraken en de mogelijke wijzigingen die nodig of wenselijk zijn?

Aangezien bij deze groep het aantal mensen dat niet tot overeenstemming is gekomen aanzienlijk hoger lag, is het interessant om na te gaan wat de stand van zaken is een jaar na dato. Zijn zij alsnog naar de rechter gestapt en heeft dat wel tot resultaten geleid? In deze paragraaf bespreken wij de resultaten van het duurzaamheidsonderzoek.

7.8.1 Doelgroep

Ongeveer een jaar nadat de mensen hun bemiddeling hebben afgerond, zijn zij benaderd met het verzoek om mee te werken aan de telefonische interviews. Het aantal mensen wat moeilijk te traceren was, lag hier ook hoog. Mensen waren inmiddels verhuisd of anderszins niet bereikbaar. Ook hier hebben mensen laten weten er geen prijs op te stellen dat zij benaderd zouden worden voor het interview. De voornaamste motivatie, voor zover wij hebben kunnen nagaan, is dat zij deze periode achter zich wilden laten en niet opnieuw de hele toestand beleven. Van de mensen die telefonisch benaderd zijn bleek het merendeel wel aan het onderzoek mee te willen werken, vooral omdat het een korte vragenlijst betrof.

In totaal zijn er 49 mensen geïnterviewd, 24 vrouwen, 25 mannen. Waar er verschillen tussen mannen en vrouwen optreden staan ze vermeld. De meeste respondenten (86%) hebben een of twee kinderen waarvan het merendeel onder de 12 jaar is (96%). Een kwart van de respondenten heeft een of meer kinderen boven de 12. Deze groep verschilt niet ten opzichte van de groep mensen die aan de omgangsbemiddeling heeft deelgenomen.

Vijfenvertig personen waren al gescheiden, drie niet. Gemiddeld zijn de respondenten bijna 33 maanden geleden gescheiden. De bemiddeling is gemiddeld een jaar geleden. Maar liefst 84% van de respondenten zijn door de rechter naar de bemiddelaar verwezen. De meeste mensen waren bij de rechter om de omgangsregeling vast te stellen (24%) of om de omgangsregeling te wijzigen (33%). Eén respondent was bij de rechter in verband met hoger beroep, omdat ze het niet eens waren over de vastgestelde omgangsregeling. Mannen geven vaker aan bij de rechter te zijn in verband met de echtscheiding, en vrouwen geven aan dat zij bij de rechter waren in verband met het wijzigen van de omgangsregeling.

7.8.2 Gemaakte afspraken

Vijfenvijftig procent van de respondenten heeft over alle onderwerpen in de bemiddeling overeenstemming bereikt. Van de mensen die niet over alle onderwerpen overeenstemming hebben bereikt, geeft ruim driekwart aan dat het over het onderwerp 'contact met kinderen' niet gelukt is. Ook over het verblijf van de kinderen bereikt bijna een

kwart van deze respondenten geen overeenstemming. Opvallend is dat bij de onderwerpen verblijf kinderen, opvoeding en verantwoordelijkheid en contact kinderen mannen vaker aangeven dan vrouwen dat het niet gelukt is om overeenstemming te bereiken.

De respondenten geven verschillende redenen waarom geen overeenstemming werd bereikt over de onderwerpen die in de bemiddeling centraal stonden. Genoemd worden tegengestelde verwachtingen, slechte communicatie (ruzie) en het zich niet houden aan eerder gemaakte afspraken. De tegengestelde wensen hebben met name betrekking op de vraag bij wie de kinderen gaan wonen, en hoe vaak de andere partner de kinderen kan zien.

Wanneer geen overeenstemming is bereikt (N=22), kiezen de meeste respondenten of hun ex-partners er voor naar de rechter te stappen (82%). De overige vier respondenten hebben pogingen ondernomen het verder met de advocaat te regelen.

7.8.3 *Tevredenheid over de afspraken toen en nu*

Van de mensen die toentertijd afspraken hebben gemaakt was bijna driekwart van de respondenten destijds tevreden over de gemaakte afspraken. Twintig procent was hierover ontevreden, de rest heeft deze vraag niet beantwoord. De redenen waarom de respondenten tevreden zijn over de destijds gemaakte afspraken, lopen uiteen. Een deel relateert dit aan het mogelijk maken van communicatie met de ex-partner, waardoor het sluiten van compromissen mogelijk werd. Ook het 'krijgen van je zin' wordt veel als reden genoemd. Ook de redenen die respondenten noemen voor hun ontevredenheid zijn gerelateerd aan communicatie en het niet krijgen van wat je hoopte of verwachtte. *"Ik wilde dat de kinderen bij mij kwamen wonen, geen omgangsregeling voor mij maar voor hem."* Opvallend is dat een aantal vaders opmerkt dat voor iedere vader een regeling die anders is dan co-ouderschap, eigenlijk onrechtvaardig is.

Driekwart van de respondenten is nog steeds dezelfde mening toegedaan over de destijds gemaakte afspraken, ze zijn nog steeds tevreden dan wel ontevreden. Respondenten die aangeven dat hun mening is veranderd, geven als redenen aan dat de omgangsregeling in de praktijk juist niet of (in twee gevallen) juist wel, goed werkt.

7.8.4 De duurzaamheid van de afspraken

In de telefonische enquête is gevraagd of mensen de afspraken ook zo uitvoeren als ze destijds gemaakt zijn. Daarnaast is gevraagd of als de afspraken veranderd zijn men dat positief dan wel negatief waardeert. Een van de doelen van de bemiddeling is immers de verbetering van de communicatie tussen de scheidende partijen. Indien men in staat is om (weer) te communiceren kunnen in overleg de afspraken, en met name rondom de kinderen, bijgesteld worden indien dit noodzakelijk of wenselijk is. Kinderen groeien immers op en hun wensen ten aanzien van de omgangsregeling kunnen veranderen.

Van de respondenten die toentertijd afspraken hebben gemaakt geeft bijna de helft (45%) aan dat de afspraken die destijds gemaakt zijn, nu nog op die manier worden uitgevoerd. Ruim een derde geeft aan dat dat niet het geval is, en ruim tien procent dat dat wisselend is. Meer dan de helft (60%) van de respondenten beoordeelt de veranderingen als negatief. In de toelichting wordt het niet nakomen van de afspraken als reden daarvoor gegeven. Voor een vader was het niet nakomen van de afspraken over de omgangsregeling een reden om naar de rechter te stappen. Maar toch vindt een groot deel van de respondenten (40%) dat de verandering in afspraken juist positief zijn: *"Per keer kan er van afgeweken worden. Dat is juist prettig als we flexibel kunnen omgaan met de afspraken"*, *"In principe worden de afspraken zo uitgevoerd, maar we zijn flexibel, dus kunnen we gemakkelijk weekenden ruilen of zo"*.

Bijna dertig procent van alle respondenten geeft aan nu makkelijker met de ex-partner te kunnen praten wanneer er problemen zouden zijn over de gemaakte afspraken. Twintig procent denkt dat dit nu juist moeilijker zou gaan, en ruim 30% geeft aan dat dit geen verschil zou maken. De meningen zijn verdeeld over de bijdrage die bemiddeling heeft geleverd aan het nu makkelijker kunnen praten met de ex-partner wanneer er problemen zouden zijn. Vijf mensen geven aan dat dit wel zo is, vijf andere respondenten zeggen niet, twee respondenten geven aan dat de bemiddeling een beetje heeft bijgedragen. Veel respondenten (75%) beantwoordden deze vraag niet.

Om de resultaten van de duurzaamheid nog beter in beeld te krijgen, zijn bovendien de beoordelingsformulieren die onmiddellijk na de bemiddeling zijn ingevuld, voor zover mogelijk, gekoppeld aan de

resultaten van de duurzaamheidsenquêtes. Voor 17 mensen was deze analyse mogelijk. Van deze groep waren er zes personen helemaal niet uit het conflict gekomen en destijds van plan om naar de rechter te stappen. Van deze zes gaven twee van hen aan dit daadwerkelijk te hebben gedaan. Eveneens twee van hen zijn naar een advocaat gegaan en twee hebben in onderling overleg afspraken gemaakt. De overige 11 hebben onderling afspraken gemaakt.

7.8.5 Waarboring van de belangen van de kinderen

Als er veranderingen zijn opgetreden in de afspraken is gevraagd of de kinderen daarop invloed hebben gehad. Driekwart van de respondenten geeft aan dat de kinderen geen invloed hebben gehad op de manier waarop de afspraken over hen nu worden uitgevoerd. Als reden hiervoor wordt aangegeven dat de kinderen te klein zijn, of dat de rechter of de ex-partner de beslissing heeft genomen. Vier respondenten geven aan dat de kinderen wel invloed hadden. Het gaat hier dan om het inwilligen van de expliciete wensen van kinderen (het niet meer willen opzoeken van de andere ouder en niet hoeven te gaan) of het consequenties verbinden aan psychische klachten van de kinderen (omgangsregeling wijzigen of stopzetten omdat kinderen last kregen van spanningsklachten).

Een ruime meerderheid van alle respondenten (63%) geeft aan dat de kinderen tevreden zijn over de manier waarop de afspraken worden uitgevoerd, bijna één op de vijf zegt dat dit niet het geval is, en de overige respondenten beantwoorden deze vraag niet. Mannen oordelen negatiever over de tevredenheid van de kinderen dan vrouwen. De belangrijkste redenen die worden aangegeven waarom de kinderen tevreden zijn over de manier waarop de afspraken worden uitgevoerd, is dat het rustiger is voor de kinderen en dat er van de motivatie van het kind wordt uitgegaan en er geen dingen worden afgedwongen. De reden waarom aangegeven wordt dat kinderen ontevreden zijn, is dat de wensen van de kinderen niet gerealiseerd worden. Bijvoorbeeld kinderen die hun andere ouder vaker willen zien, maar dit wordt of niet ingewilligd door de betreffende ouder, of niet toegestaan door de andere ouder.

7.8.6 Tevredenheid over de bemiddeling

Een ruime meerderheid (bijna 60%) is tevreden over de wijze waarop de bemiddelaar de bemiddeling deed. Toch is ruim een kwart hierover ontevreden, tien procent is gedeeltelijk tevreden en de rest heeft hier geen mening over. Professionaliteit, deskundigheid, ervaring en onpartijdigheid zijn de voornaamste argumenten waarin de (on)tevredenheid over de bemiddelaar wordt uitgedrukt.

Ook op de vraag of de respondenten achteraf gezien liever een eigen advocaat hadden gehad, geeft een ruime meerderheid geen antwoord (bijna 60 procent). Dit komt omdat veel respondenten een eigen advocaat hebben gehad, naast de bemiddeling. Van de overige respondenten geeft de meerderheid aan dat ze niet liever een eigen advocaat hadden gehad. De bezwaren die genoemd worden bij een advocaat zijn de zakelijkheid waarmee de omgang wordt afgedaan, en de hoge kosten van een advocaat. Als voordeel wordt genoemd, dat zaken bij een advocaat tenminste duidelijk op papier staan. Dit wordt bij bemiddeling soms gemist.

Weer de helft van de respondenten geeft geen antwoord op de vraag of de bemiddeling ertoe bijgedragen heeft dat de respondent meer achter de afspraken staat dan wanneer deze door de rechter zouden zijn opgelegd. Van de respondenten die wel antwoorden, antwoordt de helft dit bevestigend, en de andere helft ontkennend. Wel geven alle respondenten hun argumentatie. Zeventien respondenten geven aan dat de rechter de afspraken heeft opgelegd, en ze kunnen daarom de vraag dus niet beantwoorden. Zeven respondenten zijn van mening dat bemiddeling inderdaad ertoe bijgedragen heeft meer achter de afspraken te staan. De overige respondenten zeggen dat het geen verschil maakt.

Als de respondenten de scheiding over zouden doen, zou een ruime meerderheid van 65% weer voor bemiddeling kiezen. Ruim 20% zou dan niet meer voor bemiddeling kiezen, en de anderen geven aan het niet te weten.

De opmerkingen/aanvullingen waarnaar aan het eind van het gesprek gevraagd wordt, staan opvallend veel in het teken van voorwaarden voor bemiddeling. Veel genoemd wordt dat scheiding en bemiddeling tegelijk op zouden moeten gaan, dat de kans van slagen van de bemiddeling klein is wanneer de partners al jaren geleden van elkaar gescheiden zijn. Ook wordt het in enige mate mogelijk zijn

van communicatie tussen de partners noodzakelijk geacht voor bemiddeling, en beide partners moeten er voor open staan. Sommigen hebben daarom een probleem met gedwongen bemiddeling. Als je je verplicht voelt, kan het zijn dat je er niet achter staat om mee te doen. Anderen staan juist een verplichte bemiddeling voor, in het belang van de kinderen en de ouders.

7.8.7 Conclusie duurzaamheid

Van de geïnterviewde ouders heeft iets meer dan de helft overeenstemming bereikt in de bemiddeling. Driekwart van de mensen is tevreden over de afspraken die destijds gemaakt zijn en driekwart is nog steeds dezelfde mening toegedaan. In de loop van de tijd zijn de afspraken wel veranderd, wat door iets minder dan de helft van de ouders als positief wordt ervaren, omdat het in de praktijk betekent dat er flexibel met de afspraken wordt om gegaan en deze aangepast worden aan de situatie. Toch beoordeelt een kleine meerderheid deze veranderingen in de afspraken als negatief, aangezien het betekent dat de afspraken die toentertijd gemaakt zijn over de omgang met de kinderen niet zo uitgevoerd worden en men de kinderen meestal minder ziet dan gewenst. Voor één vader was het niet nakomen van de afspraken reden om alsnog naar de rechter te stappen.

Van de ouders die er tijdens de bemiddeling gezamenlijk niet uit zijn gekomen is een ruime meerderheid weer naar de rechter terug gegaan die uiteindelijk een omgangsregeling heeft vastgesteld. Voor een derde van de geïnterviewden is het na de bemiddeling gemakkelijker geworden om over problemen met elkaar te praten. Dit betreft zowel de mensen die geen als wel overeenstemming hebben weten te bereiken. Een klein deel vindt dat het moeilijker is geworden en voor de rest maakt het niets uit. Het is nog net zo moeilijk of gemakkelijk als daarvoor.

De meeste mensen zijn wel tevreden over het feit dat zij aan bemiddeling hebben deelgenomen. De bemiddelaar wordt over het algemeen als deskundig, professioneel, ervaren en onpartijdig beoordeeld. Ook zou een ruime meerderheid weer voor bemiddeling kiezen als zij opnieuw in dezelfde situatie zouden zitten. Aangezien de meeste mensen een advocaat al in de arm hadden genomen en

deze hebben aangehouden gedurende bemiddeling, was de vraag of zij niet liever een advocaat hadden wat overbodig.

Opvallend is wel dat de mensen zelf van mening zijn dat als de bemiddeling eerder had plaats gevonden, bijvoorbeeld tijdens de scheidingsprocedure het veel meer effect gehad zou hebben. Er is inmiddels teveel gebeurd, het wantrouwen naar elkaar is te groot en de bereidheid om aan de ander toe te geven is veel minder aanwezig. Toch kan men concluderen dat waar de bemiddeling destijds tot een overeenkomst heeft geleid tussen beide ouders, deze naar tevredenheid nog steeds zo wordt uitgevoerd. En al is er geen overeenstemming is bereikt, mensen toch tevreden zijn dat ze het op zijn minst geprobeerd hebben.

Uit het onderzoek blijkt dat de gemaakte afspraken een duidelijke duurzaamheid hebben. Van de mensen die toentertijd zeiden dat zij geheel of gedeeltelijk afspraken hadden gemaakt over de omgangsregeling, is niemand een jaar na dato weer naar een advocaat of rechter gestapt.

7.9 Conclusie

De resultaten ten aanzien van de omgangsbemiddeling zijn voor meer dan de helft van de betrokken ouders positief te noemen; er zijn afspraken gemaakt, de communicatie is in een aantal gevallen verbeterd, de omgangsregeling is aangepast en de relatie met de kinderen is verbeterd. Een kwart van de mensen die door de rechter naar de omgangsbemiddeling zijn verwezen heeft deels afspraken kunnen maken over de omgang, maar voor een deel zullen zij teruggaan naar de rechter of hun eigen advocaat. Minder dan een derde van de mensen is het niet gelukt om afspraken te maken in de bemiddeling en deze mensen gaan weer terug naar de rechtbank om het geschil aan de rechter voor te leggen. Toch betekent dit niet dat mensen daarom ontevreden zijn over het instituut bemiddeling. Mensen zijn toch blij dat ze het geprobeerd hebben en wijten het mislukken van het maken van onderlinge afspraken aan de starre houding van de ex-partner.

De deelnemers zijn redelijk tevreden over de bemiddeling als procedure en zouden andere mensen aanraden om hieraan mee te doen. Over de rol van de bemiddelaar is een ruime meerderheid duidelijk

tevreden. De bemiddelaar wordt over het algemeen als deskundig, professioneel, ervaren en onpartijdig beoordeeld. Dit betekent niet dat alle partijen ook tevreden zijn met de uitkomsten van de bemiddeling. Na soms een jarenlange strijd is het resultaat niet helemaal wat men ervan verwachtte, maar is het wel een eerste stap in een verandering ten aanzien van de omgangsregeling.

Er is geen bepaalde groep te onderscheiden waarbij de bemiddeling succesvoller zou zijn dan bij een andere groep. Wat betreft opleiding en inkomen is er geen samenhang met waardering van de bemiddeling. Slechts 'fase' laat een verband zien, maar dan alleen voor mannen in relatie tot tevredenheid met de uitkomsten van de bemiddeling.

Ook kenmerken van de bemiddelaars blijken niet van invloed te zijn op de uitkomsten van de bemiddeling. Zowel de ervaring als de beroepsdiscipline van de bemiddelaar blijken geen samenhang te vertonen met waardering en uitkomsten voor de relatie na de bemiddeling en het succes van de bemiddeling. Slechts duur van de bemiddeling geeft een resultaat en dan alleen voor mannen. Naarmate de bemiddeling langer duurt, zijn mannen tevredener met de uitkomsten van de bemiddeling en beoordelen zij na de bemiddeling de relatie met de vrouw beter.

Gezien de enorme blokkades en de slechte onderlinge relatie die partijen hebben als door de rechter naar omgangsbemiddeling wordt verwezen lijkt het aan te bevelen om de frequentie van het aantal bemiddelingssessies te verhogen. Het wantrouwen naar elkaar is zeer groot en misschien is het nodig dat mensen tijdens de bemiddelingsperiode elkaar weer leren te vertrouwen over het nakomen van afspraken en over de ouderrol die men weer op zich neemt. Dat is ook een proces –wat zich langzaam afspeelt en tijd nodig heeft.

Geruststellend is dat driekwart van de mensen een jaar na de bemiddeling nog steeds tevreden is met de resultaten van de omgangsbemiddeling en zich aan de afspraken houden. Het merendeel is heel tevreden over het feit dat zij hebben deelgenomen aan de bemiddeling. Opvallend is dat de mensen zelf aangeven dat zij achteraf het gevoel hebben dat als de bemiddeling eerder had plaats gevonden en het conflict nog niet zo hoog zou zijn opgelopen de resultaten beter waren geweest.

Kinderen worden nauwelijks direct bij de bemiddeling betrokken. De ouders brengen de wensen van de kinderen in de bemiddeling naar

voren en de bemiddelaar is er zeer alert op dat het belang van het kind centraal staat. Redenen om kinderen er niet bij de betrekken zijn naast leeftijd, vooral dat men de kinderen niet wil betrekken in het conflict tussen de ouders. Toch wil ruim een kwart van de jongeren van twaalf jaar en ouder graag een uitnodiging krijgen om hun mening in te brengen. Niet omdat zij het niet eens zijn met de afspraken zoals hun ouders die gemaakt hebben omtrent de omgang, maar de jongeren geven aan dat zij partij in deze zijn en daarom graag gehoord worden.

DEEL D
CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

8. Conclusies en aanbevelingen

8.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste conclusies besproken die op basis van het onderzoeksmateriaal getrokken kunnen worden. Allereerst zal worden ingegaan op de conclusies met betrekking tot een aantal specifieke onderzoeksvragen die gesteld zijn ten aanzien van scheidingsbemiddeling en omgangsbemiddeling. De conclusies ten aanzien van de twee experimenten scheidingsbemiddeling (paragraaf 8.2) en omgangsbemiddeling (paragraaf 8.3) zullen apart worden besproken, en er zal een vergelijking tussen beide experimenten gemaakt worden (paragraaf 8.4).

Daarna wordt ingegaan op de centrale vraagstelling van het onderzoek (paragraaf 8.5): *Onder welke omstandigheden kan een geïnstitutionaliseerd aanbod van bemiddelingshulp in vergelijking met reguliere juridische hulp bijdragen aan de afhandeling van scheidings- en omgangsproblemen waarbij de evenwichtige behartiging van de belangen van alle betrokkenen - in het bijzonder minderjarige kinderen - niet in het geding komt?*

Tenslotte worden enkele aanbevelingen (paragraaf 8.5.5 en 8.5.6) voor verdere vormgeving en ontwikkeling van het instituut bemiddeling gedaan.

De specifieke onderzoeksvragen die in de eerste twee paragrafen besproken worden, zijn:

- 1) *Wat is de aard van het bemiddelingsaanbod?*
- 2) *Wat zijn de overige kenmerken van het bemiddelingsaanbod?*
- 3) *Hoe waarderen de betrokken partijen de bemiddeling?*
- 4) *Hoe vindt de waarborg van belangen van zwakke partijen plaats?*
- 5) *Wat is de uitkomst van de bemiddeling in termen van:*
 - a. *communicatie tussen de scheidende partijen?*
 - b. *gemaakte afspraken tussen de partijen?*
 - c. *het nakomen van gemaakte afspraken ongeveer een jaar na afloop van de bemiddeling?*

- 6) a. *In welke mate worden in de bemiddeling overeenkomsten tussen partijen bereikt, die voor de rechter slechts nog een administratieve afhandeling vergen?*
 b. *In welke mate is bij de niet in de bemiddeling opgeloste geschillen besluitvorming door de rechter noodzakelijk?*
- 7) *In hoeverre hangen de bevindingen op de vragen 3 t/m 6 samen met de kenmerken van de scheidenden en hun situatie?*
- 8) *In hoeverre hangen de bevindingen op de vragen 3 t/m 6 samen met de bevindingen ten aanzien van de vragen 1 en 2?*
- 9) *In hoeverre onderscheiden de bevindingen van de bemiddelden zich van de bevindingen verkregen in de reguliere praktijk van (juridische) hulp bij echtscheiding en het tot stand komen van omgangsregelingen?*

8.2 Conclusies scheidingsbemiddeling wat betreft de specifieke onderzoeksvragen

8.2.1 Aard van het bemiddelingsaanbod

Aan het experiment hebben advocaten, psychologen, maatschappelijk werkers en een enkele andere beroepsgroepen als bemiddelaar deelgenomen. Zoals in de interviews bleek, zijn mensen die wilden gaan scheiden veelal naar een advocaat gestapt omdat zij niet wisten dat er andere soorten bemiddelaars waren, of omdat zij pas bij een advocaat van bemiddeling hoorden als zij met hem of haar al een afspraak hadden gemaakt. Dit is ook te zien in het onderzoek: driekwart van de scheidingsbemiddelingen is door advocaten gedaan. Overigens werken de niet-juristen in verband met de afhandeling van scheiding bij de rechtbank allemaal samen met een advocaat. De helft van de bemiddelaars is VAS-advocaat en heeft dus ook de VAS-opleiding gevolgd. Alle andere bemiddelaars hebben een NMI-erkende opleiding gevolgd met soms nog een aanvullende opleiding. De meeste bemiddelaars doen bemiddelingen naast of in hun dagelijkse praktijk, bijvoorbeeld als advocaat of therapeut. Een derde van de bemiddelaars werkt in een eigen (eenmans)praktijk, terwijl de anderen in een organisatie werken waarvan in ruim een derde in deze organisatie ook collega's als bemiddelaar werkzaam zijn. De meeste respondenten die zelf een bemiddelaar hebben op-

gezocht, hadden deze in een Gouden Gids of telefoonboek gevonden of hadden via via een adres doorgekregen. Deze laatste respondenten hadden al eens van scheidingsbemiddeling gehoord en kozen specifiek voor bemiddeling (of in ieder geval samen één advocaat) in verband met de kosten en omdat zij graag de scheiding samen willen regelen, het liefst zonder ruzie.

8.2.2 Overige kenmerken van het bemiddelingsaanbod

Voor aanvang van de bemiddeling worden schriftelijke afspraken over de bemiddeling gemaakt. De meeste bemiddelingssessies duren 1,5 à 2 uur en beslaan 4 tot 5 bijeenkomsten. De meeste bemiddelaars maken van deze bijeenkomsten een gespreksverslag. Bovendien spreken de meeste bemiddelaars in een scheidingsbemiddeling niet apart met partijen. Verder komen in de bemiddeling globaal alle onderwerpen met betrekking tot een scheiding aan de orde, het minst worden relationele zaken besproken. De kinderen worden bijna nooit bij de bemiddeling betrokken. Voor veel bemiddelaars is dit een principiële beslissing, het is hun beleid omdat zij vinden dat de ouders verantwoordelijk zijn om de scheiding goed te regelen en afspraken over de kinderen te maken.

Qua bemiddelingsstijl blijken bemiddelaars niet duidelijk voor een meer interveniërende of faciliterende benadering te kiezen, veelal variëren zij hun aanpak per zaak. Ook verwijzen zij regelmatig naar externe deskundigen. Bijna driekwart van de bemiddelaars was al voor aanvang van het experiment werkzaam als bemiddelaar; hun ervaring varieert van een half jaar tot zeventien jaar. Tot slot zijn alle bemiddelaars boven de 30 jaar en zelfs in overgrote meerderheid boven de 40 jaar.

8.2.3 Waardering betrokken partijen van de bemiddeling

De waardering van de bemiddeling is voor drie factoren gemeten, te weten tevredenheid met de bemiddeling als procedure, tevredenheid met de uitkomsten van de bemiddeling en tevredenheid over de bemiddelaar. Respondenten blijken al deze factoren hoog te waarderen, zowel qua (nieuwe) procedure als voor wat betreft de uitkom-

sten. Partijen waarderen met name het feit dat zij samen en in goed overleg de scheiding regelden, en dus zonder ruzie. Overigens verschillen mannen en vrouwen niet van elkaar voor wat betreft waardering van de bemiddeling, alleen zijn vrouwen meer tevreden dan mannen met de uitkomsten van de bemiddeling. Met betrekking tot de werkwijze van de bemiddelaar, over wie respondenten eveneens heel tevreden zijn, waarderen zij met name het scheppen van een prettige sfeer en de deskundigheid van de bemiddelaar. Zijn of haar professionele achtergrond (advocatuur, hulpverlening) is daarbij minder van belang. Bovendien wordt het überhaupt als prettig ervaren om een neutraal persoon bij de gesprekken aanwezig te hebben en vindt een meerderheid van de respondenten dat de gesprekken ook rechtvaardig zijn verlopen. Als er iets is dat de bemiddeling bemoeilijkt, wordt de oorzaak vaak bij de andere partner gelegd en niet bij de bemiddelaar.

Als respondenten ontevreden zijn, wordt dat vaak veroorzaakt door de hoge kosten die soms onverwacht aan de bemiddeling zijn verbonden en door slordigheden in de werkwijze van de bemiddelaar. Opvallend is nog dat mensen als nadeel aangeven de bemiddeling emotioneel als erg vermoeiend en zwaar te hebben ervaren.

8.2.4 Waarborg belangen van zwakke(re) partij

Eén van de achterliggende vragen van het experiment scheidingsbemiddeling is of bemiddeling met voldoende waarborgen is omkleed om de eventueel zwakke(re) partij te kunnen beschermen. De waarborg betreft de zwakke partij in de bemiddeling en het (minderjarige) kind.

Met betrekking tot de waarborgen van de zwakke partij in de bemiddeling is er een genuanceerd beeld naar voren gekomen, dat afwijkt van de veronderstelling dat de vrouw of degene met de minste opleiding of inkomen de zwakke partij is. Deze factoren blijken niet van doorslaggevende invloed te zijn voor het al dan niet slagen van de bemiddeling. Dit blijkt in de eerste plaats uit het feit dat de analyses laten zien dat sekse, opleiding en inkomen geen verband houden met waardering van de bemiddeling (mannen en vrouwen verschillen slechts in hun tevredenheid met de uitkomsten) en de uitkomsten van de bemiddeling in de zin van gemaakte afspraken. Verder bleek

uit de interviews met bemiddelaars dat ook zij deze factoren niet als belemmerend ervaren, maar dat veeleer de emotionele ongelijkheid tussen partijen de ene partij sterker of zwakker dan de ander kan maken. Deze emotionele ongelijkheid doet zich met name voor in het tempo van accepteren en verwerken van de scheiding. Deze ongelijkheid staat dus los van sekse. De bemiddelaars geven overigens aan dat zij vaak zien dat het de vrouw is die wil scheiden, wat een tegengesteld beeld geeft aan de veronderstelling dat de vrouw de zwakke partij is. Opvallend is verder dat, gevraagd naar de sterke en zwakke partij in hun bemiddeling, partijen zelf ook verschillen in emotionele beleving noemen en niet de meer materiële verschillen. Ook is de verblijfplaats van de kinderen hierin een factor. De bemiddelaars vinden partijen meestal gelijk, maar op het moment dat het over de kinderen gaat, zien zij de man als zwakke partij. Overigens geven partijen niet aan een advocaat te hebben gemist om voor hun eigen belangen op te komen.

Een andere zwakke partij wiens belang moet worden beschermd is het minderjarige kind. De positie van het kind in de bemiddeling is indirect. De kinderen zijn in bijna alle gevallen niet bij de bemiddeling betrokken in die zin dat zij met de bemiddelaar hebben gepraat. De reden hiervoor, voeren zowel ouders als bemiddelaars aan, is dat de kinderen nog (te) jong zijn. De bemiddelaar wil de kinderen vaak niet bij de bemiddeling betrekken en noemt dit ook zijn of haar beleid. De ouders geven wel aan met de kinderen over de scheiding te praten, maar dit is ook veelal afhankelijk van hun leeftijd. De ouders zijn van mening dat het belang van de kinderen wordt beschermd doordat zij mee mogen praten, de bemiddelaars behartigen het belang van de kinderen indirect via de ouders. De ouders denken dat de kinderen redelijk tevreden zijn over de regelingen die zij treffen. Dit is echter relatief, nu veel kinderen liever zien dat hun ouders weer bij elkaar komen. Ook een aantal kinderen van 12 jaar en ouder heeft een vragenlijst kunnen invullen. Van deze groep jongeren heeft een kwart van de ouders niet met hen over de scheiding gepraat. Wel zijn de meeste jongeren op de hoogte van het feit dat hun ouders naar een bemiddelaar zijn geweest en is aan hen gevraagd wat hun wensen waren. In de meeste gevallen is ook met hun wensen rekening gehouden. De meeste jongeren zijn tevreden met de afspraken zoals deze nu zijn. Opvallend is dat een derde van deze jongeren bij de

bemiddeling betrokken had willen worden. Overigens hebben zij een duidelijke mening over de scheiding.

8.2.5 *Uitkomsten van de bemiddeling in termen van communicatie en gemaakte afspraken*

In een echtscheiding zijn er verschillende zaken die moeten worden besproken en geregeld, zoals de inboedel, financiële regelingen en in veel gevallen regelingen voor de kinderen. In de scheidingsbemiddeling blijken voor bijna alle te bespreken onderwerpen afspraken te zijn gemaakt. Bovendien worden de afspraken als rechtvaardig beoordeeld. Verder hebben respondenten het idee de afspraken zelf te hebben gemaakt, voldoende invloed te hebben gehad en geven aan zeker te verwachten zich eraan te houden. Dit ondersteunt de hypothese dat in bemiddeling de gemaakte afspraken duurzamer zullen zijn dan wanneer een rechter deze oplegt. Partijen geven aan dat hun verwachting is gebaseerd op het feit dat de afspraken samen en in goed overleg zijn gemaakt. Dit heeft tot gevolg, of hiermee hangt samen, dat respondenten in grote mate verwachten dat de andere partij zich ook aan de afspraken zal houden. Er is echter wel iets meer twijfel over de partner dan over zichzelf. Opvallend is overigens dat partijen het vaak niet met elkaar eens zijn over feitelijkheden. In de analyses zijn alle vragenlijsten voor mannen en vrouwen apart geanalyseerd, maar ook nog eens voor beide respondenten (voor zover mogelijk) in dezelfde bemiddeling (paamiveau). Dan blijkt dat waar de een bijvoorbeeld aangeeft 'afspraken te hebben gemaakt', de ander dit niet aangeeft.

Met betrekking tot de onderlinge verhouding tussen partijen blijkt dat voor een overgrote meerderheid de communicatie redelijk goed is en dat het zo blijft na de bemiddeling. De bemiddeling lijkt dus geen grote invloed te hebben op het verbeteren van communicatie tussen partijen. Als de communicatie over de afspraken goed loopt, was dit al het geval of ligt dit aan de manier waarop partijen in het algemeen met elkaar omgaan en altijd al omgingen; het wordt door partijen in ieder geval niet aan de bemiddeling toegeschreven.

8.2.6 *Uitkomsten van de bemiddeling in termen van nakoming van gemaakte afspraken na een jaar*

Een belangrijk aspect bij het bepalen van het succes van de bemiddelingen is in hoeverre de afspraken die partijen samen hebben gemaakt, beklijven. In het onderzoek zijn respondenten (ongeveer) een jaar na de bemiddeling schriftelijk benaderd met het verzoek mee te werken aan een kort telefonisch interview. Uit deze interviews blijkt dat een meerderheid van de respondenten nog steeds tevreden is over de gemaakte afspraken. De oorzaak van eventuele ontevredenheid is vaak de moeizame uitvoering van de afspraken en het gevoel dat in verband met de snelheid van de scheiding(sbemiddeling) beslissingen zijn genomen waarvan men op dat moment de consequenties niet kon overzien. Met betrekking tot eventuele wijziging van afspraken blijkt dat voor meer dan de helft van de benaderde respondenten de afspraken niet zijn gewijzigd. Wanneer afspraken wel zijn veranderd, is driekwart van de respondenten hierover ontevreden. Verandering van afspraken blijkt dan in de praktijk wederom vooral niet nakoming te zijn.

Deze ontevreden mensen hebben echter geen gerechtelijke stappen ondernomen. Wanneer respondenten worden gevraagd of dit wordt veroorzaakt door het eventueel beter hebben leren communiceren door de bemiddeling, was dit niet echt het geval. Bij een deel van de respondenten was er al sprake van goede communicatie en is de groep bij wie de communicatie makkelijker is geworden ongeveer even groot als bij wie de communicatie moeilijker is geworden.

In het algemeen hebben de meeste respondenten geen spijt van hun keuze voor bemiddeling en hebben zij het gevoel 'meer' achter de afspraken te staan. De afspraken die zijn gemaakt in een bemiddeling zijn dus duurzaam in die zin dat men zich er aan houdt. Omstandigheden veranderen echter en afspraken dus ook, met name over de kinderen. Dit heeft echter niet tot gevolg dat mensen gerechtelijke stappen ondernemen, zoals bleek uit de koppeling van de vraag wat mensen zouden doen na de bemiddeling en hun antwoord ongeveer een jaar na dato.

8.2.7 *Uitkomsten van de bemiddeling en de rol van de rechter*

Het blijkt, afgezien van de zaken waarin mensen er zelf helemaal uitkomen en de zaken waarin zij de bemiddeling afbreken en naar de rechter stappen, lastig concreet te 'meten' wanneer een bemiddeling is geslaagd. Dit beeld is erg genuanceerd omdat de stappen die mensen na een deels geslaagde bemiddeling ondemen erg van omstandigheden afhankelijk zijn en een deels slagen niet betekent dat de bemiddeling is mislukt.

Het merendeel van de bemiddelingen slaagt in één keer, dat wil zeggen dat het convenant alle afspraken omvat en wordt ingediend samen met het verzoekschrift, waarna de scheiding wordt uitgesproken zonder dat partijen ooit bij de rechter zijn geweest. Voor deze gevallen is de afhandeling door de rechter, afhankelijk van de werklust van de rechtbank, vaak administratief. Het komt echter ook voor dat een aantal zaken nog niet is geregeld, wat echter niet wil zeggen dat partijen voor die punten een gerechtelijke procedure starten. Reden hiervoor is bijvoorbeeld dat zaken nog niet helemaal geregeld kunnen worden (zijn bijvoorbeeld afhankelijk van het vinden van een nieuwe baan of een verhuizing), of dat mensen er zelf wel uit kunnen komen. Ook kan het zijn dat mensen aangeven verder te onderhandelen met advocaten, wat dus niet automatisch betekent dat mensen gaan procederen. Zij geven de voorkeur aan een eigen belangenbehartiger. In deze respondentengroep geeft slechts een zeer klein deel aan direct naar de rechter te stappen omdat er in de bemiddeling geen overeenkomst is gesloten. Het (korte termijn) succes van de bemiddelingen in deze onderzoeksgroep is dus in ieder geval erg hoog.

8.2.8 *Samenhang tussen kenmerken van scheidenden en hun situatie en de waardering en uitkomsten van bemiddeling*

In de analyses die zijn uitgevoerd om de samenhang tussen de verschillende variabelen te bekijken, zijn de volgende factoren meegenomen. Voor wat betreft de kenmerken van scheidenden en hun situatie: opleiding, inkomen, wel/geen kinderen, fase (verwijzing op moment voorlopige voorzieningen of vóór start gerechtelijke procedure), wel/niet willen scheiden (houding ten opzichte van scheidingsbe-

sluit, aanwijzing zwakke partij) en de duur tussen het scheidingsbesluit en het daadwerkelijke eerste bezoek aan de bemiddelaar.

Uit deze analyses blijkt dat voor wat betreft de kenmerken van scheidenden en hun situatie er alleen substantiële effecten optreden voor het al dan niet hebben van kinderen en de fase van het geschil (nog geen gerechtelijke procedure vs. voorlopige voorzieningen aangevraagd). Het al dan niet hebben van kinderen hangt samen met het succes van de bemiddeling, waarbij de respondenten zonder kinderen de bemiddelingen succesvoller (in de zin van het maken van afspraken) afsluiten. Verder blijkt de fase van het geschil samen te hangen met zowel waardering van de bemiddelaar en het oordeel over de relatie na de bemiddeling. De groep die geen voorlopige voorziening heeft aangevraagd, waardeert de bemiddeling hoger dan de groep die wel een voorlopige voorziening heeft aangevraagd en beoordeelt ook de relatie na de bemiddeling als zijnde beter. Factoren als opleiding, inkomen en houding ten opzichte van het scheidingsbesluit zijn hierop niet van invloed.

8.2.9 *Samenhang tussen kenmerken bemiddelingsaanbod en de waardering en uitkomsten van de bemiddeling*

Dezelfde analyses zijn uitgevoerd om de samenhang te bekijken tussen de kenmerken van het bemiddelingsaanbod en de waardering en uitkomsten van de bemiddeling. Als kenmerken van het bemiddelingsaanbod zijn meegenomen: de discipline van de bemiddelaar (advocaat, maatschappelijk werker, psycholoog, anders), de ervaring van de bemiddelaar (in aantal jaren) en de duur van de bemiddeling (in aantal bijeenkomsten).

Uit de analyses blijkt dat ervaring en duur geen samenhang met waardering van de bemiddeling, de onderlinge relatie na de bemiddeling en het succes van de bemiddeling vertonen. Discipline van de bemiddelaar laat echter wel effecten zien en wel in een interactie-effect voor tevredenheid met de bemiddelaar. Dit betekent dat discipline van de bemiddelaar op zich niet van invloed is op de tevredenheid met de bemiddelaar, maar dat mannen en vrouwen verschillen in hoe tevreden zij zijn per beroepsgroep. Bovendien is discipline van de bemiddelaar van invloed op de relatie tussen partijen na de bemiddeling en het succes van de bemiddeling in de zin van gemaakte

afspraken. Bij bemiddelingen door advocaten is de relatie tussen partijen na de bemiddeling beter dan bij bemiddelingen door maatschappelijk werkers. De bemiddelaars uit de categorie 'anders' en de psychologen nemen hierbij een middenpositie in. Bij zowel advocaten als psychologen is het succes van de bemiddeling (in de zin van gemaakte afspraken) groter dan bij maatschappelijk werkers. De categorie 'anders' neemt een middenpositie in. Deze laatste analyse moet echter voorzichtig worden geïnterpreteerd vanwege de speciaal gecreëerde werkomgeving van de maatschappelijk werkers, waardoor in het begin van het experiment maatschappelijk werkers alleen voor de omgang bemiddelden en de scheiding bij de advocaat werd afgerond. Bovendien is het succes bij alle disciplines hoog, op een schaal van 1 tot 5 variëren de scores van 4,03 tot 4,79.

8.2.10 Samenvatting conclusies

Succes van een scheidingsbemiddeling hangt samen met kenmerken van de situatie (fase en kinderen) en niet met persoonlijke kenmerken van bemiddelden (opleiding, inkomen) of het zijn van bijvoorbeeld de zwakke partij wanneer er sprake is van emotionele ongelijkheid. Het beeld van de zwakke partij is genuanceerd, emotionele ongelijkheid kan de blokkade in de bemiddeling zijn. Deze ongelijkheid bestaat voornamelijk uit het tempoverschil in acceptatie en verwerking van de scheiding. Dit heeft als consequentie dat het tempo van belang is voor lange termijn succes van de bemiddeling. Om deze reden is het belangrijk met name aan de communicatie te werken. Omstandigheden en attitudes veranderen, waardoor het onvermijdelijk is dat afspraken ook zullen moeten worden aangepast. Mensen moeten dus in staat zijn dit zelf te kunnen doen. Verwijzen naar derden en temporiseren zijn technieken die de bemiddelaar gebruikt voor deze blokkade.

De waarborg van het belang van het kind is indirect. Kinderen worden niet bij de bemiddeling betrokken, zowel de ouders als bemiddelaars geven aan dat deze belangenbehartiging via de ouders loopt. Een derde van de jongeren-respondenten geeft aan zelf bij de bemiddeling betrokken te willen zijn. Het gaat met name om meepraten en meedenken over het vormgeven van het contact met de ouders.

In deze bemiddelingen is het belang van de kinderen dus te indirect gewaarborgd.

Met betrekking tot de kenmerken van het bemiddelingsaanbod is het niet van belang welke soort bemiddelaar de bemiddeling doet voor wat betreft de uitkomsten en voor de tevredenheid. Ook in de interviews gaven veel bemiddelaars zelf aan dat het meer in de persoonlijkheid en in de houding die iemand kan aannemen zit of iemand een goede bemiddelaar is. Verder moet je het leuk vinden om met mensen te werken. Dit neemt niet weg dat veel advocaten zeggen dat er toch kennis van het echtscheidingsrecht nodig is, met name om de mensen op de consequenties van hun beslissingen te kunnen wijzen (afzien van pensioen, alimentatie, fiscale gevolgen, enzovoorts).

8.3 Conclusies omgangsbemiddeling wat betreft de specifieke onderzoeksvragen

8.3.1 Aard van het bemiddelingsaanbod

Eén van de achtergronden van het experiment omgangsbemiddeling was onder andere of verwijzing naar bemiddeling door een rechter een positief effect heeft op het conflict. Dit betekent dat in het experiment omgangsbemiddeling de deelnemers aan omgangsbemiddeling door de rechter zijn verwezen. Per rechtbank was echter de concrete invulling van het experiment verschillend. Deze verschillen bestonden bijvoorbeeld uit de periode waarin de zaak pro forma werd aangehouden, welke schriftelijke informatie partijen kregen en of het de rechter was die een bemiddelaar aanwees, of dat partijen hierin de keuze werd gelaten. Aan het experiment hebben advocaten, psychologen, maatschappelijk werkers en een enkele andere beroepsgroep als bemiddelaar deelgenomen. Uiteindelijk is een meerderheid van de zaken door de niet-jurist bemiddelaars gedaan. Wanneer de rechter een bemiddelaar aanwees, werd vaak de volgorde van een lijst gevolgd, wanneer partijen zelf een bemiddelaar mochten uitkiezen bleek deze keuze niet heel gefundeerd voor een bepaalde bemiddelaar te zijn. De meeste mensen kenden de namen op de lijst niet, zodat het de advocaten waren die een voorstel deden of dat partijen om geografische redenen voor een bepaalde bemiddelaar kozen. Veelal hadden partijen nooit van bemiddeling gehoord en

heeft de rechter uitleg gegeven. Uitgangspunt voor alle rechters is geweest dat beide ouders bereid moesten zijn aan de bemiddeling deel te nemen. Hoewel het de bedoeling was ook hogere beroepszaken in het onderzoek te betrekken, is hieruit slechts één zaak naar voren gekomen.

Ongeveer tweederde van de bemiddelaars is een advocaat, de overigen zijn maatschappelijk werker, psycholoog of hebben een ander sociaal beroep. De helft van de bemiddelaars is VAS-advocaat en heeft dus ook de VAS-opleiding gevolgd. Alle andere bemiddelaars hebben een NMI-erkende opleiding gevolgd met soms nog een aanvullende opleiding. De meeste bemiddelaars doen bemiddelingen naast of in hun dagelijkse praktijk, bijvoorbeeld als therapeut of advocaat. Een derde van de bemiddelaars werkt in een eigen (eenmans)praktijk, terwijl de anderen in een organisatie werken waarvan in ruim een derde van deze organisaties ook collega's als bemiddelaar werkzaam zijn. De meeste omgangszaken zijn door niet-advocaten behandeld, een derde van de bemiddelingen is door advocaten verricht.

8.3.2 Overige kenmerken van het bemiddelingsaanbod

De omgangsbemiddelingen waren voor partijen kosteloos. Het aantal vergoede uren voor de bemiddelaar waren echt beperkt tot zes en later acht uur. De meeste bemiddelingssessies duurden 1,5 à 2 uur en bestonden gemiddeld uit 3 tot 4 bijeenkomsten. Voordat met de bemiddeling werd begonnen, werden schriftelijk afspraken gemaakt en de meeste bemiddelaars maakten na elke bemiddelingssessie een verslag. Een klein percentage bemiddelden heeft apart met de bemiddelaar gesproken. De kinderen zijn bijna niet bij de bemiddeling betrokken. Voor veel bemiddelaars is dit een principiële werkwijze, het is hun beleid om kinderen niet bij de bemiddeling te betrekken omdat zij vinden dat het conflict over de omgangsregeling het probleem is van de ouders.

Qua werkwijze in bemiddelingsstijl blijken bemiddelaars niet duidelijk voor een meer interveniërende of faciliterende benadering te kiezen, veelal variëren zij hun aanpak per zaak. Bijna driekwart van de bemiddelaars was al voor aanvang van het experiment werkzaam als bemiddelaar; hun ervaring varieert van een half jaar tot zeventien

jaar. Tot slot zijn alle bemiddelaars boven de 30 jaar en zelfs in overgrote meerderheid boven de 40 jaar.

8.3.3 Waardering betrokken partijen van de bemiddeling

Waardering van de bemiddeling is op drie niveaus gemeten, namelijk tevredenheid met de bemiddeling als procedure, tevredenheid met de uitkomsten van de bemiddeling en tevredenheid over de bemiddelaar. De resultaten ten aanzien van de uitkomsten van de omgangsbemiddeling zijn voor meer dan de helft van de betrokken ouders positief te noemen en in een aantal gevallen is de communicatie verbeterd, de omgangsregeling aangepast en de relatie met de kinderen verbeterd. Het beeld met betrekking tot de waardering is, zeker gezien de slechte relatie tussen partijen en het vaak hoge conflictgehalte ook positief. In het achterhoofd moet worden gehouden dat partijen door de rechter zijn verwezen en niet in eerste instantie zelf voor bemiddeling hebben gekozen. Een meerderheid is tevreden over bemiddeling als procedure en zou anderen ook aanraden om hiernaar toe te gaan. Wat betreft de uitkomsten van de bemiddeling zijn er net zoveel ontevreden als tevreden mensen. Als ouders ontevreden zijn, wordt dit veroorzaakt door het feit dat er niet veel is opgelost. Als het niet gelukt is om tot een overeenkomst te komen kunnen ouders wel tevreden zijn over de bemiddeling. Zij zijn blij dat ze gezamenlijk hebben geprobeerd oplossingen te vinden of dat de communicatie iets verbeterd is.

Over de rol van de bemiddelaar is een meerderheid duidelijk tevreden. De bemiddelaar wordt over het algemeen als deskundig, professioneel en onpartijdig ervaren. Respondenten die ontevreden zijn over de bemiddelaar klagen dat hij of zij te vrijblijvend te werk ging.

8.3.4 Waarborg belangen van zwakke(re) partij

Een van de belangrijkste onderzoeksvragen is of in een bemiddeling de belangen van alle betrokkenen -in het bijzonder van minderjarige kinderen- voldoende worden gewaarborgd. In de loop van het onderzoek bleek dat het al dan niet zijn van zwakke partij in de bemiddeling niet zozeer wordt bepaald door materiële kenmerken als oplei-

ding en inkomen, maar meer door emotionele ongelijkheden. Deze factoren bleken echter niet samen te hangen met het al dan niet succesvol zijn van de bemiddeling.

Het kind blijkt in de bemiddelingen nauwelijks een directe rol te vervullen. De minderjarigen van 12 jaar en ouder worden ook niet door de bemiddelaar benaderd, daar veel bemiddelaars dit principieel niet willen doen. Nu echter de omgangsbemiddelingen rechtstreeks de minderjarigen aangaan, is de mening van het kind belangrijk. Om deze reden zijn vragenlijsten naar kinderen van 12 jaar en ouder gestuurd. Hoewel de meeste jongeren die de vragenlijsten hebben teruggestuurd van de scheiding weten, er naar hun mening is gevraagd en er naar hun wensen is geluisterd, had ook ruim een kwart van deze jongeren graag bij de bemiddeling betrokken willen worden. Dit betekent niet dat zij het niet eens zijn met de regelingen, maar wel hadden zij graag hun mening willen laten horen.

8.3.5 *Uitkomsten van de bemiddeling in termen van de communicatie en gemaakte afspraken*

De uitkomsten van de bemiddeling zijn qua gemaakte afspraken positief, gezien de slechte relatie die partijen voor de bemiddeling hadden. De omgangsbemiddelingen leidden in iets meer dan de helft van de zaken tot resultaat in de zin dat partijen een volledige overeenkomst hebben gesloten of een gedeeltelijke overeenkomst, maar verder zelf afspraken maken. Bij een deel van de respondenten is de bemiddeling niet gelukt. Een derde van hen stapt zonder of met een gedeeltelijke overeenkomst weer naar de rechter, en een klein deel van de bemiddelden zal eerst proberen eruit te komen met behulp van advocaten. Bemiddelden hebben wel het gevoel voldoende ruimte te hebben gekregen in de bemiddeling om hun mening naar voren te brengen, ook hebben de meesten het gevoel de afspraken zelf te hebben gemaakt. Hiermee hangt samen dat de meeste respondenten verwachten zelf zich aan de afspraken te zullen houden, maar tegelijkertijd zijn zij minder positief over de ander. De communicatie die aan het begin van de bemiddeling al slecht was, is in veel gevallen niet verbeterd, maar hetzelfde gebleven. Een kwart van de respondenten geeft aan dat de communicatie wel makkelijker is geworden.

8.3.6 *Uitkomsten van de bemiddeling in termen van nakoming gemaakte afspraken na een jaar*

Belangrijk om het succes van bemiddeling te bepalen is de vraag in hoeverre de in de bemiddeling gemaakte afspraken duurzaam zijn. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, zijn respondenten ongeveer een jaar na de bemiddeling schriftelijk benaderd om te vragen of zij bereid waren mee te werken aan een kort telefonisch interview. Uit deze interviews blijkt dat van de geïnterviewde ouders iets meer dan de helft overeenstemming heeft bereikt in de bemiddeling. Driekwart van deze ouders was toentertijd tevreden over de afspraken die destijds gemaakt zijn en driekwart is nog steeds dezelfde mening toegedaan. In de loop van de tijd zijn de afspraken wel veranderd, wat door iets minder dan de helft van de ouders als positief wordt ervaren, omdat het in de praktijk betekent dat er flexibel met de afspraken wordt omgegaan en deze aangepast worden aan de situatie. Toch beoordeelt een kleine meerderheid deze veranderingen in de afspraken als negatief, aangezien het betekent dat de afspraken die toentertijd gemaakt zijn over de omgang met de kinderen niet zo uitgevoerd worden en men de kinderen meestal minder ziet dan gewenst. Voor één vader was het niet nakomen van de afspraken reden om alsnog naar de rechter te stappen. Toch zou een meerderheid van de respondenten weer voor bemiddeling kiezen en merken veel mensen op dat zij graag in een eerder stadium al van bemiddeling gebruik hadden gemaakt.

8.3.7 *Uitkomsten van de bemiddeling en de rol van de rechter*

In tegenstelling tot in de scheidingsbemiddelingen waarin een veelheid van onderwerpen moet worden geregeld, was het onderwerp van de omgangsbemiddelingen in ieder geval beperkt tot de regelingen voor de kinderen en dan veelal over het contact met de kinderen. Nu partijen in een gerechtelijke procedure naar een bemiddelaar zijn verwezen, ligt het voor de hand dat bij een bemiddeling die wordt afgebroken, partijen de procedure bij de rechter weer zullen hervatten. Dit blijkt niet altijd het geval te zijn, nu een deel ook aangeeft eerst verder zelf te praten of met advocaten verder te onderhandelen. Ook geeft een deel van de ouders aan eerst te willen afwachten hoe de regeling nu in de praktijk verloopt. Het is aan partijen en hun

advocaten of zij bij een geslaagde bemiddeling de rechter willen verzoeken de gemaakte afspraken op te nemen in een beschikking. De rechters roepen partijen na de bemiddeling niet altijd op om op een zitting te verschijnen. De bemiddelaars geven aan geen invloed op dit vervolgtraject na de bemiddeling te hebben, dit wordt aan de advocaten overgelaten. In een derde van de zaken geven partijen aan zonder overeenkomst weer naar de rechter te stappen, die beslissingen voor hen zal moeten nemen.

8.3.8 *Samenhang tussen kenmerken van bemiddelden en hun situatie en de waardering en uitkomsten van bemiddeling*

In de analyses die zijn uitgevoerd om de samenhang tussen de verschillende variabelen te bekijken, zijn de volgende factoren meegenomen. Voor wat betreft de kenmerken van bemiddelden en hun situatie: opleiding, inkomen, fase (niet gescheiden, wel gescheiden) en de woonplaats van het kind. In de analyses laat slechts 1 fase een verband zien, maar dan alleen voor mannen in relatie tot tevredenheid met de uitkomsten van de bemiddeling. De groep mannen die al is gescheiden, is tevredener met de uitkomsten dan de groep mannen die nog niet is gescheiden. Ook blijkt dat opleiding en inkomen en fase niet samenhangen met succes van de bemiddeling. Dit betekent dus dat het al dan niet slagen van de bemiddeling los staat van de kenmerken van bemiddelden en ook dat hun formele relatie met elkaar (wel/niet gescheiden) daar niet op van invloed is. Vervolgens hangen inkomen, opleiding en de fase van het geschil niet samen met de uitkomsten van de bemiddeling, noch in termen van de beoordeling van de relatie na de bemiddeling, noch in termen van succes van de bemiddeling bij het maken van afspraken.

8.3.9 *Samenhang tussen kenmerken bemiddelingsaanbod en de waardering en uitkomsten van de bemiddeling*

Dezelfde analyses zijn uitgevoerd om de samenhang te onderzoeken tussen de kenmerken van het bemiddelingsaanbod en de waardering en uitkomsten van de bemiddeling. Als kenmerken van het bemiddelingsaanbod zijn meegenomen: de discipline van de bemiddelaar (advocaat, maatschappelijk werker, psycholoog, anders), de ervaring

van de bemiddelaar (in aantal jaren) en de duur van de bemiddeling (in aantal bijeenkomsten).

Uit de analyses blijkt dat ervaring en discipline van de bemiddelaar geen samenhang te vertonen met waardering en de uitkomsten van de bemiddeling. Slechts duur van de bemiddeling geeft een resultaat en dan alleen voor mannen. Naarmate de bemiddeling langer duurt, zijn mannen tevredener met de uitkomsten van de bemiddeling en beoordelen zij na de bemiddeling de relatie met de vrouw beter. Dit resultaat roept geen verwondering op als de relatie voor de bemiddeling slecht was en het tijd kost om deze te herstellen.

8.3.10 *Verskil tussen bemiddeling en gerechtelijke procedure bij omgang*

In principe zijn alle respondenten via de rechter verwezen, zodat zij een vergelijking kunnen maken tussen bemiddeling en een gerechtelijke procedure. Opvallend is dat in de interviews blijkt hoe negatief de procedure bij de rechter wordt beoordeeld. Ook blijkt alleen al het aanwezig zijn in de rechtszaal van invloed te zijn op wat mensen horen en hoe zij beslissen. De keuze voor bemiddeling blijkt dan ook vaak een negatieve te zijn, bijvoorbeeld omdat het alternatief een onderzoek door de Raad voor de Kinderbescherming is. Ook blijken mensen, die niet echt willen, met de bemiddeling in te stemmen op advies van hun advocaat en of om hun kansen in de procedure niet te verspelen. In de bemiddeling wordt het neutrale optreden van de bemiddelaar gewaardeerd en het feit dat met de bemiddelaar, in tegenstelling tot met de rechter, een interactie mogelijk is. Veel respondenten geven aan de mogelijkheid van bemiddeling liever eerder te hebben gehad, waarbij zij verwachten dat de bemiddeling dan succesvoller zou zijn verlopen.

8.3.11 *Samenvatting conclusies*

Er zijn in het onderzoek geen factoren gevonden die het al dan niet slagen van de omgangsbemiddeling kunnen voorspellen, er worden slechts zwakke verbanden gevonden voor tevredenheid. Dit geldt voor zowel kenmerken van bemiddelden als voor kenmerken van het bemiddelingsaanbod. Ook het zijn van de zwakke partij, wat in de

omgangsbemiddelingen met name wordt bepaald door de verblijfplaats van het kind, oefent geen invloed uit op het succes. De zwakke partij blijkt dan ook met name de jongeren van 12 jaar en ouder te zijn, van wie van de respondenten een niet te verwaarlozen deel aangeeft dat ze bij de bemiddeling betrokken had willen worden om zijn of haar mening bekend te maken. De jongeren worden echter noch door de ouders noch door de bemiddelaars bij de bemiddeling betrokken. Hun belang wordt indirect via de ouders behartigd. Zoals gezegd blijken ook kenmerken van het bemiddelingsaanbod geen invloed te hebben. Dit betekent dat ook de discipline van de bemiddelaar geen rol speelt bij het al dan niet slagen van de bemiddeling. Veel respondenten gaven echter in de interviews aan het niet voor de hand te vinden liggen dat advocaten in deze zaken als bemiddelaar optreden. Deze mening is ook een aantal advocaten zelf toegegaan, de problematiek is niet zeer juridisch en met name moet aan de verhouding tussen partijen worden gewerkt.

Hoewel een deel van de bemiddelingen niet lukt, blijken veel afspraken duurzaam te zijn. Toch worden veelal de afspraken veranderd. Dit kan als negatief worden ervaren, vooral als de verandering bestaat uit niet nakoming, maar ook als positief omdat de kinderen nu eenmaal ouder worden en afspraken aan hun leeftijd en eigen omstandigheden moeten worden aangepast. Toch blijkt ontevredenheid geen reden te zijn om een gerechtelijke procedure te starten.

8.4 Vergelijking scheidings- en omgangsbemiddeling

8.4.1 Bemiddelden en hun situatie

In het onderzoek is voor beide experimenten nagegaan of de mensen die aan bemiddeling hebben deelgenomen een specifieke groep betreft. Daartoe is een vergelijking gemaakt met respondenten uit een landelijk representatief onderzoek 'Scheiden in Nederland' (SIN)²². Wat betreft de vraag of het een specifieke groep is die voor scheidingsbemiddeling heeft gekozen, kan men constateren dat vooral de

²² In het SIN-onderzoek zijn geen vragen gesteld over scheiden als gerechtelijke procedure dus is de vergelijking beperkt gebleven tot de achtergrondvariabelen.

wat hoger opgeleiden kiezen voor deze vorm van scheiden. Wat betreft inkomen, etniciteit, en arbeidssituatie is geen verschil te constateren. De populatie die aan bemiddeling deelneemt, is wel wat jonger dan de mensen die in Nederland al zijn gescheiden, maar dit kan worden verklaard door het feit dat de mensen in het bemiddelingsonderzoek midden in een echtscheidingsprocedure zitten, terwijl het SIN-onderzoek ook respondenten bevat die al jaren zijn gescheiden.

Wat betreft de groep die aan omgangsbemiddeling heeft deelgenomen, kan men constateren dat deze groep wat betreft de achtergrondgegevens zoals inkomen, arbeid of scholing niet afwijkt van de algemene groep van gescheiden mensen in Nederland. Er is wel een duidelijk verschil in leeftijd. De groep die aan omgangsbemiddeling heeft deelgenomen is beduidend jonger. Dit is niet helemaal verwonderlijk aangezien het meestal om kinderen gaat die jonger zijn dan twaalf jaar en in de SIN-populatie zitten mensen met kinderen in alle leeftijdscategorieën.

De mensen die deelnemen aan de scheidings- dan wel omgangsbemiddeling verschillen niet zo erg van elkaar wat betreft de achtergrondgegevens zoals inkomen, opleiding, werksituatie en dergelijke. Er zijn echter twee duidelijke verschillen tussen beide groepen. Ten eerste zijn de mensen die aan omgangsbemiddeling deelnemen allen ouders van één of meer kinderen, terwijl de groep van de scheidingsbemiddeling ook mensen omvat zonder kinderen of kinderen die niet meer thuis wonen. De leeftijd van de betrokken kinderen in de omgangsbemiddeling is gemiddeld lager dan van de kinderen wier ouders aan de scheidingsbemiddeling hebben deelgenomen. Daarmee samenhangend ligt ook de gemiddelde leeftijd van de betrokkenen bij de omgangs- lager dan die van de scheidingsbemiddeling. Een tweede duidelijk verschil is de onderlinge verhouding tussen beide partijen. De mensen die aan scheidingsbemiddeling deelnemen hebben vaker *samen* het besluit genomen om te gaan scheiden en de mannen staan wat positiever tegenover het scheidingsbesluit dan de mannen in de omgangsbemiddeling destijds bij de scheiding. Ondanks dat de periode van de scheiding wat langer geleden is, is de relatie tussen partijen bij de omgang slecht tot zeer slecht, terwijl de mensen die nog in scheiding liggen de relatie als redelijk tot zeer goed beoordelen.

8.4.2 Weg naar bemiddeling en tevredenheid

Belangrijk verschil tussen beide groepen is dat de meeste mensen zelf initiatief voor scheidingsbemiddeling hebben genomen, maar dat de mensen door de rechter naar de omgangsbemiddeling zijn verwezen. De motivatie om aan de bemiddeling deel te nemen varieert dan ook. De mensen die aan de bemiddeling deelnemen vanwege problemen rondom de omgang doen het vooral om de kinderen. Ze verwachten dat door deelname de ex-partner zich beter aan de afspraken zal houden, en dat zij het anders nooit eens met elkaar zullen worden. Terwijl de mensen van de scheidingsbemiddeling kiezen voor bemiddeling in de hoop een goede verstandhouding met hun ex-partner te behouden en dat de procedure sneller zal gaan. Tevens denken zij ook dat hun ex-partner zich beter aan de afspraken zal houden als zij zelf mede de afspraken maken. De mensen van de omgangsbemiddeling hebben niet zelf gekozen voor de bemiddeling maar zijn door een rechter verwezen. De meesten zijn achteraf toch blij dat ze deelgenomen hebben aan de bemiddeling en zouden anderen aanraden om aan bemiddeling deel te nemen.

Tabel 8.1 *Tevredenheid met bemiddeling als procedure*

	Scheiding N=588	Omgang N=296
Zeer tevreden	42%	21%
Redelijk tevreden	36%	34%
Noch tevreden, noch ontevreden	9%	18%
Redelijk ontevreden	7%	10%
Zeer ontevreden	5%	13%

Wat betreft de tevredenheid met bemiddeling als procedure zijn de mensen van beide experimenten redelijk tevreden, alhoewel telkens de tendens is dat het scheidingsexperiment hoger scoort. Wat betreft de tevredenheid met de uitkomsten zien we een duidelijk verschil. De partijen die aan de scheidingsbemiddeling hebben deelgenomen zijn duidelijk vaker tevreden over de uitkomsten dan bij de omgang. Maar ook bij de scheiding zien we dat als er kinderen in het geding zijn, het moeilijker is voor beide partijen om tevreden met de uitkomsten te zijn. Veelal willen beide ouders voor de kinderen zorgen en dat de

kinderen bij hen komen wonen. Het is helaas niet altijd mogelijk om co-ouderschap of een andere vorm van gedeeld ouderschap te realiseren en vervolgens zijn mensen niet geheel tevreden over de uitkomsten. De bemiddelaars vinden zelf ook dat de bemiddeling bij een scheidingsprocedure vaker geslaagd is en bij de omgangsbemiddeling vaker niet geslaagd. De discipline van de bemiddelaar maakt in de scheidingsbemiddelingen wel uit voor het succes van de bemiddeling, voor de omgang echter niet. Daarentegen zien we bij de omgangsbemiddeling dat de onderlinge verhouding en communicatie bij een aantal mensen verbeterd is. Dit is bij de scheiding minder zichtbaar, omdat er aan het begin al sprake was van een goede relatie tussen partijen.

Tabel 8.2 Tevredenheid met uitkomsten van bemiddeling

	Scheiding N=651	Omgang N=296
Zeer tevreden	35%	13%
Redelijk tevreden	40%	26%
Noch tevreden, noch ontevreden	10%	17%
Redelijk ontevreden	7%	11%
Zeer ontevreden	9%	26%

In beide experimenten zijn de deelnemers tevreden over de wijze waarop de bemiddelaar de bemiddeling deed. Maar ook hier zien we dat de tevredenheid van de deelnemers aan het scheidingsexperiment hoger ligt. Het aantal mensen waarbij de bemiddeling niet is gelukt, ligt voor de omgang lager. Met name als de bemiddeling niet tot resultaten heeft geleid hebben mensen het gevoel weer terug bij af te zijn. Het is niet gelukt om gezamenlijk afspraken te maken en een deel gaat weer terug naar de rechter. Commentaar op de bemiddelaar is er dan vooral op de neutrale houding van de bemiddelaar. Men had verwacht dat de bemiddelaar de andere partij meer tot afspraken zou motiveren en/of dwingen of dat de bemiddelaar een advies aan de rechter zou meegeven naar aanleiding van de bemiddeling.

Blokkades in de bemiddeling om tot overeenstemming te komen zijn bij de scheidingsbemiddeling vooral het nog niet verwerkt hebben van het scheidingsbesluit. Dit doet zich met name voor als één van

beiden wel wil scheiden en de ander niet. Een andere blokkade die met name ook bij de omgangsbemiddeling speelt is het gebrek aan vertrouwen in de ander. De vermeende (on)geschiktheid van de ander als ouder, het hebben van een andere opvoedingsstijl, en het niet houden aan afspraken maakt dat men zeer wantrouwig tegenover elkaar staat in de bemiddeling.

8.4.3 Duurzaamheid

Absoluut een groot verschil is er ten aanzien van de verwachte duurzaamheid van de afspraken. Bij de omgangsregeling verwacht een grote meerderheid dat zij zelf zich wel aan de afspraken zullen houden, maar hun ex-partner niet. Opvallend is echter dat een jaar na dato, bij maar een kwart van de geïnterviewde respondenten de afspraken niet zo uitgevoerd worden als afgesproken en dit als negatief beoordeeld wordt. Partijen zijn in staat om zich te houden aan de afspraken of in staat om deze gezamenlijk bij te stellen. Wat betreft de scheidingsbemiddeling verwacht men dat zowel zichzelf als hun ex-partner de gemaakte afspraken zo zullen uitvoeren. Terwijl in de praktijk iets minder dan een kwart van de respondenten de veranderingen in afspraken als negatief beoordeelt, gaat het ook hier vooral om het niet nakomen van afspraken rondom de kinderen. Het heeft er echter nog niet toe geleid dat men een jaar na dato een gerechtelijke procedure is begonnen.

8.5 Conclusies ten aanzien van de centrale onderzoeksvraag

8.5.1 Inleiding

In deze paragraaf gaan we in op de conclusie ten aanzien van de centrale onderzoeksvraag:

Onder welke omstandigheden kan een geïnstitutionaliseerd aanbod van bemiddelingshulp in vergelijking met reguliere juridische hulp bijdragen aan de afhandeling van scheidings- en omgangsproblemen waarbij de evenwichtige behartiging van de belangen van alle betrokkenen - in het bijzonder minderjarige kinderen - niet in het geding komt?

In de eerste twee paragrafen gaan we voor beide experimenten apart in op het eerste deel van de onderzoeksvraag, namelijk de omstandigheden van bemiddeling in de praktijk ten opzichte van de reguliere gerechtelijke procedure. In de laatste paragraaf gaan we in op het tweede deel van de centrale onderzoeksvraag te weten de belangen van het minderjarige kind. We sluiten deze paragraaf af met een aantal aanbevelingen.

8.5.2 Scheidingsbemiddeling

Wat betreft de scheidingsbemiddelingen kan men concluderen dat bemiddeling een positieve bijdrage levert aan de afhandeling van scheidingen in vergelijking met de reguliere juridische procedures. In de eerste plaats zijn er in het overgrote deel van de gevallen overeenkomsten bereikt en in de tweede plaats waarderen mensen deze wijze van scheiden. De kenmerken die partijen waarderen van bemiddeling zijn het samen zoeken naar oplossingen en het maken van afspraken en daardoor op een goede manier, 'zonder ruzie', uit elkaar gaan. Mensen beoordelen de gemaakte afspraken als eerlijk en bovendien blijken de afspraken ook duurzaam te zijn. Het blijkt op basis van de resultaten niet mogelijk voorspellingen te doen op basis van bepaalde kenmerken van partijen welke zaken succesvol en welke dat niet zullen zijn. De analyses laten echter wel duidelijk zien dat de fase van het geschil daarin wel een belangrijke factor is. De zaken die door de rechter zijn verwezen, waren minder succesvol. Het is aldus aan te bevelen scheidingsbemiddeling in een zo vroeg mogelijk stadium te stimuleren, bij voorkeur voordat een gerechtelijke procedure (voorlopige voorzieningen) is gestart.

In het kader wordt gesteld dat de bemiddeling voldoende waarborgen moet bieden betreffende de ongelijkwaardigheid van partijen ten opzichte van de reguliere gerechtelijke procedure. Met betrekking tot de zwakkere partij in de bemiddeling is gebleken dat sterkte of zwakte niet wordt bepaald door sekse of kenmerken van de persoon, zoals zijn of haar opleiding of inkomen, maar door het verschil in acceptatie en verwerking van de scheiding. Hier ligt de kerntaak van de bemiddelaar om de zwakke partij te beschermen. Aangezien emotionele ongelijkheid tussen partijen een blokkade in de bemiddeling kan zijn, is het in verband met de waarborg van de zwakke partij

belangrijk dat in de opleiding van bemiddelaars hieraan ruimschoots aandacht wordt besteed.

In het kader worden met name de waarborgen van het minderjarige kind genoemd, hier wordt uitgebreid op ingegaan in paragraaf 8.5.4.

Tenslotte: wat zijn de condities waaronder scheidingsbemiddeling in vergelijking met de reguliere procedure een bijdrage kan leveren aan het afhandelen van de scheiding? Scheidingsbemiddeling blijkt in dit experiment succesvol te zijn. Aan het experiment is van te voren wel een aantal duidelijke voorwaarden gesteld. Alle bemiddelaars hebben een opleiding voor mediation gevolgd (NMI-erkend of via de VAS), daarnaast hadden zij veelal enige ervaring met bemiddeling. Aan het experiment hebben bemiddelaars met verschillende beroepsachtergronden deelgenomen. De beroepsachtergrond varieert van advocaat en een notaris (juristen) tot psycholoog en maatschappelijk werker (niet-juristen). Voorwaarde voor de niet-juristen was dat zij samenwerkten met een advocaat wat betreft het opstellen van een convenant. Bij alle bemiddelaars, zowel juristen als niet-juristen, is het aantal zaken waarbij een bemiddeling met een convenant is afgesloten zeer hoog. Alleen is bij de maatschappelijk werkers de successcore iets minder hoog, maar nog steeds zijn ook bij hen de meeste zaken met een convenant afgerond. Op grond van het experiment kan men concluderen dat zowel juristen als niet-juristen als bemiddelaar in scheidingszaken kunnen optreden, zij het dat aan de opleidingseisen is voldaan en de niet-juristen samenwerken met een advocaat voor wat betreft de afwikkeling van de procedure.

Nu partijen tevreden zijn met deze manier van scheiden, het overgrote deel van de bemiddelingen met een convenant wordt afgesloten en de afspraken duurzaam blijken te zijn, moet deze mogelijkheid voor een ieder die wil scheiden open staan. Dit betekent dat scheidingsbemiddelingen, evenals scheidingen die via een gerechtelijk procedure worden afgehandeld, moeten worden vergoed voor minder draagkrachtigen. De kosten zullen voor partijen bovendien duidelijk moeten zijn, bijvoorbeeld door de verwachte kosten of een uurtarief op te nemen in de bemiddelingsovereenkomst.

8.5.3 Omgangsbemiddeling

Wat betreft de centrale onderzoeksvraag kan men concluderen dat omgangsbemiddeling een duidelijk positief effect heeft bij de oplossing van omgangsproblemen. Alhoewel niet iedereen tot overeenstemming weet te komen, is de winst die er geboekt wordt duidelijk aanwezig. De vraag naar de condities waaronder bemiddeling zou moeten plaatsvinden, wordt beantwoord aan de hand van de doelstellingen van het experiment omgangsbemiddeling zoals deze in het kader zijn vastgelegd:

- Nagaan of deelname van partijen aan een verwijzing door de rechter naar een bemiddelingsdeskundige een positief effect heeft op de uitkomst van de procedure, ter oplossing van een conflict over de omgang.
- Het verkrijgen van een antwoord op de vraag in welke fase van de gerechtelijke procedure verwijzing het meeste effect sorteert (voorlopige voorziening, definitieve voorziening, bij hoger beroep).
- Het verkrijgen van een antwoord op de vraag of het zinvol is ouders te verplichten tot deelname aan bemiddeling.

De beoordeling van de effecten vindt plaats door het verkrijgen van inzicht in de voor- en nadelen van het inschakelen van een bemiddelingsdeskundige in de praktijk ten opzichte van de reguliere gerechtelijke procedure.

8.5.3.1 *Positief effect van verwijzing rechter naar bemiddelingsdeskundige*

Uit de onderzoeksresultaten zijn er meerdere gegevens die duiden op het positieve effect van de omgangsbemiddeling ter oplossing van een conflict over de omgang in vergelijking met een reguliere gerechtelijke procedure. Ten eerste de uitkomsten van de bemiddeling: uit het onderzoek blijkt dat de helft van de ouders geheel of gedeeltelijk tot overeenstemming is gekomen en dat er een overeenkomst is gesloten. De rechter wordt geïnformeerd over de overeengekomen omgangsregeling, dan wel wordt de zaak (op dit punt) ingetrokken. Wanneer er geen overeenkomst is gesloten, zijn partijen veelal toch blij dat zij in ieder geval hebben geprobeerd een oplossing te vinden.

De afspraken in deze overeenkomsten blijken ook een bepaalde duurzaamheid te hebben. Ook een jaar na dato heeft niemand die toentertijd geheel of gedeeltelijk tot een overeenkomst is gekomen later gebruik gemaakt van een gerechtelijke procedure. Driekwart van de mensen is na een jaar nog steeds tevreden met de resultaten van de bemiddeling en houdt zich aan de afspraken. De meeste mensen vinden de afspraken over het algemeen eerlijk en rechtvaardig en staan er ook achter. Ten tweede is de communicatie in een aantal gevallen verbeterd. Een kwart van de deelnemers zegt dat zij nu gemakkelijker met elkaar over zaken die de kinderen betreffen met elkaar kunnen communiceren. Dit is gezien de slechte onderlinge verhouding en communicatie aan het begin van de bemiddeling een stap in de goede richting. Ook is de relatie met de kinderen in iets meer dan een kwart van de gevallen verbeterd. Tenslotte zijn de deelnemers over bemiddeling als procedure redelijk tevreden en zouden anderen zeker aanraden om dit te proberen.

8.5.3.2 Fase van het conflict

Niet alle mensen die door de rechter naar bemiddeling zijn verwezen, komen tot overeenstemming. Een derde van de bemiddelden is het niet gelukt om afspraken te maken. De oorzaak voor het niet slagen van de bemiddeling wordt door de betrokkenen vooral bij de ex-partner en niet bij de bemiddeling gelegd. Bij deze zaken is er sprake van een groot onderling wantrouwen jegens de ander wat betreft zijn of haar opvoedingscapaciteiten. Vaak is sprake van langdurige en hoogopgelopen conflictsituaties, waarbij de mensen zelf aangeven dat zij achteraf het gevoel hebben dat als de bemiddeling eerder had plaats gevonden de resultaten waarschijnlijk beter waren geweest. Deze veronderstelling wordt niet door de onderzoeksresultaten bevestigd. De fase van de gerechtelijke procedure (voortopige voorziening, definitieve voorziening of bij hoger beroep) blijkt in de analyses voor omgangsbemiddeling niet van invloed te zijn op de resultaten van de bemiddeling, noch op de daadwerkelijke uitkomsten, noch op de tevredenheid. Dit betekent dat het in deze zaken in elke fase zinvol is om mensen door te verwijzen naar bemiddeling.

In het experiment omgangsbemiddeling, waar alle partijen al bij de rechter waren, blijkt de fase van het geschil dus geen rol te spelen

(voorlopige voorziening, definitieve voorziening of omgangsprocedure na de echtscheiding). In het experiment scheidingsbemiddeling, waar partijen niet of wel (voorlopige voorzieningen) bij de rechter waren, blijkt de fase wel een rol te spelen in die zin dat bemiddelingen voordat een gerechtelijke procedure was gestart succesvoller waren.

De combinatie van deze resultaten zou erop wijzen dat ook omgangsbemiddeling in een zo vroeg mogelijk stadium zou moeten plaatsvinden. Het liefst bij de afwikkeling van de scheiding en voor een eventuele aanvraag van een voorlopige voorziening. Dat betekent dat mensen vooral voorgelicht moeten worden over het bestaan van omgangsbemiddeling en dat mensen buiten de rechter om ook gebruik moeten kunnen maken van deze voorziening. Een goede voorlichting aan advocaten, maar ook aan verwijzers zoals huisartsen en maatschappelijke instellingen moet er voor zorgen dat ouders zo vroeg mogelijk de verantwoordelijkheid nemen van het in goed overleg overeenkomen van een omgangsregeling.

Naast de fase van het geschil, zijn er ook geen kenmerken van de bemiddelden en hun situatie die van invloed zijn op de uitkomsten van de bemiddeling. Op basis van de onderzoeksresultaten kunnen er geen conclusies getrokken worden welke zaken meer of minder geslaagd zijn en ze leveren geen indicatie op voor rechters ten aanzien van hun verwijsbeleid noch wat betreft de kenmerken van bemiddelden, noch wat betreft de kenmerken van bemiddelaars.

Het blijkt overigens wel dat er bij beide partijen nogal wat irreële verwachtingen kunnen bestaan ten aanzien van de omgangsbemiddeling. Wanneer er toch verwijzing plaatsvindt in een gerechtelijke procedure, zal ook hier gedegen voorlichting moeten plaatsvinden. Op het moment van verwijzing zal bijvoorbeeld duidelijk moeten zijn dat bemiddeling een vrijwillig proces is, waarin de bemiddelaar een partij niet kan dwingen en dat de bemiddelaar eveneens geen inhoudelijke rapportage, noch een advies aan de rechter zal geven. Kortom, voor aanvang van de bemiddeling zal het doel van de bemiddeling duidelijk moeten zijn.

8.5.3.3 *Verplichte omgangsbemiddeling*

Aangezien de deelname aan omgangsbemiddeling in dit experiment alleen op vrijwillige basis plaatsvond, zijn er geen conclusies te trekken ten aanzien van de derde doelstelling van het experiment: is het zinvol om ouders te verplichten tot deelname aan bemiddeling? Uit de interviews blijkt echter dat, alhoewel ouders niet verplicht waren om aan de bemiddeling deel te nemen, zij het wel als zodanig ervaren. De angst om in een latere procedure als de onwillige partner beschouwd te worden en daarmee hun kansen in de procedure te verkleinen, maakte dat sommigen toch voor bemiddeling kozen alhoewel zij eigenlijk niet mee wilden werken. Daarnaast blijkt dat het merendeel van de ouders, ondanks de verwijzing door de rechter, zelf achter het besluit tot bemiddeling staat en dat de meeste rechters duidelijk hun gezag als rechter aanwenden om ouders van het nut van bemiddeling in omgangszaken te overtuigen. Het is daarom aan te bevelen om de rechter wettelijk de bevoegdheid te geven om zowel op verzoek van beide partijen als ambtshalve, eveneens met instemming van beide partijen, partijen te verwijzen naar bemiddeling.

Tenslotte willen we ingaan op de condities waaronder omgangsbemiddeling in vergelijking met reguliere juridische hulp een bijdrage kan leveren ter oplossing van een conflict over de omgang. Ten eerste met betrekking tot de kosten die aan bemiddeling zijn verbonden. Aan het experiment omgangsbemiddeling waren voor de ouders geen kosten verbonden. Het is aan te bevelen dat bij voortzetting van deze vorm van bemiddeling deze gratis blijft. Ouders worden in het belang van de betrokken kinderen verwezen naar bemiddeling en betaling of eigen bijdrage zou ouders mogelijk kunnen weerhouden om aan bemiddeling deel te nemen.

Het blijkt dat bij sommige zaken het aantal sessies te kort was. Volgens het kader beslaat de bemiddeling maximaal 6 uur, dat is tijdens het experiment uitgebreid naar 8 uur. Het komt voor dat ouders geleidelijk aan het contact met de kinderen weer willen opbouwen en dat kost meer tijd. Het vertrouwen in de ander is veelal beschadigd en het zal lang duren om de (ouder)relatie weer te herstellen. Ook zal in de praktijk moeten blijken of partijen zich nu wel aan de afspraken houden. Aangezien door partijen het niet bereiken van een over-

eenkomst veelal wordt toegeschreven aan tijdgebrek lijkt het verstandig om de maximum tijd voor de bemiddeling uit te breiden naar 10 uur. Na dit maximum zou een systeem in werking kunnen treden, waarbij een eigen bijdrage van partijen wordt gevraagd die afhankelijk is van hun inkomen.

8.5.4 Het belang van de minderjarige kinderen

Een belangrijk onderdeel van de onderzoeksvraag is of *de evenwichtige behartiging van de belangen van alle betrokkenen - in het bijzonder minderjarige kinderen - niet in het geding komt?* Bij beide experimenten vinden de ouders en de bemiddelaars dat de kinderen niet bij de bemiddeling betrokken moeten worden. De kinderen zijn veelal te jong om gehoord te worden en het betreft volgens de bemiddelaar een conflict tussen de ouders, waarin de kinderen geen partij moeten worden. Veel bemiddelaars noemen het zelfs hun beleid om niet met de kinderen te praten. De kinderen hebben veelal al problemen met de scheiding en enige vorm van loyaliteitsconflict moet vermeden worden. Ouders vinden dat het hun verantwoordelijkheid is om in de bemiddeling de wensen van de kinderen naar voren te brengen. De belangen van de kinderen worden volgens hen goed behartigd omdat de kinderen er baat bij hebben als de ouders onderling afspraken maken en niet met elkaar in gevecht zijn.

De vraag is of jongeren bij de scheidings- of omgangsbemiddeling betrokken zouden moeten worden. Over de gevolgen van de scheiding van de ouders is veel geschreven en de meningen zijn er over verdeeld. Sommige onderzoeken tonen aan dat scheiding vooral negatieve effecten heeft op het gedrag en de ontwikkeling van kinderen (Nijnatten & Sevenhuizen, 2001), terwijl anderen stellen dat vooral de negatieve beeldvorming over gebroken of eenoudergezinnen bepalend is voor het ontstaan van negatieve effecten (Van Gelder, 2000). Duidelijk is wel dat als kinderen te maken krijgen met een hevige strijd tussen de ouders waar zij zelf de inzet van zijn, of met een breuk met een van de ouders, of met negatieve reacties van derden op de scheiding, dit niet ten goede komt aan het kind en dat het daarom belangrijk is om te proberen om de onderlinge relatie tussen de ouders enigszins te stabiliseren en de conflicten op te lossen. Het is belangrijk dat ouders in omgangszaken een onder-

scheid kunnen maken dat zij als partners niet meer met elkaar willen leven, maar dat zij als ouders van kinderen altijd met elkaar te maken blijven houden.

Van Nijnatten (2000) stelt zich op het standpunt dat bij de bemiddelingen van de Raad voor de Kinderbescherming de kinderen erbij betrokken moeten worden, omdat de praktijk leert dat het voor kinderen belangrijk is om hun verhaal en interpretatie over de scheidings-situatie kwijt te kunnen. Daarnaast zijn kinderen geen passieve wezens, zij zijn eigenstandige en autonome personen met een eigen mening. Nu is de situatie van de Raad voor de Kinderbescherming een hele andere dan een omgangsbemiddeling. De raadsmedewerker moet een advies uitbrengen aan de rechter en daardoor is hij niet onafhankelijk of neutraal zoals een bemiddelaar. Daarbij zijn de argumenten die Van Nijnatten aanvoert namelijk het verwerken en begrijpen van het proces, door informatie te geven aan het kind, een luisterend oor te bieden voor diens gevoelens in dit proces, de gelegenheid bieden voor het stellen van vragen over de situatie en hen ontslaan van de verantwoordelijkheid voor de echtscheidingssituatie hele belangrijke zaken, maar die misschien meer thuis horen in een hulpverleningssituatie dan in een bemiddelingssituatie.

Hoefnagels (2000) stelt zich op het standpunt dat de kinderen bij de echtscheiding betrokken moeten worden, doordat de ouders door middel van het zogenaamde paraplugesprek samen met de kinderen praten. Het is belangrijk dat kinderen van beide ouders te horen krijgen dat zij hebben besloten om te gaan scheiden en dat zij benadrukken dat de beide ouders beschikbaar blijven voor de kinderen. Het paraplugesprek zou volgens Hoefnagels heilzaam zijn voor alle kinderen ongeacht de leeftijd, dus ook van drie jaar. Hoefnagels vindt op basis van zijn ervaring dat het niet nodig is om zelf als bemiddelaar contact te hebben met de kinderen. Het is van belang dat ouders zelf met de kinderen spreken zonder een hulpverlener erbij. Andere deskundigen zoals Van Leuven (1998) vinden echter dat de bemiddelaar zelf met de kinderen moet praten.

Aan een aantal kinderen van 12 jaar en ouder is een vragenlijst gestuurd. Hieruit blijkt dat van de jongeren die de vragenlijst hebben teruggestuurd, ruim een kwart uit de omgangsbemiddelingen en een derde van de jongeren uit de scheidingsbemiddelingen graag hun mening kenbaar hadden willen maken tijdens de bemiddeling. Niet omdat zij het niet eens zijn met de afspraken zoals hun ouders die

gemaakt hebben, maar de jongeren geven aan dat zij partij zijn in deze en daarom graag gehoord willen worden. Zowel de kinderen van wie de ouders een scheiding- als een omgangsbemiddeling hebben doorlopen geven aan dat hun ouders naar hun wensen hebben gevraagd en daarmee ook rekening hebben gehouden. Dat neemt niet weg dat een substantieel deel van de kinderen aangeeft dat zij bij de bemiddeling betrokken hadden willen worden om hun mening te geven, aangezien het hen zeer direct aangaat.

Op basis van de onderzoeksresultaten kan de conclusie getrokken worden dat de belangen van de minderjarige kinderen voldoende gewaarborgd worden in de bemiddelingsprocedure. De bemiddelaars gaan op zeer zorgvuldige wijze om met de belangen van het kind in de bemiddeling, zij het op een indirecte wijze via de ouders. Kinderen worden niet of nauwelijks direct bij de bemiddeling betrokken. Men kan stellen dat dit strikt genomen niet afwijkt van de praktijk van een gerechtelijke procedure. Formeel worden kinderen van twaalf jaar en ouder in gerechtelijke procedures in zaken betreffende minderjarigen opgeroepen door de rechter om hun mening kenbaar te maken, maar in de praktijk komen niet veel kinderen bij de rechter hun verhaal vertellen.

Als scheiden via bemiddeling en dus buiten de rechter om mogelijk wordt, betekent dit dat kinderen van twaalf jaar en ouder niet meer door de rechter zullen worden opgeroepen wanneer hun ouders via bemiddeling willen scheiden. Dit geldt ook voor de omgangsbemiddeling waarbij de zaak ingetrokken wordt als men tot overeenstemming is gekomen. Omdat er geen verlies van rechten mag optreden in vergelijking met een gerechtelijke scheidings- of omgangsprocedure en op basis van de onderzoeksresultaten zouden kinderen van 12 jaar en ouder, in ieder geval schriftelijk, betrokken moeten worden bij de bemiddeling. Volgens het Verdrag inzake de Rechten van het Kind hebben zij ook het recht om hun mening te geven over alle aangelegenheden die hen betreffen (artikel 12). Zowel voor de omgangsbemiddeling als de scheidingsbemiddeling zouden jongeren van 12 jaar en ouder in de gelegenheid gesteld moeten worden om (schriftelijk) hun mening naar voren te brengen over voor hen relevante onderwerpen zoals het contact met beide ouders. Van belang is dat zij hun eigen wensen naar voren kunnen brengen zonder dat

zij zich verantwoordelijk voelen of worden ten aanzien van de besluiten die genomen worden omtrent de omgangsregeling.

Het is echter aan te bevelen om ook ten aanzien van kinderen jonger dan 12 jaar te kijken of het mogelijk is om hen een plek in de bemiddeling te geven. Bemiddelaars moeten zich ervan bewust zijn dat de verantwoordelijkheid voor het belang van de kinderen in de scheidings situatie of de conflictsituatie omtrent de omgangsregeling nu deels bij hen ligt en niet meer alleen bij de rechter, in die zin dat in onderling overleg met beide ouders kan worden nagegaan of er redenen zijn en of het zinvol is om kinderen bij de bemiddeling te betrekken. De bemiddelaars, met name de advocaten, vinden echter veelal dat de verantwoordelijkheid van het conflict bij de ouders ligt, dat zij als advocaat hiertoe niet zijn opgeleid en de deskundigheid en ervaring missen om kinderen direct in de bemiddeling te betrekken. Ook kan de bemiddelaar de kinderen niet bij de bemiddeling willen betrekken om zijn of haar neutraliteit niet in het geding te brengen. De bemiddelaar kan echter ook een deskundige inschakelen om deze lacune in expertise aan te vullen. Het is daarom aan te bevelen om in de opleidingen tot bemiddeling aandacht te besteden aan de positie van kinderen in de bemiddelingssituatie.

8.5.5 Aanbevelingen ten aanzien van scheidingsbemiddeling

1. Bemiddeling dient in een zo vroeg mogelijk stadium te worden gestimuleerd, bij voorkeur voordat voorlopige voorzieningen zijn aangevraagd.
2. Aangezien emotionele ongelijkheid tussen partijen veelal een blokkade in de bemiddeling is, is het in verband met de waarborg van het belang van de zwakke partij belangrijk dat in de opleiding van bemiddelaars hieraan ruimschoots aandacht wordt besteed.
3. Kinderen ouder dan 12 jaar moeten door de bemiddelaar in de gelegenheid worden gesteld om, in ieder geval schriftelijk, hun mening in de bemiddeling naar voren te brengen over voor hen relevante onderwerpen. Dit geldt in de eerste plaats omdat er geen verlies van rechten mag optreden in vergelijking met een gerechtelijke scheidingsprocedure (art. 809 Rv), maar ook omdat er afspraken worden gemaakt die minderjarigen direct aangaan.

4. Wanneer aan bovenstaande voorwaarden is voldaan, is de bemiddelingsprocedure met voldoende waarborgen omgeven om een buitengerechtelijke scheidingsprocedure mogelijk te maken. Scheidingsbemiddelingen zullen, in verband met gelijke mogelijkheden voor minder-draagkrachtigen, analoog aan de Wet op de rechtsbijstand moeten worden vergoed. De opzet van de experimenten kan landelijk worden ingevoerd onder een zodanige regeling dat wordt voorkomen dat mensen om financiële redenen niet voor bemiddeling kunnen kiezen.

8.5.6 Aanbevelingen ten aanzien van omgangsbemiddeling

1. Omgangsbemiddeling zal in een zo vroeg mogelijk stadium, liefst bij de afwikkeling van de scheiding en bij voorkeur voordat een gerechtelijke procedure is gestart, moeten plaatsvinden. Het is daarom aan te bevelen dat het mogelijk wordt om ook buiten de rechter om gebruik te maken van omgangsbemiddeling. Daarbij zal een goede voorlichting aan advocaten, maar ook aan verwijzers als huisartsen en maatschappelijke instellingen ervoor moeten zorgen dat ouders al zo vroeg mogelijk de verantwoordelijkheid nemen van het in goed overleg overeenkomen van een omgangsregeling.
2. De mogelijkheid voor de rechter om te verwijzen moet een wettelijke basis krijgen. De rechter zal in elke fase van een procedure betreffende de omgang (voorlopige voorzieningen, echtscheidingsprocedure, aparte omgangsprocedure en hoger beroep) moeten kunnen verwijzen. De rechter zal moeten kunnen verwijzen op verzoek van beide ouders. De rechter zal ook ambtshalve moeten kunnen verwijzen, echter alleen met instemming van beide ouders.
3. Om de keuze voor de omgangsbemiddeling zo toegankelijk mogelijk te maken, verdient het aanbeveling om na te gaan op welke manier financiële prikkels kunnen worden ingezet om omgangsbemiddeling te stimuleren.
4. Wanneer bemiddelingen worden vergoed, zal er een maximum duur van 10 uur voor de bemiddelingsgesprekken moeten worden vastgesteld.

5. Wat betreft de positie van de kinderen van 12 jaar en ouder: zij dienen in de gelegenheid te worden gesteld om hetzij schriftelijk dan wel mondeling hun mening over de voor hen relevante regelingen in de bemiddeling naar voren te brengen.

DEEL E
BIJLAGEN

BIJLAGE I

Begeleidingscommissies en projectleiding

Leden Begeleidingscommissie Scheidingsbemiddeling

Mr. H.B. Greven	(voorzitter)
Drs. J.W.C. Dekker	(vervanger dr. P. Albers)
Mw. mr. E.A.M. de Hilster	
Mw. mr. M.W. Koek	
Mr. H. Krooi	(vervanger drs. J.H. Jansen)
Mw. mr. G.J. Rodenburg	(tot 1 juli 2000)
Mr. drs. J.M. Schoenmakers	
Mr. A.M. Hoog	(vervanger mr. F. Schonewillé)
Mw. H. Schut	
Mw. mr. C.L.M. Smeets	
Mr. C.J.W. Vos	
Mr. F.W. van Welsem	

Leden Begeleidingscommissie Omgangsbemiddeling

Mr. M.J.C. Koens	(voorzitter)
Mr. W.B. Bavinck	
Mw. W.P.M. van den Bichelaer	
Drs. J.W.C. Dekker	(vervanger dr. P. Albers)
Drs. E.L.F. Graafland	
Mw. mr. E.A.M. de Hilster	
Mw. mr. E.C.M. de Klerk	
Mw. mr. J.R. Mantz	
Mw. mr. G.J. Rodenburg	(tot 1 juli 2000)
Mr. drs. J.M. Schoenmakers	
Mr. C.J.W. Vos	
Mw. A. de Vrij	
Mw. mr. C.M.T. Los-Vlasman	(vervangster mw. mr. G.J. Driessen-Poortvliet)

Projectleiding

Mw. mr. drs. C.W.M. Dullaert	(ressort Amsterdam tot juni 2000, ressort Den Haag)
Mr. P.T. Huisman	(ressort Leeuwarden)
Mw. mr. M.A.H. Leers	(ressort 's-Hertogenbosch)
Mw. mr. C.A. Winnubst	(ressort Amsterdam vanaf juni 2000)

BIJLAGE II

Kaders experimenten

Kader experiment scheldingsbemiddeling

1. Doel experiment

Het doel van de experimenten is na te gaan of bemiddeling met voldoende waarborgen is omkleed en derhalve scheiden zonder tussenkomst van de rechter op basis van een convenant kan worden ingevoerd.

De waarborgen betreffen:

- Het belang van het kind.
- Ongelijkwaardigheid van partijen (belang van zwakkere partij).

De beoordeling van de waarborgen vindt plaats door het verkrijgen van inzicht in de voor- en nadelen van scheidingsbemiddeling in de praktijk ten opzichte van de reguliere gerechtelijke procedure.

2. Op welke zaken heeft het experiment betrekking?

Het experiment omvat uitsluitend scheidingszaken waarin een conflict bestaat tussen partijen en

- Waarin nog geen procedure is gestart.
- Kortom, zaken die zonder bemiddeling al tot een gemeenschappelijk verzoek zouden leiden valt niet onder het experiment.

Het conflict met betrekking tot de echtscheiding kan betreffen:

- Partneralimentatie
- Kinderalimentatie
- Boedelverdeling
- Verevening of verrekening pensioenrechten
- Uitoefening ouderlijk gezag
- Verblijfplaats van en omgang met de kinderen
- Echtelijke woning

* De bemiddeling moet alle onderdelen van de scheiding betreffen waarover partijen van mening verschillen.

* Alle bovengenoemde onderwerpen dienen in de scheidingsovereenkomst aan de orde te komen. In afwijking van het gestelde in het rapport van de commissie De Ruiters behoeft het ouderlijk gezag niet gehandhaafd te blijven.

3. Doelgroep

De doelgroep omvat zowel scheidenden zonder kinderen (circa 50% van het aantal echtscheidingen) als met kinderen. De doelgroep omvat zowel minder-draagkrachtigen als draagkrachtigen.

De experimenten dienen zodanig te worden opgezet dat de toegankelijkheid van de scheidingsbemiddeling zo groot mogelijk wordt gemaakt.

4. Wie kunnen optreden als bemiddelaar?

Als doelstelling geldt -overeenkomstig de aanbeveling van de commissie De Ruiter- dat een bemiddelaar moet zijn opgeleid op het niveau van de VAS. Die doelstelling zal pas op termijn haalbaar zijn. In het kader van de experimenten moeten minder hoge eisen aan de opleiding worden gesteld, om een voldoende aantal bemiddelaars daarin te kunnen betrekken. Om die reden kunnen in principe alleen personen als bemiddelaar optreden die een door het NMI erkende opleiding hebben gevolgd en als bemiddelaar staan of kunnen staan geregistreerd bij het NMI. De raden voor rechtsbijstand kunnen in individuele gevallen een uitzondering op deze eis maken voor personen die een cursus tot bemiddelaar aan het volgen zijn. Een lijst van opleidingsinstituten kan bij het NMI worden verkregen.

Welke beroepsgroepen kunnen als bemiddelaar optreden:

- Juristen (advocaten en notarissen)
- Niet-juristen (maatschappelijk werkers en psychologen)

De experimenten zullen in voldoende mate beide beroepsgroepen moeten betreffen.

Gezien de procesgang heeft de advocatuur steeds een rol bij een (echt)scheidingsprocedure die start met bemiddeling. Als een niet-jurist als bemiddelaar in een experiment wordt toegelaten dienen afspraken met advocaten te bestaan over de afwikkeling van de procedure. De aangestelde bemiddelaar handelt het gehele bemiddelingsproces af. Na de bemiddeling zal door een procureur een gemeenschappelijk verzoek tot echtscheiding moeten worden ingediend bij de bevoegde rechtbank.

De procureur heeft tot taak ervoor te waken dat de overeenkomst niet in strijd is met de wet, openbare orde of goede zeden.

Als partijen over een bepaald element geen overeenstemming weten te bereiken dan zal de bemiddeling op deze punten als mislukt dienen te worden beschouwd en zal aan de rechter een verzoek tot scheiding moeten worden gedaan. De bemiddelaar kan na een mis-

lukte bemiddeling niet optreden als advocaat van één van de partijen.

5. Organisatie van de uitvoering van de experimenten

De raad voor rechtsbijstand is belast met de organisatie van de experimenten. Voor de opzet van de experimenten wordt daartoe een plan van aanpak opgesteld dat, met een begroting, de goedkeuring behoeft van het ministerie van Justitie (hoofd DRJB). Bij die goedkeuring worden middelen toegewezen.

6. Begeleidingscommissie; rol en leden

De begeleidingscommissie heeft tot taak te dienen als klankbord voor de opzet van de experimenten. Verder begeleidt deze commissie het onderzoek naar de experimenten. Alvorens te besluiten tot goedkeuring van een plan van aanpak met betrekking tot een experiment hoort het ministerie van Justitie de begeleidingscommissie daarover. De begeleidingscommissie zal de plannen van aanpak van de raden voor rechtsbijstand in samenhang bekijken. Bijlage 1 treft u aan de namen van de leden van de begeleidingscommissie.

7. Selectie-criteria

Om te bewaken dat geschikte scheidingszaken (enerzijds niet te "gemakkelijke", welke ook nu al tot snelle overeenstemming en een procedure op gemeenschappelijk verzoek opleveren, anderzijds niet te "moeilijke" waardoor het experiment teveel wordt belast met uitzichtloze conflictstof) in de experimenten worden betrokken is- naast de procedure tot aanvraag van een "toevoeging"- een toets achteraf gewenst. Deze vindt plaats door de raad voor rechtsbijstand. De raden kunnen de zaken waarin een toevoeging voor bemiddeling is afgegeven registreren door bij invoering in IRIS het label "experiment" aan de toevoeging te hangen.

8. Onderzoek

Aan de experimenten deelnemende raden voor rechtsbijstand, advocaten, bemiddelaars en rechtzoekenden wier zaken worden bemiddeld dienen bereid te zijn mee te werken aan onderzoek. Het WODC zal formulieren verstrekken aan de raden voor rechtsbijstand waarop voor het onderzoek relevante gegevens vastgelegd kunnen worden. Verslaglegging door de mediator zal gevraagd worden bij de intake en na afronding van de bemiddeling. Tevens kan de mediator verzocht worden om tijd te schrijven. Aan partijen zal gevraagd worden medewerking te verlenen aan evaluatie- onderzoek. Naast het onderzoek dat zich richt op de zaken waarin bemiddeling heeft plaats-

gevonden; zal er ook onderzoek worden gedaan naar de reguliere praktijk van scheiden (gemeenschappelijke verzoeken en eenzijdige verzoeken zonder tegenspraak).

Statistische informatie zal bij het onderzoek worden betrokken.

9. Duur van de bemiddeling

Uitgangspunt is dat een echtscheidingsbemiddeling gemiddeld 8 uur in beslag zal nemen.

10. Duur experimenten

Een jaar gerekend vanaf de start van het experiment. Uiteraard kunnen zaken die, kort voordat het jaar verlopen is, in behandeling zijn genomen worden afgewerkt.

11. Begeleidend onderzoek

Na een jaar zal een tussenrapportage gereed moeten zijn op basis waarvan beleidsvragen op het gebied van bemiddeling beantwoord kunnen worden. Het onderzoek zal plaatsvinden onder verantwoordelijkheid van het ministerie van Justitie.

12. Locatie experimenten

Vooralsnog zijn dat 's-Hertogenbosch, Breda, Amsterdam, Utrecht en Groningen.

13. Public Relations

Om zoveel mogelijk rechtzoekenden tijdig te informeren over de mogelijkheid van conflictbeslechting door middel van bemiddeling moet publiciteit worden gegeven aan het experiment. Aangezien de Buro's voor Rechtshulp een verwijfsfunctie hebben lijkt het een goede gedachte om in de publiciteitscampagne de buro's te noemen als informatiepunt voor het echtscheidingsbemiddelingsexperiment. Publiciteit kan aan het experiment worden gegeven door bijvoorbeeld gerichte schriftelijke/mondelijke informatie te verstrekken aan: de Raad voor de Kinderbescherming, huisartsen, Algemeen Maatschappelijk Werk, FIOM, Sociale Dienst e.d.. Er zou een logo ontwikkeld moeten worden dat voor alle experimenten gebruikt wordt en dus landelijk herkenbaar is.

14. Kosten en vergoedingensysteem

Er zullen in het kader van de experimenten geen "echte" toevoegingen worden verschaft, maar vergoedingen naar analogie van de Wet op de Rechtsbijstand. Voor de scheidingsexperimenten is in totaal 2 miljoen gulden beschikbaar.

Gedacht wordt aan een forfaitaire vergoeding, waarbij qua hoogte onderscheid wordt gemaakt tussen:

- Bemiddelaar tevens advocaat: een forfaitair bedrag van *f* 1.525,- exclusief BTW (*f*. 1.790,- inclusief BTW);
- Bemiddelaar geen advocaat: vergoeding overeen te komen tussen de raad voor rechtsbijstand en bemiddelaar, afgestemd op het vergoedingenniveau in die bedrijfstak, maar wel tot ten hoogste *f* 1.525,- exclusief BTW per bemiddeling.

De raden voor rechtsbijstand kunnen ten behoeve van de onderzoeksactiviteiten met een mediator een afspraak maken in die zin dat zij voor een bepaald aantal zaken een van te voren vastgesteld bedrag zullen geven. Er dient dan wel een relatie te blijven bestaan tussen het aantal zaken en de vergoeding. Daarom ontvangt de advocaat die aan de experimenten deelneemt een eenmalig vast bedrag van *f* 1.000,- exclusief BTW en vervolgens *f* 200,- exclusief BTW voor iedere bemiddeling voor activiteiten verbonden aan het onderzoek.

Bovendien kan een zogenaamde "kwaliteitstoeslag" toegerekend worden aan de bij het experiment betrokken mediator die een opleiding, of daarmee vergelijkbare opleiding heeft gevolgd bij de Vereniging van Advocaten-Scheidingsbemiddelaars (VAS).

De vergoeding inclusief kwaliteitstoeslag bedraagt *f* 1.790,- exclusief BTW, *f* 2.189,- inclusief BTW.

Eigen bijdrage: analoog aan de Wrb. Ook de inkomensgrenzen worden conform de Wrb gehanteerd. Indien slechts één van de partijen voor gefinancierde rechtsbijstand in aanmerking komt, bedraagt de vergoeding van de bemiddelaar de helft van de bovengenoemde vergoeding. Toelating tot de gefinancierde bemiddeling vindt plaats analoog aan de regeling van de voorwaardelijke toevoeging in de gefinancierde rechtsbijstand.

De beschikbare *f* 2 miljoen zal als volgt worden verdeeld. De raden voor rechtsbijstand te Leeuwarden, Amsterdam en 's-Hertogenbosch krijgen elk afzonderlijk *f* 400.000,- ten behoeve van het experiment. De resterende *f* 800.000,- zal worden gereserveerd en in nader overleg worden verdeeld.

15. Projectleiders

's-Hertogenbosch:	Madeleine Leers
Amsterdam:	Christ'l Dullaert
Leeuwarden:	Piet Huisman

Kader experiment omgangsbemiddeling

1. Doel experiment

Het doel van de experimenten is:

- Nagaan of deelname van partijen aan een verwijzing door de rechter naar een bemiddelingsdeskundige een positief effect heeft op de uitkomst van de procedure, ter oplossing van een conflict over de omgang.
- Het verkrijgen van een antwoord op de vraag in welke fase van de gerechtelijke procedure verwijzing het meeste effect sorteert (voorlopige voorziening, definitieve voorziening, bij hoger beroep).
- Het verkrijgen van een antwoord op de vraag of het zinvol is ouders te verplichten tot deelname aan bemiddeling.

De beoordeling van de effecten vindt plaats door het verkrijgen van inzicht in de voor- en nadelen van het inschakelen van een bemiddelingsdeskundige in de praktijk ten opzichte van de reguliere gerechtelijke procedure.

2. Op welke zaken heeft het experiment betrekking?

Het experiment omvat uitsluitend zaken waarin:

- een conflict bestaat tussen partijen omtrent de omgang en
- waarin een gerechtelijke procedure is gestart, waarbij
- bemiddeling kan plaatshebben, zowel ten tijde van een voorlopige voorziening, een definitieve voorziening bij de rechtbank, als bij hoger beroep;
- verwijzing vindt niet (opnieuw) plaats wanneer de rechter reeds in een eerdere fase naar een bemiddelingsdeskundige heeft verwezen.

Voor alle duidelijkheid: het experiment omgangsbemiddeling ziet op verwijzing door de rechter naar een bemiddelaar in het kader van een procedure waarin de omgang een probleem vormt. Dit kan een scheidingsprocedure zijn, maar dit kan ook een afzonderlijke omgangsprocedure, los van een echtscheidingsprocedure zijn, waarin nakoming, wijziging of beëindiging van de omgangsregeling wordt verzocht.

3. De rol van de rechter

De rechter zal verzocht worden te onderzoeken of verwijzing naar een bemiddelaar zinvol lijkt; en zo ja daadwerkelijk te verwijzen.

De rechter kan ouders eveneens verwijzen om kennis te laten maken met de werkwijze van een bemiddelaar, ook indien er weinig hoop is op medewerking.

4. Voorwaarden voor bemiddeling

- De duur van de bemiddeling beslaat maximaal 6 uur. Eén bemiddelingscontact bedraagt maximaal 2 uur.
- Na één bemiddelings-traject volgt rapportage, danwel tussen-rapportage aan de rechter.
- De bemiddelaar kan de rechter gemotiveerd verzoeken om verlenging van de bemiddeling, zodanig dat de totale bemiddeling niet uitkomt boven een maximum van in totaal 10 uur. De bemiddelaar kan dit verzoek bijvoorbeeld via een fax-bericht aan de rechter doen, waarop de rechter een beslissing neemt. Er hoeft derhalve geen extra zitting te worden belegd.
- De rapportage van de bemiddelaar is geen inhoudelijke verslaglegging van hetgeen door partijen naar voren is gebracht, maar bevat de bevindingen van de bemiddelaar.

5. Doelgroep

De doelgroep omvat uitsluitend scheidenden of partijen die reeds gescheiden zijn met kinderen. De doelgroep omvat zowel minder-draagkrachtigen als draagkrachtigen.

6. Wie kunnen optreden als bemiddelaars?

Als bemiddelaar kunnen uitsluitend personen optreden die als geregistreerde bemiddelaar staan ingeschreven bij het NMI, danwel zouden kunnen worden ingeschreven bij het NMI; en derhalve tenminste een cursus bemiddeling met succes hebben afgerond.

Ten behoeve van het experiment stelt de Raad voor de Rechtsbijstand een lijst op van daartoe geselecteerde bemiddelaars.

Welke beroepsgroepen kunnen als – opgeleide – bemiddelaar optreden:

HBO-ers en academici, zoals

- Maatschappelijk werkers, psychologen.
- VAS-advocaten en notarissen. Juristen kunnen niet in hun hoedanigheid als rechter als bemiddelaar optreden.
- Indien de rechter de zaak naar een bemiddelaar verwijst zal de behandeling van de zaak voor bepaalde tijd worden geschorst;
- Na een succesvolle bemiddeling zal de bemiddelaar en/of de advocaten de tussen partijen overeengekomen omgangsregeling berichten aan de rechter, danwel kan worden bericht dat de zaak (op dit punt) wordt ingetrokken.
- Daarbij kan aan de rechter worden verzocht om vastlegging van hetgeen is overeengekomen in de beschikking.

De bemiddelaar kan na een mislukte bemiddeling niet optreden als advocaat van één van de partijen.

7. Organisatie van de uitvoering van de experimenten

De Raad voor Rechtsbijstand is belast met de organisatie van de experimenten. Voor de opzet van de experimenten wordt daartoe na overleg met alle betrokkenen, waaronder de Rechterlijke Macht en de Raad voor de Kinderbescherming, een plan van aanpak opgesteld dat de goedkeuring behoeft van het Ministerie van Justitie. Na goedkeuring kunnen de bemiddelingskosten als gerechtskosten tot een bepaald maximum worden gedeclareerd.

8. Begeleidingscommissie; rol en leden

Voor zowel de experimenten scheidingsbemiddeling als de experimenten omgangsbemiddeling worden – afzonderlijke – begeleidingscommissies ingesteld.

De respectievelijke begeleidingscommissies hebben tot taak te dienen als klankbord voor de opzet van de experimenten. Verder begeleidt de betreffende commissie het onderzoek naar de experimenten. Alvorens te besluiten tot goedkeuring van een plan van aanpak met betrekking tot een experiment hoort het Ministerie van Justitie de begeleidingscommissie daarover.

9. Onderzoek

Aan de experimenten deelnemende rechtbanken, advocaten, bemiddelaars en rechtzoekenden wier zaken worden bemiddeld, dienen bereid te zijn mee te werken aan onderzoek. Naast het onderzoek dat zich richt op de zaken waarin bemiddeling heeft plaatsgevonden, zal er ook onderzoek worden gedaan naar de reguliere vaststelling van omgangsregelingen.

10. Duur experimenten

Een jaar gerekend vanaf de start van het experiment.

11. Begeleidend onderzoek

Na een jaar zal er een tussenrapportage gereed moeten zijn op basis waarvan beleidsvragen op het gebied van bemiddeling beantwoord kunnen worden. Het onderzoek zal plaatsvinden onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van Justitie.

12. Locatie experimenten

Vooralsnog zijn dat 's-Hertogenbosch, Breda, Amsterdam, Utrecht en Groningen.

13. Public Relations

Om zoveel mogelijk rechtzoekenden tijdig te informeren over de mogelijkheid van conflictbeslechting door middel van bemiddeling moet publiciteit worden gegeven aan het experiment, door bijvoorbeeld gerichte schriftelijke en mondelinge informatie aan: de Raad voor de Kinderbescherming, huisartsen, Algemeen Maatschappelijk Werk, FIO M e.d..

De voorlichting aan betrokkenen inzake de mogelijkheid tot omgangsbemiddeling kan op dezelfde wijze gestalte krijgen als bij scheidingsbemiddeling.

14. Kosten en vergoedingensysteem

Conform de regeling gerechtskosten (maximaal f 116,60 per uur).

BIJLAGE III

Vergoeding bemiddeling

Volgens Besluit Vergoedingen Rechtsbijstand per 1 januari 2000 (gebaseerd op echtscheiding op gemeenschappelijk verzoek en met een grondslag 1.5):

Bedrag aan vergoeding bemiddelaars in <i>f</i> (excl. BTW)	Scheidings- bemiddeling	Omgangs- bemiddeling
Eénmalig voor deelname	1000	1000
Deelname onderzoek	200	200
Deskundigheidstoelage (evt.)	399	399
Per bemiddeling (één Wrb-gerechtigde)	1078	
- na 1 juli 2000	1129	
Per bemiddeling (twee Wrb-gerechtigden)	1617	
- na 1 juli 2000	1680	
Per bemiddeling per uur		119

BIJLAGE IV

Literatuurlijst

- Anders Scheiden (1996). *Rapport van de Commissie Herziening Scheidingsprocedure*.
- Ars Notariatus LXXVII (1997). *Mediation. De notaris als professioneel conflictbemiddelaar?* Deventer: Kluwer.
- Blankenburg, E. (1993). Zuinig met recht. De Nederlandse rechts-cultuur in vergelijking met de West-Duitse. In: *Mens en Maatschappij*, nr. 68, p.6-18.
- Bruggen van, J. (red.) (1997). *Praktisch opgelost. Mediation als methode voor conflictantering*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Bruijn, J. de, (1997). Zorg als sociaal probleem. In: C.J.M. Schuyt, *Het sociaal Tekort. Veertien sociale problemen in Nederland*, Amsterdam.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2001). *Persbericht. Scheiden doet scheiden*. PB01-022.
- Coglianesse, C. (1996). Litigation within relationships: disputes and disturbance in the regulatory process. In: *Law & Society*, nr.30, p.735-765.
- Chin-A-Fat, B.E.S (1998). *Mediation in het bijzonder bij echtscheidingen*. Amsterdam, Vrije Universiteit.
- Chin-A-Fat, B.E.S. (1998). *Omgangsbegeleiding. Een inventarisatie*. Amsterdam, Vrije Universiteit.
- Chin-A-Fat, B.E.S. (1999). *Handhaving van omgang in rechtsvergelijkend perspectief*. Vrije Universiteit, Amsterdam.
- Eerdenburg van, C.M. (2001). *Bemiddeling als alternatief voor een gerechtelijke scheidingsprocedure*. FJR, nr. 1, p. 2-7
- Hanning, R. (1998). *Samen of gescheiden scheiden? Kwalitatief onderzoek naar ervaringen met een echtscheidingsbemiddelaar of met een advocaat die de scheiding regelt*. Doctoraalscriptie Algemene Sociale Wetenschappen. Utrecht.
- Haynes, J.M. (1994). *The fundamentals of family mediation*. Albany: State University of New York Press.
- Hekman, E & A. Klijn (1989). *Scheidingsmanieren. Het Bureau Echtscheiding als experiment in multidisciplinaire vroeghulp*. WODC nr. 93, Amhem: Gouda Quint.

- Hoefnagels, G.P. (2000). *Gelukkig getrouwd, gelukkig gescheiden*. Amsterdam/Antwerpen: L.J.Veen.
- Hoefnagels, G.P. (2000). *Handboek Scheidingsbemiddeling*. Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink.
- Foshi, M. (1989). Status characteristics, standards and attributions. In: Berger, J., M. Zelditch & B. Anderson. *Sociological theories in progress: New formulations*. Newbury Park, CA, Sage, p. 58-72.
- Gelder, K. Van, (2000). *Mamma is het waar?* Utrecht, Verwey-Jonker Instituut.
- Genn, H. (1998). *The central London county court pilot mediation scheme: evaluation report*. Research series Lord Chancellor's Department no. 5198. Londen: Lord Chancellor's Department.
- Geveke, H., Plant, E., Thieme, M. & M. Verberk (1998). *Kansen voor conflictbemiddeling. Verslag van een onderzoek naar de toepassingsmogelijkheden van conflictbemiddeling*. Den Haag: B&A Beleidsonderzoek & - advies bv.
- Griffiths, J. (1998). What do Dutch lawyers actually do in divorce cases? In: *Law & Society Review*, nr. 20, 1, 135-175.
- Janssen, J.P.G., P.M. de Graaf & M. Kalmijn (1999). Heterogamie en echtscheiding: een analyse van Nederlandse registergegevens 1974-1994. In: *Bevolking en Gezin*. nr. 28, p.35-57.
- Janssen, J.P.G. & P.M. de Graaf, (2000). Heterogamie en echtscheiding. Gebrek aan overeenkomst in voorkeuren of gebrek aan sociale steun? In: *Mens en Maatschappij*, jaargang 5, p.298-319.
- Justitiële verkenningen, (2000). *Mediation*. jrg. 26, nr. 9.
- Kelly, J.B. & J.S. Wallerstein, (1996). *Surviving the breakup*. Basic Books, division of Harper Collins Publishers.
- Kleiboer, M., Huls, N. en H. De Kluiver, (1997). *Alternatieve wegen naar het recht?* Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Kocken, C.L.B. (2000). *Verwijzing naar mediation*. Centrum voor Recht en Belang, UvA.
- Kocken, C. & N. Van Maanen, (1998). *Weg van het recht. Verslag van het evaluatie-onderzoek in opdracht van het Ministerie van Justitie naar vier experimenten met bemiddeling bij Bureaus voor Rechtshulp en Rechtbanken*. Amsterdam: Paul Scholten Instituut, Universiteit van Amsterdam.
- Kressel, K. & D. Pruitt, (1987). Themes in the mediation of social conflict. In: *Journal of Social Issues*, 41, 2, p. 179-198.

- Kuipers, P & C. van Nijnatten, (2000). *De positie van kinderen in scheiding en omgangszaken bij de Raad voor de Kinderbescherming*. Maastricht/ Utrecht.
- Lafree, G. & C. Rack, (1996). The effects of participant's ethnicity and gender on monetary outcomes in mediated and adjudicated civil cases. In: *Law & Society Review*, nr. 4, p. 767-797.
- Leuven, C.A.R.M. van, (1998). Het gezamenlijk gezag van ouders na echtscheiding. Een praktijkmodel. In: *Echtscheidingsbulletin*. Nr. 10.
- Lim, R. & Carnevale, P. (1990). Contingencies in the mediation of disputes. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, nr 2, p. 259-272.
- Loonstra, C.J. (1997). *De jurist als bemiddelaar*. 's-Gravenhage: VUGA.
- MacGillavry, D. (1997). *Echtscheiding en bemiddeling*. Rotterdam: Ad Donker BV.
- Major, B. (1993). Gender, entitlement, and the distribution of family labor. In: *Journal of Social Issues*, nr. 49, p. 141-159.
- Mediation, the alternative?* Conference Book, Ministry of Justice, 1999.
- Mnookin, R.H. (1998). A lawyers attitude towards a mediation proces. In: J.M. Schoenmakers, e.a. (red) *Mediation, the alternative?*. Ministerie van Justitie, Den Haag.
- Nijnatten, C. van & S. Sevenhuijsen (red.). (2001). *Dubbelleven*. Thela Thesis, Amsterdam.
- Pel, M. (2000). Mediation naast rechtspraak; uitvoering landelijk project Mediation Rechterlijk macht. In: *Justitiële verkenningen*, Gouda Quint. p. 25-40.
- Peper, B., F. Spierings, W. de Jong, J. Blad, S. Hogenhuis, V. van Altena, (1999). *Bemiddelen bij conflicten tussen burens. Een sociaal-wetenschappelijke evaluatie van experimenten met buurtbemiddeling in Nederland*. Eburon, Delft.
- Ridgeway, C.L. & H.A. Wagner, (1995). Status structures. In: Cooks, K.S., Fine, G.A. & J.S. House (Eds.) *Sociological perspectives on social psychology*. Boston, Allyn & Bacon, p. 281-310.
- Sets J.E. & P.J. Burke, (1996). Comparing three processes underlying judgments of procedural justice: A field study of mediation and arbitration. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, nr. 65, p.1167-1177.

- Buunk, B.P. & N.W. Van Yperen, (1989). Social comparison, equality and relationship satisfaction over a ten-year period. in: *Social Justice Research*, nr. 3, p.157-180.
- Vidmar, N. (1987) Assessing the effects of case characteristics and settlement forum on dispute outcomes and compliance. *Law & Society Review*, 21, nr. 1, 155-164.
- Wood, W. & S.J. Karten, (1986). Sex differences in interaction style as a product of perceived sex differences in competence, In: *Journal of Personality and Social Psychology*, nr. 50, p. 341-347.
- Zonnenberg, L.H.M. *Scheidingsbemiddeling*. Lelystad: Koninklijke Vermande, 1999.

Colofon

opdrachtgever	Ministerie van Justitie, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum
financier	Ministerie van Justitie, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum
auteurs	Mr. drs. B.E.S. Chin-A-Fat en dr. M.J. Steketeer
met medewerking van	Drs. W.M.E.H. Beijers, prof. mr. J.E. Doek, drs. P.F. van der Graaf, mw. K.L. de Bruijn en drs. H. Radstake
lokale redactie	Mw. G.A.M. Hettinga
omslag	Korteweg Communicatie, Eindhoven
drukwerk	Regeer en Reijnen, Tilburg
uitgave	Verwey-Jonker Instituut

De publicatie

De publicatie kan besteld worden via onze website: <http://www.verwey-jonker.nl>.

Bestellen per fax of per e-mail kan ook: Verwey-Jonker Instituut, Kromme Nieuwegracht 6, 3512 HG Utrecht, telefax 030-2300683, e-mail secr@verwey-jonker.nl onder vermelding van 'Bemiddeling in uitvoering', uw naam, factuuradres en afleveradres.

ISBN 90-5830-059-5

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2001

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction is allowed, on condition that the source is mentioned.